

HM

IRODALMI
MŰVÉSZETI
TÁRSADALMI
FOLYÓIRAT

4

1956

Április

XX. évfolyam

TARTALOMMUTATÓ

<i>Herceg János</i> : A magányos Sztérija — — — — —	277
<i>Burány Nándor</i> : Hol vagyok? (versek) — — — — —	281
<i>Saffer Pál</i> : Orient buffet (novella) — — — — —	285
<i>Bori Imre</i> : A szavak bűvöletében (tanulmány) — — — — —	291
<i>Csépe Imre</i> : Erőpróba (novella) — — — — —	298
<i>Laták István</i> : Verd örült hangszerez (vers) — — — — —	301
<i>Sinkó Ervin</i> : Az istentelen hívő (tanulmány) — — — — —	302
<i>Zákány Antal</i> : Játék a tűzzel (poema) — — — — —	312
<i>Jovan Popovics</i> : Boldogság (novella) — — — — —	317
<i>Ray Bradbury</i> : 451 Fahrenheit (regény) — — — — —	327

ÉLET ÉS DOKUMENTUM

<i>Steinitz Tibor</i> : Langevin sírjánál a Pantheonban — — — — —	339
---	-----

ÍRÓK — KÖNYVEK

<i>Bori Imre</i> : Pszihogógia és pedagógia — — — — —	344
<i>Bálint István</i> : Sherwood Anderson: Winnesburg, Ohio — — —	350
<i>Tomán László</i> : Parnas — Zbornik lirike srpske i hrvatske — —	351
<i>Tomán László</i> : Slobodan Marković: Sedam pomoćnih kazivanja —	353
<i>G. dr. Czimmer Anna</i> : Gondolatok a könyvtárban — — — —	354

A címlapon *Petrik Pál* rajza

Jován Sztérija-Popovics, a szerb dráma megteremtője, 1948 március 9-én tért vissza Szerbiából, hogy élete hátralevő részét szülővárosában, Versecen a csalódás magányában végleg az irodalomnak szentelje.

A csalódásra alapos oka volt. Mert akkor már két évtizedes irodalmi mult állt mögötte, vígjátékait és ünnepélyes párosszal írott tragédiáit, melyekkel a nemzeti hagyományoknak akart irodalmi formát adni, az egész szerb nyelvterületen sikerrel játszották, s Sztérija alakja magasan kiemelkedett a bontakozó sok ellentmondással küszködő szerb szellemi életből. Mivel azonban nemcsak író volt, de kultúrpolitikus is, erről az irodalomnál is veszélyesebb területről érte az a csalódás, amely a magyar szabadságmozgalmak első napjaiban haztérésre kényszerítette. Sértődöttségében lemondott magas közjogi állásáról, — a belgrádi közoktatásügyi minisztérium első tisztviselője volt, a valóságban legfőbb szervezője és irányítója Szerbia kulturális életének, — mivel hangos és elkeseredett hajsza indult a Szerbiában élő vajdaságiak ellen.

De a magány és csalódottság éveiben már irodalmi munkásságát is kedvesegetten folytatta. Életművének kiteljesedéséhez mindössze négy színdarabbal járult hozzá, s ha ezek közül a „Hazafiak” című szatirikus drámája legjelentősebb alkotásai közé tartozik is, úgy kell visszatekintnünk a szűkebb hazájába megtért Sztérijára, mint aki nemcsak a közéletnek, de az irodalomnak is hátat fordított. Az a körülmény, hogy még egy kötetre való verset írt, s szétszórva különböző lapokba oktató célzatú cikkeket és tanulmányokat, mit sem változtat azon a tényen, hogy húsz éven át tartó alkotómunkája után a lemondás líraian rezignált korszaka kezdődött életében s tartott egészen a haláláig.

Mikor hazatéréseivel egyidőben a márciusi ifjúság a bécsi példákön felbuzdulva forradalmi tettekre határozta el magát, nemcsak a Pilvax-kávéház és a Muzeumkert környéke volt hangos, de a Thököliánum szerb fiatalsága is a forradalomért lelkesedett. Sztériját azonban nyolcévi távollét választotta el az otthoni viszonyoktól s így

talán mindenkinél érdekeltenebbül és tárgyilagosabban vehette szemügyre a körülötte zajló eseményeket.

Véleménye ezekről a napokról sehol sincs feljegyezve, hogy azonban később, már a szabadságharc idején, a Béccsel való szembezállást helyeselte, azt az a körülmény is bizonyítja, hogy szoros barátságot tartott fenn Popovics verseci pravoszláv püspökkel, aki Rajacsiccsal ellentétben a megértést kereste a magyarokkal.

Hogy ennek a magatartásának okát csakugyan eredendő konzervativizmusában kell-e keresni vagy pedig abban a csalódásban, amelyet Szerbiából hozott magával, arra nehéz lenne határozottan megfelelni. Különbözik Sztérijának ez az évtizedeken át hangoztatott konzervativizmusa kérdésessé válik, ha irodalmi munkásságát nézzük, fejlődését, küzdelmét önmagával, ifjúkori ideáljaival s későbbi bátor szembehelyezkedését a korabeli szerb irodalommal. Mert amíg fiatal éveiben Vidakovic Milován hatása alatt írta drámáit, melyekből hamis történelmi és romantikus nemzeti szemlélet áradt, később nemcsak mesterét tagadta meg, de egész korai irodalmi munkásságát is. A „Hazug és Füllentő”, a „Zsugori”, a „Felfuvalkodott Tökfej” már semmi közösséget nem tart az akkori szerb drámai irodalom fellengzős, ünnepélyes pátozásával, ezekben a vígjátékokban Sztérija szakított azzal a módszerrel, amely az írókat az ő korában a történelmi legendáknak szinte mifológikus feldolgozására kényszerítette. Vígjátékai az akkori környezetben játszódtak s közönsége legtöbbször önmagát látta a színpadon. Ebben volt Sztérija nagy újító szerepe. S ezekben a bátran és fölényesen felépített, élő világot kifejező vígjátékaiban mutatkozott meg az ő igazi ember magatartása, életszemlélete, erkölcsi felfogása, amely fölötté, áll kora és osztálya erkölcsének, ezekben nyilvánult meg kultúráltsága amely gazdagabb és szerteágazóbb volt, mint kortársai és író társai műveltsége.

S ennek ellenére mégis sokáig úgy beszéltek és írtak róla, min aki nem képes elszakadni a szerb irodalom hagyományaitól. Hiábáltozott meg vígjátékaival a lassan alakuló szerb szellemi életet, hiábáltozott volt a szerb közművelődés reformere, maradinak tartották csak azért, mert Vuk nyelvújítási mozgalmát nem tette magáévá, mer 1854-ben, amikor a népi nyelv már teljes és általános diadalt aratott, ő egyházi ósláv nyelven, elavult ortográfiával jelentette meg verseskötetét.

De ugyanakkor éles hangon támadta és gúnyolta vígjátékaiban azokat az úrhatnám szerbeket, akik lenézték a népi nyelvet. Parafrázisokat írt lötyögő tógában, feszelő ódaköltők görögtüzes szenvedélyének ürességéről s iróniája nem kímélte még Doszitolj Obradovicsot sem. Közben az ő verseiben is gyakran túlteng az a gyak

an hamisnak és erőltetettnek tűnő világfájdalom, melyet másoknál kifogásolt.

S ami még szembetűnőbbé teszi irodalmi munkásságában az el-entmondásokat, az, hogy amíg Szerbiában az ország iskolaügyeit szervezi, szerepének méltóságával nem tartja összeegyeztethetőnek vígjátékai előadását. A minisztérium első tisztviselője, gondolja, négse írhat mindennapi dolgokról. De nem tagadhatja meg önmagát. Hivatali munkája után vígjátékain dolgozik, mintha a szerepével író kétlakiságért akarna bosszút állni, s így marad az asztalfiókjában féltucat nagyszerű társadalombíráló komédia. Ugyanakkor szerb történelmi tragédiákat is ír a kor igényeinek megfelelően, hogy megteremtse a nemzeti repertoár alapjait; reprezentatív alkotásokat, amelyek nem vehetnek árnyékot a magas közjogi állást betöltő szerzőre.

Szerbiából visszatérve végetért az a szerepe, amely többet adott a látszatra, mint a lényegre, s amelyet csak úgy tudott elviselhetővé tenni, hogy titokban, az asztalfióknak írva kigúnyolta a társadalmat, amely őt olyan magas polcra helyezte. S mintha nemcsak a visznyokban és kortársaiban csalódott volna, de megcsömörlött volna multjától is, ezért kereste a magányt, ezért fordult szembe most már nyíltan és leplezetlenül környezetével, író társaival, sőt azzal a sok reménnyel kecsegtető nemzeti mozgalommal is, amely szerepének jelentős részét a magyar szabadságharc ellenzőjévé tette.

Az irodalomtörténész Szkerlics szerint Sztérijának ezt a visszavonulását és érdektelenségét a közélettel szemben családi bajok és betegsége is sietette. De halála után száz évvel egyre általánosabbá válik az a felfogás, hogy környezetének sívársága kényszerítette a rosszkedvű magányra, a bizalmatlanságra, s az a kilátás-alanság, amelyet nemcsak a maga sorsában érzett, de amely az ő negítélese szerint népére nézve is érvényes volt. Nem hitt a szerbeknek adott ígéreteken és a szabadságharc leveretése után meggyőződhetett róla, hogy igaza volt.

De amikor legnagyobb, legjelentősebb színművét a „Hazafiakat” megírta 1849-ben, még nem kapott igazolást a bekövetkezett eseményekben ez az ő sötét jóslata. Akkor még egyedül állt az egész világgal szemben, Vajdaságban váltakozó hadiszerencsével folytak a harcok s Sztérija olykor a krónikás hűségével jegyezte az eseményeket, azok következményeit az emberekre, s főlényesen bíráló szemlélettel formálta a változó időkhöz alkalmazkodó alakokat. Olyan szerbekről írt, akik kabátjuk hajtókáján a magyar kokárdát viselik, alatta pedig a szerb nemzeti színeket azzal a kifogással, hogy így a szerb színek közelebb vannak a szívükhöz. Ezek a hangos és mindig az első sorokban ágáló „hazafiak” fenyegetődznek, bosszú-ért lihegnek, fosztogatnak, ha alkalmuk nyílik rá, de abban a pillá-

natban átpártolnak az ellenfélhez, amint helyzetük válságos lesz, é a másik oldalon süt ki a nap.

Sztérija nem nézte az éremnek mindkét oldalát. Nem érdekelte hogy a másik táborban vagy Versec másik városrészében bizonyár ugyanígy megvoltak a felbomlott társadalmi rendet a maguk érdekében kihasználó és kegyetlen törtetők. Az ő Gavrilovicsa tagadj a „szemet-szemért, fogat-fogért elvet” s arra hivatkozik, hogy a vi harok elültével a népeknek megint csak együtt kell élni. Sztérij saját népének törtetőit és konjunktúra-lovagjait ítélte el, amibé kiérződik a népnevelő reformer otkató hangja. Szerbiából azért jöt el, mert úgy érezte, egyedül maradt, néhányan a legjobbak közül – Branko Radicevics és Gyura Danicsics is — ellene fordultak – Versecen, szülőföldjén viszont, ahol az őt megillető tisztelettel fogadták, maga kereste az egyedüllétet azzal, hogy szembeszállt a többséggel.

Micsoda erkölcsi bátorság kellett ehhez, s milyen szilárd elv következetesség! Mert jól tudta, milyen reakciót vált ki magatartása a kispolgári tömegekből, hiszen a „Hazafiakban” éppen erről írt. S az a hét év, amit még a szabadságharc után élt, most már nem a csendes és nyugodalmas élet jegyében folyt. „Magyarórnak” mondták, ami egyet jelentett az árulással, Halála után harminc éven é hallgattak róla, s valóban nagy történelmi távlatra volt szükség, hogy ne csak rehabilitálják, hanem azokat a társadalmi erőket is elmarasztalják, amelyek az ő bátor és helyes nézeteit, következetese férfias magatartását az árulás jelzőjével bélyegezzék meg.

A „Hazafiak” politikai tartalmánál és irányzatosságánál fogva ma nem időszerű mű. Ami azonban mégis minden időkre érdekessé teszi, az éppen abból a tulajdonságából ered, hogy egy rendkívüli egészen sajátos légkört írt meg benne, a forradalommal szembe egy új forradalmat támasztó reakció tiszta és határozott kritikájá. A világirodalomban is párját ritkítja maga a téma és a szerző állásfoglalása.

Az esprit actuelnek azonban megvan az a hátránya, hogy olykor a valóság követésében túlságosan megkötí az író kezét. Drámai felépítés és bonyolítás szempontjából a „Hazafiak” sem egységes mű. Szerkezeti fogyatékosága azonban teljesen eltörl és háttérbe szorul a szélesen kezelt társadalmi rajz mellett, s alakjainak a történelem adja a hitelességet. Az a történelem, melynek igazságai változnak az idők folyamán, az a történelem, amely először a feledé fátylával takarta be Sztérija nevét, hogy azután százötven évvel születése és száz évvel halála után a magányos ember, a családosi író és a tisztaszemű társadalombíráló Sztérija igazságát fogadja el teljes egészében.

IFJŰSÁG

Féltem, kicsi vagyok,
s óriás a város,
mikor éreztem, elmosódok,
mért vágtam mégis
vályogfalú akaratom
porhanyó hitével
betonkemény élmény-zuhanyának neki?

Tudtam, nem örök a tavasz,
s drágán kell fizetni a hitért,
hogy az élet folyama folyton árad...

De elég-e a félelem,
hogy ismeretlen mezők meztelensége előtt
kiváncsi kívánságom sodrát
fékezni tudjam?
mikor nem fér medrében az erő,
s áradva zúghatna tarajosan sodra
a végtelenség büszke
partjai fölött...

Lehet-e megállni akkor
a belátás büszke gátjai között,
hogy csapda csak az egész síkság
mi rabló vermekkel van teli.

Lehet-e hátrálni akkor,
s gondolni apadó erek
kékülő bánatára?

*Éreztem, kicsi vagyok,
s óriás a város,
nem tudok megállni zúduló zuhanya alatt,
belépek mégis
szédítő iramához...*

NAPIPARANCS

*A tenger már itt van.
A végtelenség vágyának motorja
szívemben dohog.
Mennem kell.
A félelem görcsberándult fékeit
felengedem.*

Vigyén a tenger.

*Sodorjon sokszáz szenvedélyt rejtő mélye,
akaratom uralkodni ha nem tudna
rajta.*

Vigyén a tenger.

*A biztos kis zsákmányok
sekély öbleit messze elhagyom,
hogy ne kelljen
bűn nélkül bűnösnek maradnom,
mert veszélyes viharú vizek álma
már fenyegetően feszegeti szívem.*

Vigyén a tenger.

*A parti vizek lusta renyhesége után
a titkos lehetőségek
felelős feszültségét érzem
tettre mozduló kezemben.*

Vigyén a tenger.

Ne lássam, az emlékezés
 apadó erő ha mögöttem kiszárad,
 és az öbölbe szorult gyávaságokat
 harsogva kikacagja a nap,
 csak menjek már messze
 a szokások partjaitól,
 hol nem futhatok az emlékkövek zátonyára.

Csak menjek most,
 mikor itt a tenger,
 míg a nyirkos érzelgősség köde
 be nem rozsdásítja szívem.

EGYSZERŰ EZ...

Mint a páratlan malomkő,
 egyedül forogtam eddig,
 s töretlen folyt le mellettem a világ.
 Csak most látom ezt,
 mikor kettőnk között őrlődnek
 az életünk kovászához
 szükséges puha lisztté
 a valóság kemény búzaszeméi.

Testünknek 60%-a víz,
 az ember vizet mindennap iszik,
 nélküle meg se tudna lenni.
 Mint szervezetünknek a vízre,
 hogy a felvett táplálékot megeméssze,
 szükségem van rád,
 hogy fölszívhasam magamban
 a világot.

Egyszerű ez s természetes
 de tudnod kell mégis,
 te vagy minden mosolyomnak anyja,
 s érő jószágod emléire tapad
 való világunk vérén nevelődött
 erőmnek
 a termékenyítő alkotásvágytól szült
 minden csecsemője.

FÖLÖTTEM

Gondolataim
 tarackos szántói fölött megállok,
 tulajdonságaim gizgazi közül
 bőven akad kivetni való,
 tudom,
 meg kell jól kennem az akarat olajával
 a prüszkölő önfegyelem tengelyeit,
 a hantokba bele ne törjön a gép,
 s míg elhanyagolt gondolataim fölött állva
 kócos ösztöneim paraján végigtáncoltatom
 a pusztító vasat,
 ereimben a szelíd vetések
 örömharmatban hajolnak össze,
 hogy nyugodt ritmusukat
 a fárasztó ellentétek viharától rezgő
 mozdulataimba rejtsék.

NAPFOLT

Két gyerek játszik a parton.
 Szemükben tavaszi nap kacag.

Két gyerek játszik a parton.
 S megkérdi egyik,
 iskolába jönni te mért nem akarsz?

Két gyerek játszik a parton,
 s a kérdésre az egyik belepirul.

... Csak másnap magyarázta apja,
 tanárúr, ugye megérti,
 tavasz van, s a fehéreneműt
 ki kell mosni ilyenkor legalább.

Novella

Künn hajó dudált az őszi alkonyatban és a kocsmá ajtaja szünet nélkül csikorgott. Vágóhídi munkások szállingóztak be, a söntéshez oldalogtak, felhajtottak egy kupicával, kettővel, azután meg-rázkódtak, krákoztak kicsit és elmentek. Az ablakból látni lehetett amint ballagtak lassan, fáradtan, kiégve, a csatorna felé, amerről a város fénye villódzott, megcsillanva a kocsiút híg, moslékszerű sarában.

A söntés mellett, az asztalnál csizmás parasztleány ült, megnyúlt sovány arcú, szőkehajú gyerek, abból az úrfinak durva, parasztnak finom fajtából amelyikről már messziről meglátszik, hogy apjának valamikor legalább ötven holdja volt. Éhes szemekkel méregette a tulsó sarokban cigarettázó, három mosdatlan pattanásos-arcú lányt, akik látszólag ügyet sem vetettek rá.

Az ajtó elhallgatott, azután megint felcsikordult. Vontatósök jöttek. Rövidbundás, tagbaszakadt legények, nyitott bundával és kigombolt ingnyakkal, mintha melegük lett volna. Hangosan köszön-tek és egyenesen a lányokhoz mentek, akik egymásután csiklandósan felkacagtak.

A legény elfordította fejét, mert a lányok súgostak valamit és csúfondárosan feléje villantottak. Nyomukban a hajósok tekintete is sötétben megállt az idegenen.

Kalapban, kicsit billegve, a söntés mellől odajött az iszogató öregember. Pálinkás poharát áhítatos figyelemmel az asztal sarkára tette, állt, nézte a legényt, azután fogatlan szájával, kicsit selypítve, beszélni kezdett:

— ... Azt mondja nekem a Lázó: ... mondd csak János ... ha beverek egy szőget a földbe, hova lesz az? ... ha kimegy a füst a kéményen, hova lesz?

— Még egy rumot — szolt oda a legény a kelleténél kissé hangosabban a csaposnak.

— ...Hová lesz? ... Mondja a Lázó ... mondom: molim lépó ... nem tudom. ... Maga biztos ismerte a Lázót ... a Dungserszki Lázó ... Szerbobránbul ... mert én is szerbobráni vagyok ... ott tanultam a mesterséget is ... szíjártó ... Hova lesz? ... mondja a Lázó ...

A legény csendesesen szopogatta a rumot és nem felelt. Cigaretára gyújtott. Az ajtó ismét csikordult. Hatalmas természetű, vörös-képi ember jött be. A söntéshez ment, rákönyökölt és valamit sügdosott a csapossal. A legény előbb fülig vörösödött, azután ráköszönt.

— Aggyisten Jóska.

— No nézd csak — fordult meg a vörösképi — hát te hogy kerülsz ide?

— Ehol-e. Itt voltam a városban az ügyvédnél, oszt lekéstem az autóbust. Majd csak a tizenegyes vonattal megyek haza.

— Ügyvédnél? Tán valami baj van?

— Nincs. Apám rám akarja íratni a földet.

— Már? Hiszen nem olyan öreg az még ...

— Nem, bírja még, csak alighanem lesz majd egy kis örökség.

— Ha, ha ... ha, attúl félték, hogy sok lesz a föld egyrakáson mi? ... — nevetett a vörösképi és a legény vállára csapott.

— Mit iszol? — kérdezte a legény. A másik vállat vont.

— Mindegy.

— No akkor ide még egy rumot ...

Az öreg nézte őket, topogott és bután pislogott:

— ... Én szeretem a szerbeket ... Bélics-lányt akartam elvenni ... Ismerik! Bélics ... Ott Szerbobránba ... apámék másképp egyeztek meg ... amannak több földje vót ... Csapott egyet a kezével, megemelte a pálinkáspoharát, mintha inni akarna, azután óvatosan visszatette.

— Hát te hogy vagy? Merre vagy? — kérdezte a legény.

— Itt dolgozok a vágóhídon ...

— Jobb így?

— Fene! Valamibül muszaj élni.

— A házat eladtad odahaza?

— Nem kell senkinek, amíg benne van a zadruga.

— Vót ház. Meg szép mézárszék is vót.

— Vót ... — mondta a vörösképi és elhallgatott.

— Legjobb mester vótam Szerbobránban — motyogta az öreg és legyintett. — ... Én is magyar vagyok ... nem számít ... azt mondják magyar vagyok ... amikor amazok jöttek, azt mindtam, ezek az enyimek ... amikor jöttek emezek akkor is azt mondtam, ezek az enyimek ... mind az enyim ... szeretem mind ... magyar, szerb ... szvéjédnó ...

A másik kettő kényszeredetten bölintott. Odaát a túlsó sarokban egyre hangosabbak lettek a vontatók. A vörösképi odanézett. A legény elkapta a pillantását:

- Kik azok?
- Hajósok.
- Hát a lányok?

A vörösképi legyintett és a legény furcsán, csikorogva felnevetett:

- Te úgylátszik ismerős vagy itten?!
- Hát úgy...

— Mhm! — mondta a legény és látszott, hogy valami még kíváncsozik belőle:

— Aztán, mondd csak... lehet itt valamit...? — kérdezte végül és fejével a lányok felé intett. A másik elnevette magát.

- Nono! Tán ezért maradtál le az autóbusról?

A legény elvörösödött és nevetett.

- Majd megkérdezem a csapost. Az jobban ismeri itt a járást.

— ... Vágóhid... — motyogta az öreg — én az adrugába dolgozok... jó helyem van... megkeresek húsz ezret is egy hónapba... ha nem hiszik kérdezzék meg... kérdezzék meg a milicist... mondják csak, hogy majsztor János... a lovas milicist kérdezzék meg... meg azt is a sarkon... amelyiknek olyan fehér van a karján... amikor meglát, mind szalutál és azt mondja, hogy „zdravo majsztor János”...

A vörösképi felkelt az asztaltól és odasomfordált a söntéshez. Sűgött valamit a csaposnak és a legényre mutatott. A csapos elnevette magát, azután odament a sarokban hangoskodó csoporthoz, mondtott nekik valamit és ő is a legény felé intett a fejével. A legény zavartan kezdett fészkelődni a helyén. Elvörösödött. Az asztaltól minden tekintet feléje fordult, a hajósok sötétben néztek rá. Azután a lányok valamit mondtak és az egész társaság hangosan felvihogott. A csapos visszajött:

- Azt mondják a kisasszonyok, hogy meginnának valamit...

A legény bölintott. Amaz visszament a söntés mögé és három kis pohárba likőrt töltött, azután elővett két nagy poharat és megtöltötte borral. A legény látta ezt, de nem szólt semmit. A csapos elvitte az italt. Az egyik hajós fogta a borospoharat és megemelte a legény felé. Az asztalnál a társaság megint összenevetett. Ittak. Az öreg is körültagozta a pálincás poharát azután elengedte:

— ... dolgozok én kérem a milicinek is... ha valami köll, csak azt mondják, hogy: majsztor János, hajde... Gyűtt a Tito... tudják... a Tito... azt kérdezi: ki csinálta ezt a szerszámot?... azt mondják a majsztor János... azt mondja, dobro... ez dobro...

jó... dolgoztam én az Elektroporcellánba, meg a Kábelba. Elszakadt a szíj?... Ragasztani kő?... kérem... korezán köll hozzá meg acetont... kérdezze meg az adrugába ki vagyok... a zemloradnicska adrugába... mert én ott dolgozok...

A vörösképi felhajtotta poharából a maradék italt:

— Mi újság odahaza a faluba?

— Semmi — mondta a legény — élünk. Hát te? Dologbu mész?

— Onnan. Csak begyüttem megkérdezni, hogy nem csináltam-e valami cirkuszt tegnap. Vót itt egy jó kolegám oszt egy kicsit beszedtünk. Olyankó nem tudom, hogy mit csinálók...

— Nono, megtörténik... — felelte a legény és tekintete a másik sarokba meredt.

Az öreg ivott egy kortyot a poharából, azután cuppogott, mint a gyerek az édesség után:

— ...birom én még... csak nincs fogam... az a baj, hogy nincs fogam... egy se, ehol e... — kitátotta a száját, mint a hal, amikor szárazra kerül és a legény felé fordította — á... nem birok rágni... az a baj...

Nem figyelt rá senki. A csapos jött az asztalhoz:

— Azt kérdezik a kisasszonyok, hogy megihatnak-e még egy pohárral?

— Mér nem jön ide valamelyik? — kérdezte pökhendi, parancsoláshoz szokott hangon a legény.

A csapos megint elment a másik asztalhoz és visszajött:

— Azt üzenik, hogy menjen maga oda hozzájuk.

A legény vállat vont és zavartan nézett a vörösképi-re, aki a földet nézte. A csapos hozzáhajolt:

— Megihatok én is eggyel?

Egy ideig az öreg is a másik asztalt nézte, de amikor visszafordult üres volt a tekintete:

— ...három lányom van nekem... szép három gyerekem... a kisebbik a konzervgyárban dolgozik... jó gyerek az nagyon... megkeres nyolcezer dinárt is...

— Na, megyek én lassan haza — mondta a vörösképi és felállt.

— Maradhatsz még — válaszolta a legény és a lányokat nézte.

— Nem lehet. Vár az asszony. Lárma lesz megint otthon. No, isten álgyon földi.

— Isten álgyon. — mondta a legény és nem nézett rá. Az egyik lány éppen odamosolygott. A vörösképi intett a csaposnak azután kiment. Az öreg kikísérte tekintetével, azután a legényhez fordult:

— ... az ősszel talált magának valami kuvárt... mondok neki kisjányom nem jó lesz e... de ú nem hallgat rám... okosabb mint én... ruhát is vett neki meg alsóneműt... arra az izére... hogy is mondják, na, ...kréditre... mondok neki: vigyázz gyerekem...

de aszondja, ú kereste, az üvé... a kuvár meg elment... a ruhával együtt...

A sarokasztaltól felkelt egy hajós meg egy lány és lassan kimentek. A legény utánuk nézett, amíg az ajtó be nem csukódott. A helységben csönd lett, csak a sarokasztalnál súgdolóztak az ottmaradtak és az öreg beszélt szüntelenül.

— A legidősebb lányom meg férjné van... szerb a vejem. Jó gyerek... normirác... ojan hivatalnok-féle... tuggya...

— Gyárba dógozik? — vetette oda a kérdést a legény, mert valamit mondani kellett a nagy csöndben.

— ...Gyárban?... nem dolgozik... most jött haza... Ribárszka Bányárúl... beteg... tüdőbajos... az én gyerekem meg tiszta — mondta az öreg és legyintett.

— Oszt kend azért iszik?

— Azért iszok, mert mérges vagyok.

— Kire haragszik? A vejire?

— ...nem haragszok én senkire... mérges vagyok... otthon van az asszony... azt hiszi, hogy én nem tudom... jár hozzá a szabó... az fiatal... tudom... tudok én mindent...

— Mér nem veri meg? — kérdezte a legény csúfondárosan.

— Minek verjem. Nem a hites feleségem...

A legény ismét a másik asztalt nézte. Ott felkelt egy lány és ügyet sem vetve rá, kiment. Odaintette a csapost:

— Menjen és kérdezze meg, hogy miért ment el!

— Fene a paraszt pofádat — morogta elfordulva a csapos és odament a sarokasztalhoz. Amikor visszajött, mosolygott.

— Azt mondják, hogy mindjárt visszajön. Csak hazaszaladt. Valami dolga van. Itt lakik a közelben.

A legény bölintott és adott a csaposnak egy piros huszast. Az öreg a levegőbe nézett, és mindebből nem látott semmit:

— ...ismer engem minden milici... engem szeretnek, mert ember vagyok... A Csédó, a milici komandir... ismeri a Csédót?

A legény idegesen nemet intett.

Amazok ketten a sarokasztalnál felkeltek és elindultak kifelé. Lassan a legény is felemelkedett. Sápadt volt. A hajós félúton megállt, zsebetette mindkét kezét. Egy pillanatig meredten nézték egymást.

— Mindjárt visszajön a Rózsi, — rikoltotta idegesen a lány és kabátujjánál fogva kicibálta a húzódozó hajóst az utcára.

A csapos a polc felé fordult, az üvegeket nézte és csendesen röhögött.

— ...Majd újévre jöjjön el hozzánk az adrugába — motyogta az öreg — nagy muri lesz... majd ott meglátja, ki vagyok... lesz

ott kérem minden... egy millió visakunk van, na... visak ha mondom... nem loptuk mink azt...

— Mé nem megy ke haza? Mit ácsorog itt? — förmedt rá a legény az öregre, de az nem zavartatta magát.

— ...haza... minek menjek haza... a kisjányom sír... az asszony tehetetlenkedik az ágyba... megesz mindent a piszok... gyűjön el oszt nézze meg, ha nem hiszi... majd tavaszra hazamegyek... akkor lehet pecázni... van nekem csónakom is... gyűjön el tavaszra... parti sor 63... keresse a János szíjártót...

A csapos odasomfordált az asztalhoz.

— Fizetni tessék.

— Még maradok — förmedt rá a legény.

— Zárunk...

A legény előbb tanácstalanul nézett hol a csaposra, hol az öregre, azután nyakig elvörösödött, de nem szólt semmit, hanem elővette a pénztárcáját:

— Mi vót?

— Az egész együtt négyszázhetven dinár.

Fizetett, azután felnézett a csaposra:

— Nem jön már vissza?

— Kicsoda?

— Hát a Rózsi, vagy minek híjják.

— Az már aligha — mondta a csapos és az öreghez fordult. — Na gyerünk János bácsi hazafelé. Záróra. Kend is elácsorogna itt egy pohár pálinka mellett hajnalig, oszt be nem állna a szája...

— ...tavasszal... — folytatta az öreg mintha nem is hallotta volna a csapost — ...kimegyek a Dunára pecázni... az is tudni kell... én nem vetőhálóval fogok... hanem pecával.

A legény felkelt, begombolta a kabátját és kifelé indult.

— Parti sor hatvanhárom... csak keresd' a János szíjártót... kimegyünk a Dunára... ott nincs se asszony, se gyerek... a milici se bánt... engem ismer mind... lovas milici is...

Nagyot dörrent a kocsmajtó ahogy a legény bevágta maga után. A csapos vállat vont, kiment utána és nézte, mint cuppog a sárban az állomás felé. Azután beszólt a kocsmába:

— János bácsi! Mondtam már hogy fájront! Gyerünk hazafelé!

— ...kinek köll az asszony... fogok én hat kilós harcsát is... kérdezzék meg ha nem hiszik... nem köll nekem senki... kimegyek a Dunára oszt kész... kérdezzék meg...

A csapos még egyszer benézett, azután látva, hogy az öreg még mindig mondja a magáét, csörömpölve félig lehúzta a rollót.

A mennyiségtan ismeri a közvetve bizonyítás módszerét, ezt hívjuk segítségül, amikor Ács Károly költészetének kulcsát keressük. Fehér Ferencet idézzük, bármilyen furcsának is tűnik ez Ács Károly költészetét taglalva:

Szeresd e bábelt, kis cselédem,
anyád e járdákon álmodott
erősnek, szépnek, míg hordozott;
e járdák lelkét már meg nem értem,
s ha itthagylak magadra egy őszi éjen —
parasztból nemzett életedhez
legyenek irgalmasak e házsorok.

(Térdeplő bódék közt)

Talán ez is egy ódon babonánk, amely évről-évre mindjobban tapadt hozzánk pióca módjára. A költői felismerés, amelyet itt újból felidézünk, tolakodóan hívja fel a figyelmünket a tényre: a falu más mint a város, még akkor is, ha egy tőről fakadtak a történelem rángatózó szülőgörcsei közepette. Legalább is a város más, ha nem is „város” a maga igazi mivoltában: inkább pallérozottabb, műveltebb falu, legalább a vajdasági városok ilyenek és talán ezek a szellemi igény nagyobbságán és kultúráltságán mérhetők és nem az életforma alapjain. És mégis mások a városi lelkek problémái! Mások, még nálunk is, és nemrég bukkantam rá egy krelezsai mondás evokációjára, amely így szól: csak itt a Terázián, két sarok közötti távolság hasonlít nálunk a városra. A mi életünk két világát jeleníti meg pillanatnyilag ez a két életforma: a falu-város. Bár nem szándékozik ez az írás polarizálni és katód vagy anódként használni Fehért és Ácsot, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, amely végeredményben döntőbb mint első pillanatban gondolhatnánk. Az idézett Fehér-vers igen szépen illusztrálja az effajta életérzés egyik arcát, amely érthetetlenül áll a bábeli házsorok lelke előtt, míg Ács egész költészete e városi lélek afirmációja mind tisztább irodalmi, mind társadalmi vonatkozásaiban. Függetlenebb lélek, akit a városi

életforma szabadabb formái, nagyobb mozgásszabadságot biztosító jellege az érzelmek és gondolkodás területén, az emlékek, a hatások, élmények és emberi magatartás és gondolkodás másfajta megfogalmazására ösztönzött. Mert a városban az ember élete nem olyan tárukzó mint falun, ahol a zilált kerítések is jó ablakok a falakon belüli élet meglátására. Osztottabb és individuálisabb a légkör Ács körül, mint az, amely Fehért belengi. Ugyanakkor kimértebb, desztilláltabb is: élet és problémák egyaránt. A város nem kötelezi lakóját olyan értelemben, mint a falu teszi és ahogy Fehér érzi. Ezt tükrözik a versek is, de ez az élet is erre tanít. Életének és költészetének ilyen külső kulisszái között bomlott költészeté ez az attitűd, amely hajlamos volt mindig az életet és a költészetet önmagában is fölfogni, elszakadni és ellibegni a televény fölött, anélkül, hogy a világ konkrétumaiból sok lehúzó és marasztaló stlyt vitt volna magával.

Az absztrahálásnak, az elvonatkoztatásnak tudója ő. Ki tudja magát szakítani az élményt-nyújtó valóságból és szemtől-szemben állva az érzelmmel a filozófus koordinátáit is szívesen segítségül hívja, amikor a nagy küzdelem megkezdődik a versért. Széles skáláját tudja így megszólaltatni az érzelmeknek, mert mindent atóm-állapotában szemlél: életet, érzelmet egyaránt. A más síkot költészetében éppen itt fedezhetjük fel: más a viszonya a valósághoz, másként reagál a külső benyomásokra, másként látja önmagát, más a mult a háta mögött, az idegeiben, és önelemzésének is mások lesznek az eredményei, bár az élet összefüggéseit megérezve, azt az összeköttetést is kifejezi, amely az aszfalt alatt is meghallja az odakúszott szántóföldek lüktetését. Kettősség ez költészetében, mint ahogy kettősségként él még a vajdasági rónán is. Az absztrakció és a talpat szurkáló tarló, amelytől nem tud megszabadulni és éppen ez a kettősség hívta létre egyik legszebb, legvalóságosabb versét, a Júliusi tarlón-t:

Im, itt vagyok, hol kerek a világ,
hol kerek az ég és kerek a föld,
itt, ahol mindent lát az, aki lát,
s oly átlátszó a vizsla nap előtt

ő maga is, hogy lesüti szemét,
ha egy-egy paraszti gondolat
jut eszibe. Egyhangú itt, de szép;
bámulok, s mint aki csak szavakat

tud, tanulom, mi minek a neve;
 mi az, hogy búza, parasztlány, pipacs,
 mi az: boldogság, és mi: béke. De
 kitárt karom lehanyatlik: riaszt

a gunyoros napraforgó-vigyor,
 távozz, távozz: — susog a tengeri,
 lesi a nap, meddig bírom, s mikor
 mennék, szögeit talpamba veri

a tarló, botlom, s kikacag a lány...

Kiélézett, kissé komikumot hívó tragikus akcentusa e versnek jó bevezetőnek kínálkozik az ácsi költészet megközelítéséhez és világosan illusztrálja azt a különbséget is, amely őt elválasztja a parasztvilág gondolat-rendszerétől, és azt a fokot, amely feljebb tudott haladni az absztrakció, a gondolat felé; hogy az ember egyetemesebb és elvontabb problémáinak megszólaltatója lehessen, kevésbé kötött, kevesebb multtal a tarsolyában, több egyéni jellemmel és egyéni létének emlékeivel. Őbenne a világ nem emlékszik vissza évszázadok sorsára és még a családi szoba melege is halvány lehetett csupán. Határai létének keretei: mindig inkább a jelen, mint a mult. Önmaga előtt is légiessé válik egyénisége, külső objektumként tudja szemlélni és a meditáció, amit önmagán ülve folytat és a világ e cseppet sem kényelmes kilátóból szemlélve kicsit önmarcangolóan, kicsit játékos komolysággal és elmélkedő bölcs mosollyal jelenik meg a versében.

Szemlélődés helyett vizsgálódik, emlékezését elemzéssel váltja fel. Jeleznünk kell költői magatartásának eme megkülönböztető jegyeit, mielőtt a versek izohipszáit meghúznánk. Az önmagát megélt egyéniség költészete ez. A vizsgálódó, elemző emberé, akinek problémája a léttől kezdve a gondolatot kifejező szavakig ível és aki kimondottan városi képekben gondolkodik. A magatartás ilyen beállítottsága aztán rányomja bélyegét a témaválasztástól a versforma megteremtéséig minden költői ténykedésére. Urbánus költő ő, bár le kell pattintanunk e szóról sok mindent, ami a magyar irodalmi kritika szóhasználatában rárakodott. Ott egy kicsit talaj talan költészetet jelent, öncélt és magasfokú, szinte szublimált formaművészetet. Ács Károly esetében csak egyet jelent: városi életérzést, amelyben az igazi városiasságot a nemesen kifinomult könyvkultúra pótolja, mint ahogy kevesek érzése tudta csak városi toronyok árnyékában minálunk elővarázsolni azt az életérzést, amelyben a költők valamikor szerencsésebb nyugati országok hagyomá-

nyaival együtt születtek és most a művelődés lázában Ács tudatában is kinyílnak. Ács életérzése tehát több mint amit városaink nyújtani tudtak volna neki. A többlet, ami oda került, ma már egyénisége szerves része és azon túl költészete is.

Van József Attilának egy szép verse, amelyben Thomas Mannt üdvözölve a Varázshegy bűvöletét idézi fel, azt a képet, amelyben Hans Castrop szerelmének röntgenképét nézi, bordák, csontok körvonalai derengenek fel, az, ami közös minden emberben, ami ott lapul meg belül az emberben és a szív, az idegek másfajta öszszetételén átfut a modern kor e varázsszeme. Ilyen varázsszem a költő is. A világ röntgen-felvételei a versek, amelyeket a gondolkodás, az elmélkedés állandóan munkálkodó gépezete sajtolt rím és ritmus szorításába, ami a modern ember sajátja. Ez az elvonatkoztatás, amelynek legjobb példája a Manri Varázshegyében felfedezett új látásmódnak, a költői módszer, amely világrahozta e verseket. Nem új ez a módszer, nem ő csinálta először, de a Vajdaság jelenik meg először így Ács Károly költészetében, Ács Károly egyéniségében.

Nemcsak egyéni életében urbánus költő. Jellemző az ácsi arcélre, hogy mindig kételkedő lelke, az a magasabb és elvontabb szellemi tulajdonság, amellyel nem a szív, hanem az agy reagál a külső világ benyomásaira és önmaga lélekrezdüléseire; a dolgokon elmélkedik, születő érzelmeit variálja, szublimálja ki belőle mindazokat a dolgokat, mellékszöveket, kevésbé lényeges tényezőket, amelyek a tiszta gondolat közeléből a valóság túlságosan tárgyias világába löknek, ahonnan a gondolatji munka az elvontabb egyetemesség levegőjébe emelkedett. Oda, ahol már minden zárba beleillik „kulcsa munkája”, oda ahol az ő intésére is megújulnak már az emberekben élő közös érzelmek, gondolatok ajtajai. Itt már az emberek egy szélesebb rétegéhez szólhat, bár pillanatnyi olvasói azonosulás és a költészet paradoxona arra utal, hogy csak az emberek szélesebb rétegének érzelmi világából beszélhet. Ez a természet, amely a közlésmódon túl az egyetemesebb emberi érzelmek irányába terjed és a városok kevésbé regionális, kevésbé lokális talajába kapaszkodik; mégis szemérmes és végtelenül óvatos. Óvatos, amikor érzelmeiről szól. A megpendített érzést olyan finoman és félve teszi költészete asztalára, mint törekeny és drága dolgot a féltő kéz. Tudja, hogy érzése, még a költőben dolgozó tárulkozási, közlési vágyat is legyőző féltés ez, csak addig az övé, míg verssé nem teszi. Ezért ennek tudatában, körülrakja versét kerítő korlátokkal nem engedi, hogy olvasója túlléphessen a versen, mert csak az szeretné az olvasóban felébreszteni, ami benne él. Az olvasót korlátozó vágy és szavak megválasztásában is megnyilatkozik. Leszoritja, csak egyetlenegy jelentést engedélyez a versnek. Alázatos :

szavakkal szemben, és éppen ezért gyűlöli őket, küzd velük. Mert „teremni muszáj” — kiált fel, de a születés fájdalmas, főleg, ha öntestünkből kell kitépnünk a szavakat. Hisz nincs alkotás szenvedés nélkül, de önála a születés szenvedése is külön élmény, gyakran központibb, mint a mű, melyek születését kísérték, és önmaga válik alkotássá.

... Én négy fekete fal között
 úgy botorkálok mint a vak.
 Szavak, szavak, veszett szavak ...

vagy:

Milyen nehéz költőnek lenni,
 a világ hangjait ügyelni,
 néma kövek helyett beszélni
 és minden szóba beleférni.

vagy:

Szakadatok fel sorról-sorra
 szavak, véres tagok,
 belétek törve, rátok forrva
 én vagyok s szakadok.

és végül még egy idézet:

... csókolni, csalni, úzni, szökni,
 s szólani élő szavakat!

A költői eszköz és a költői tárgy örök problémái zengenek, mert a költő többet akar elérni velük, mint amit nyújtani tud az egyszerű közlés feladata. Tudja, hogy a szavak, amint keze nyomán megszületnek és egy másik ember agyába rögződnek; már nemcsak azt jelentik, amit a költőnek jelentettek: néha többet, mást, szebbet, leggyakrabban pedig kevesebbet. Pedig ő a lényegét akarja megragadni! Szóban az egyetlen lehetséges jelentést, emberben a legmegfoghatóbbat: a csontot és a leglabilisabb valamit: a gondolatot.

Költő ő, de nem a köznapi dolgok énekese. A gondolkodás ünnepléses perceit kongatják versei. Elvont és mélyen gondolati a költészete. Ő a gondolkodás költői állapotában él, és költő, aki még ez állapot fölött is elgondolkozik. És ekkor születik meg, ilyen körülmények munkája nyomán a vers. Tudja, hogy költő, nem beképzeltlen teszi ezt, hanem az önmegismerés nehéz munkája után; tudja, hogy egyénisége kész verssé alakítani az érzelmet, de hogy minden versében ezt újból tudomásul vehesse, önmagára veti magát és éppen olyan szenvedélyes és heves vizsgálódással merül az elemzésbe, mint mikor költészete anyagát: a szót, tartalmát: a gondolatot vizsgálja.

Az idegen és távoli önmaga tárulkozik ki a versben a kutató szeme előtt. Az öntudat ilyen magas fokát tudja így elérni a versben és ekként tudatos költővé válik, aki nem bízhat semmit a véletlenre, másra, sőt egy kicsit önmagára sem: félve röppenti ki a távoli utakon induló szavait, mert tudja, felismerte és ismeri önmaga súlyát abban a folyamatban, amely a társadalomban az emberi érzésből költészetet, egy magasabb fokú, lényegest mondó sűrítettséget kristályosít ki. Csodálkoznunk kell-e, hogy ilyen körülmények között néha nagyobb szerepet kap a könyvkultúra, a beolvasztó, a magávátévő ténykedés, mint az eredeti élmény a talajból felszökkenve. Igaz, az aszfalt jobb izolátor mint a rét füve, és a könyvek is hordoznak emléket, bár nem mindig helyettesíthetik a vérrel táplálkozó idegsejteket.

Utaltunk már a júliusi tarlón bandukoló Ács kérdéseinek nálunk aktuális voltára, amely a tárgyiasságra törő költőben az igazi konkrétum mélységét és evvel együtt magasságát adja meg. Ez az érzés azonban Ácsnál igen ritka, inkább csak a városi ember természetjárásnak felerősített és nosztalgiával kevert formája. Ő azonban pantheista. A városi ember, a falak, könyvek, emberek közé szorított lény örök vágyódását énekli meg, melyet csak városi ember érezhet a föld, a levegő, a vizek, a fák, virágok után. A mai ember általánosabb, a környezettől függetlenebb érzései és kérdései elnyomják ezt a feltörő másikat, melyet pl. szerb nyelven Raicskovics szólaltatott meg teljes hangszereléssel.

Érzései általánosságának szép megnyilatkozásából, a Kulcs című versből idézek:

Akármj zárba
beillő kulcsom
igaz munkája:
nyitni. Míg nem lesz
több idegenje
az utcáknak
kint se, bent se.

Nyitni. Program ez, mint ahogy az ars poetica erejével szól a következő sorokban is:

... Sok költemény-forgácsot
pattant le még énrólam az idő,
hogy elférjek a halálban. Akár

a föld, nagy vagyok, s termő, mint az ihlet:
botnak lenni, ha kell, a kor kezében,
s bársony békére szavakat keresni.

Ezek az érzések azonban bonyolultak, s ha nem is titokzatosság, a tárgyiasság misztikuma lengi be őket a költő szava nyomán. Nem köd ez, hanem a tárgyak és az emberek létezése fölött elmerengő költő gondolatai: „míg én a vággyal beljebb látok, és szemmel festek örömet, és megforgatom a világot, mint a valót a lét felett”. Szép példája költői természetének a kéz kilincsen szombolikája. Költői magatartását, valósághoz való viszonyát „költői műhelyének rejtett atmoszféráját feltárhatjuk-e jobban, mint az önelemző költő e végső megfogalmazásában:

Kezemet nézem:
 az oldalamnál fekszik,
 s a halálnál is messzibb.
 Enyém és mégsem:

annyi a titka,
 ha idegenné horgad,
 kicsit vár, majd kopogtat,
 s az ajtót kinyitja.

és ezt továbbfejlesztve:

Az ember néha elfelejti
 a szót, pedig meg kell felelni,
 mert egyre kérdeznek a dolgok,
 s kérdéseik magadon hordod,

mint a ló a nyeret, víz dereglyéjét,
 test a hámló bőr viszketegjét,
 mint a színész a szerepét, de
 az első szó nem jut eszembe.

A dolgok pontos megfogalmazása és a pontos szó fellelése után szenzualizmusa virágozik ki versében, a tárgyak lelke szólal meg, mert idetartozik a költő is, a kortárs emberek milliói és országunkban, akik társadalmi és azon túl emberi igazság szavait fogalmazzák. Elvont és bonyolult érzésvilág rácsán tűnik fel ez a kép. De hogy feltűnt, egyéni veretet kapott: Ács Károly ercéle sugározza immár ezeket az érzéseket. Tudós költő, a poeta doctusok fajtájából való, aki mives szavait a magyar polgári líra nagy kohójában edzette meg és a műfordítás bonyolult feladataival élezte. Pompás formaművész, hajlékony lélek. Módszere a csúcsra futott, és ebben a pillanatban talány még hosszú hallgatása, amibe újabban öltözött. Dalt bontott ő, más veretűt, mint amilyenek megszólalhattak e táj embere. Méreteiben és módszereiben próbáltuk vizsgálni, de a legfontosabb vonások még várják a félig kész portrét: a költő további hangjait izgalommal várjuk.

Novella

Esik, fúj, tompa zúgással nyargal a szél az ablakok alatt. Az ég szürke kárpitjából szítal a hó. Vendel bácsi a medvegerendának dőlve nézi a lefolyó csatornát, amelyből lassan folyik a sárga kukoricadara. A kő egyhangú zúgással mormolja imáját. A falakon sűrű árnyak ugrálnak egymást váltogatva, amiket az ablak előtt elforgó vitorlaszárnyak vetnek reá.

— Talán jó volna mind a két követ ráfogni — gondolja Vendel bácsi. — Erős a szél, elbírja! — Fölszalad a padlásra a csikorgó orsók közé és ráállít a másokra is. A vitorla kicsit lassul, majd új szélroham kapja el, amitől rezeg az egész szélmalom. Vendel bácsi megtölti a garatokat, markát a csatorna alá tartja, meggusztálja a darát, hogy jól van-e összehúzva a kő, majd kiemeli a zsákok közül a pálinkásüveget, nagyot szop belőle és pipáratöm. Az ökölnyi kályhából parazsat kapar elő, belegurítja a pipába, meghányja a tüzet és odahúzódik mellé.

— Jó reggelt! — köszön be az ajtón Gábor bácsi sallangos subával a vállán, s úgy perdül be a malomba, mint egy ujdonsült meycske.

— Aggyonisten — fogadja Vendel bácsi a mindennapos vendéget, aki már korán reggel beül a malomba, s lámpagyújtásig kitart mint macska a kuckóban.

Node nem is haragszik ezért Vendel bácsi. Még maga hívja az embereket egy kis időtöltésre. Ilyenkor télen, ebben a pusztai világban mit csinálhat az ember egyebet a jónál? Annak örül, ha minél többen összejönnek, elbeszélgetnek, eltraccsolnak, előveszik a kártyát, kötnek, filkóznak és elheccelődnek egymással, hogy jobban múljék az idő. Olykor fölöntenek a garatra s azután hadd imádkozzanak a kövek. Mindig vannak legények is a malomban, akiknek istenük a molnárkodás meg a zsákolás. Nem köll más, csak oda-szólni! Eriggy má néz föl! Pattanak máris, mint bolha a suba irháján. Ők meg üthetik a tököt.

— Csunya egy idő van — rázkódik meg az öreg Gábor bácsi, a kályha elé érve.

— Befogott, — hagyja rá Vendel bácsi.

— Ez mind máma gyütt le? — int fejével az egymásmellé állított teli zsákok felé Gábor.

— Az éccaka. Miklós engedte le, a fiam. Jó vót a szél, északrú gyütt, — feleli Vendel bácsi, térdére támasztott könyékkel a pipát tartva.

— Vendel bácsi! — lép be aztán köszönés nélkül a malomba egy tízéves forma gyerek, hóna alatt vászon tarisznya kukoricával. — Van-e kendnek disznóbélbe való kásája?

— Hát a köszönés hun maradt, öcsém? — fordul a gyerek felé az öreg.

A gyermeke kabátgallér közé pirul s még jobban beleesik a sapkába, ami egészen a nyakába lóg.

— Van. Tán disznót vágtok? — áll fel Vendel bácsi, hogy kiszolgálja a gyereket.

— Hát — billeg a gyerek, lökdösve szeméről a ráhulló nagy, rossz sapkáját.

Lassan összecsureognak a szokott vendégek a malomba. Szomszédok, a cserélnijövők, a kártyacimborák s megindítják a szót. Lemázsálják a világpolitikát, előszedik az orosz, az angolt, a franciát, a németet, az Amerikát, még a törökre is szó kerül. Mondják, Birkóztatják a nációkat. Egyik egyiknek ad igazat, másik a másiknak. Űtik, verik, szidják, aki nem tetszik nekik. Kint pedig forognak a vitorlák, s mint folyó arany, úgy csorog a csatornán a sárga kukoricaliszt. Olyankor segítének is Vendel bácsinak a mérésnél, hogy hamarább a lap végére ragadjon. Süldő legények is vannak a malomba. Hordják, emelgetik a zsákokat, nem bírnak az erejükkel. Egymáson igyekeznek túltenni. Ki az erősebb? Az öregek meg biztatják őket.

— Mikó én olyan idős voltam, mint te, fölvettem a malomkövet! Ilyen zsákot mind ez? Egyik kezemet hátratettem, beleálltam a vékába s úgy vettem a vállamra. Bizony öcsém...

A fiatalok néznek és mosolyognak. Fogukkal próbálgatják föl-emelni a zsákokat. Az egyik köpcös legénynek sikerül megemelni. Dagad a melle, mint szakajtóban a tészta. Alig fér el büszkeségében a malomba. — Hej, csak a Katj látna! — gondolja s újból nekiesik fogával a 70 kilónyi lisztnek, emelgeti, mutogatja az erejét. Majd lába támad a hírnek s beszáll a muskátlis ablakon Katiékhoz. A többiek nézik, irigylik, próbálgatják utána, de egynek se megy úgy, mint neki. Majd kibújik a bőréből, szeretné megnyalni az izmait, bámulatba ejti még az öregeket is.

Valaki Kinizsi Pálról mesél, a regéshírű molnárlegényről, aki malomkövön nyújtotta Mátyás király elé a vizenkancsót.

— Az volt ám azután az erős legény, két karddal verte a törököt. A csata végén pedig kendőbe kötötte egy nyalábba, a foga közé vette őket, s úgy táncolt velük.

Pista hallgatja a mesét, félvállon átnézve a kályha körül ülő öregekre. Majd fölkap egy 50 kilós zsák kukoricát, s mint a botot tartja a feje fölé.

— Ez is valami, — mondják, — de a vékából vedd föl azt a 70 kilóst.

— No, fogadjunk, hogy fölveszem — lép Pista a véka felé, amit a malom közepére állít. Odaviszi a zsák lisztet, beleáll a vékába, balkezét hátrateszi, s jobbjaival átnyalábolja a zsákot. Mindenki elhallgat. Körülállják és nézik a műveletet. Pista megemeli a zsákot, amit egy sukk magasságról visszaejt. Fölcseng a nevetés. Megint nekifog, újból visszaejti. Még nagyobb a röhögés.

— Hozzá lehetne téged ahhoz kötni, — mondja valaki.

— Ne hallgass te rájuk, öcsém, — mondja neki Gábor bácsi — az üres zsák is könnyebb, ha adják. Kölhet az az erő még másra is.

A nevetés fokozódik. Pista nem hagyja magát. Újból megfeszíti erejét. Lehajol, átfogja a zsák derekát, és emeli. Feje teleszalad vérrel, olyan az arca, mintha mindjárt ki akarna csattanni. Lassan emeledik a zsák, s ő mindig vörösebb lesz tőle. A körülötte állók fagyott mosollyal nézik.

— No még egy kicsit, — mondják.

A zsák már megfordul fenekével fölfelé, még egy fél sukk s Pista vállára billen. A szeme olyan, mintha ki akarna ugrani a helyéből. Már minden ereje megfeszült. De vissza nem szabad engedni, mert akkor mindennek vége. Talán még a Kati szerelmének is.

S akkor — mint mikor valakinek a gatyája madzagja szakad el, gyöngé roppanás hallatszik, s a zsák visszaesik a földre. Pista pedig kivágódik hanyat a vékából. Alig tud felkelni. Úgy érzi mintha szédülne. A levegő is szúr: Elfehéredik és leül a zsákra, maga elé meredve. Bent valami melegséget érez a tüdejében, ami feljön és kaparja a torkát. A többiek nevetnek. Köhhent egyet, s meleg, nyers vért köp a padlóra. Az öregek belefehérednek, sejtik a bajt. Pista körül sötétedni kezd a világ. Szemei előtt tüzes malomkövek gurulnak, amiket nagy, tagbaszakadt, sötét árnyak gurigáznak, mintha Kinizsi Pál szelleme játszana velük. Mindenki hallgat, csak a kövek mormolnak lassan, ütemesen, mintha imát mondanának a szétört magok felett.

Csattogó ütemben
Csapjad a baltádat,
Költőtárs, mert a hír
Dicstelen rádszárad:
Hogy ütemet nem tudsz.
Mérjed gatyaszárad!
Üvölts a hold alatt
És kapsz babérágat.

Zsongó mértéken ülj
Sziszegve, szorongva,
Csintalan rímcsikón
Rúgtass a habokba.
A holdkaréj csúcsán
Lebegjél lobogva —
Nem való vagy, komám,
Ünnepi dologra.

Szószátyár kerengők
Kerülnek elébed.
Bolond, ki igaznak
Hitte a szépséget.
Meztelen telepedj
Egy csipkebokorba,
S danolj ütemesen,
Mértékre bomolva.

Kapcsold bőszen az Ént,
Bámuld a köldököd,
Hintázz „emóción”,
Amelyhez nincs közöd.
Kotyvalékot csinálj,
Szóficamot tanulj,
Ha csak szószátyárkodsz:
Sose maradsz alul.

Fürtös fejed vakard:
A szót hogy tiszteljed.
Muzsikálj bolondul,
Rúgd föl az értelmet.
Fordulatosságod
Kegyelmet kolduljon.
A józan ész felől
Szived elforduljon.

Volt ily pályatársad!
A neve isteni.
A fűzött szavakat
Kéjgáz fölé teszi.
S ha jól megsült-megfőtt
S kifut a göreben,
Megbődülhetsz tőle,
Hidd el, ó, öregem.

Másik hangász-vezér
Vad füttyökkel trilláz,
Lángszavakat halmaz:
Ütemező firkász.
S ha érzi, hogy ütem,
Szó és minden buta,
Körbe jár, mint farka
Után a kiskutya.

Szagolhass kukacos,
Avas-szagú sajtot.
Egy se bolond, akit
Tébolyba szalajtott.
Verd örült hangszered,
Ha hiszed, hogy egyszer
Dicsőség Prokrustes-
Ágyába befekszel...

(Caudide vagy Az optimizmus)

V.

Voltaire tehát úgy hat mintha maga a kor szabta volna ki az ő egyéniségét a maga szükségleteire, mert Voltaire, aki egyrészt teljesen a korabeli „társaság” arisztokrata kultúrájában gyökerezik, a maga irodalmi működését tudatosan e társaság létalapja, az abszolutisztikus királyság, a feudális társadalom és annak ideológiai képviselője, az egyház elleni és az ő filozófiai eszméiért, a felvilágosításért való harcnak szolgálatába állítja. Soha még nem volt irodalom, mely nyiltabban tendenciózus lett volna, mint a felvilágosodás irodalma. A Voltaire 80 kötetet kitevő művei között aligha lehet egyetlen egy oldalnyi írást is találni, ami csak önmagáért való szépség vagy „tisztá” gondolat akart volna lenni; ha „Mohamed” című drámájához hozzá is teszi a magyarázó címet, mintha gosdoskodni akarna róla, hogy aláhúzza a dráma tendenciáját — „Mohamed vagy A fanatizmus”, a drámákban, melyeket nem egészít ki még címükben is a tendencia fogalmi megnevezése, ugyanígy csak illusztrációk, egy-egy gondolatot, egy-egy filozófiai eszmét hirdető problémák. Regényei, drámái vitairatok s tartalmukat egy-egy racionális tételben lehetne kifejezni, mint amilyen például az aforizma, hogy a hitetlenség jobb a babonás hitnél, stb., stb. Az ő kezében dráma, regény, vers épúgy mint filozófia, történelem, tanulmány, minden fegyverként kell, hogy szolgáljon. Nincs téma, mely az ő keze alatt semleges marad. Akár Newton fizikájáról ír, akár a gyermekhalandóság problémájáról, földművelési kérdésekről, városépítésről, népfürdők bevezetéséről, az egészségügyi szolgálat kérdéséről értekezik, ugyanazoknak az eszméknek harcos propagátora, mint mikor a lisszaboni földrengésről ír költeményt, antik hősokról drámát, XIV. Lajos koráról történelmet, vagy cikket ír az Enciklopédiának a szépségről vagy a nevetésről. Ez a tendenciával való átitatottság nemcsak a 80 kötetben összegyűjtött műveire áll. Ez a sokoldalú-

ságában is a renaissance legnagyobbjaira emlékeztető ember, mennyiségileg is óriási irodalmi munkásságán kívül a világirodalom legnagyobb s legbőkezűbb levélírója is tudott lenni. Úgy számítják, hogy több mint 20 ezer levelet írt, melyeknek több mint a fele fenn is maradt. Ő a maga személyében egy világra terjedő nemzetközi propagandaintézményt jelentett, a felvilágosodás jegyében ő teremtett meg elsőnek egy európai kultúrközvéleményt. Állandó levelezést folytat irodalmi fegyvertársaival és arisztokrata hölgyekkel, királyokkal, kereskedőkkel, bankárokkal, mesteremberekkel és miniszterekkel; átlag 20 levelet ír naponta és Goethe nem túloz, mikor ifjúkoráról beszélve azt írja, utóbb nehéz még elképzelni is, hogy Voltaire személye micsoda szellemi nagyhatalmat jelentett a korabeli Európában. Az ő levelei, az ő Franciaországot és a világot behálózó összeköttetéseinek ez a fáradhatatlan ápolása, ugyanazt az egy célt szolgálják, mint az egész 80 kötetes életműve: ötleteket bőkezűen pazarló, ragyogó propaganda a sötétség ellen, propaganda a felvilágosodás eszméjéért.

Teljesen helytelen volna azonban, ha ezt az emberfölötti munkásságot valami aszkétikus önmegtagadással hoznánk vonatkozásba. Voltaire maga mondja magáról, hogy semmi tehetsége a martiri-umhoz, ő a maga korának és a maga osztályának, egész különösen, tökéletesen a maga osztályának a képviselője marad akkor is, ha képviselője ez osztály forradalmi akarátának. Mint korának gyermeke, szenvedéllyel vesz részt társasági élvezetekben, szerelmi intrikákban. És osztályának is édes gyermeke marad, mert a legmagasabb eszmékkal való foglalkozás sem akadályozza meg abban, hogy szenvedéllyel foglalkozzék hadseregszállítással és gabonaspekulációval.

„Az irodalomnak annyi művelőjét láttam szegénységben, megvettette élni, hogy már rég elhatároztam, én nem fogom az ilyenek számát szaporítani. Franciaországban az embernek vagy üllőnek vagy kalapácsnak kell lenni; én üllőnek születtem” — így nyilatkozik maga Voltaire, célozva a maga polgári eredetére, hogy aztán tökéletes polgári józansággal folytassa: „A kis örökség minden nap kevesebb lesz, mert a drágaság állandóan növekszik és mert a kormány is mindig veszélyezteti a járadékok és a pénz értékét. Az embernek figyelnie kell azokra a pénzügyi műveletekre, amiket az állami pénzügyek körül egy állandóan eladósodott és ingadozó minisztérium követ el. Mindig lehet találni valamit, amiből a privát ember hasznot húzhat...”

Így beszél a polgár jólelkiszeretével Voltaire a maga különböző spekulációról; akikhez beszél, akik neki fontosak, akiket ő képvisel, azok előtt az ilyen vallomások nem ártanak az erkölcsi presz-

tízsenek, hanem csak növelik. És büszkén azzal fejezi be ezt a valómását, büszkén a maga nagy vagyonára: „Miután királyoknál élttem, minden sok óriási veszteségem ellenére, otthonomban magamat is királlyá tettem.”

S az élete mégis egy harcosnak, egy nagy harcosnak az élete. Huszonkét éves korában már szatirikus versei miatt száműzik, majd aztán börtönbe zárják, egy évet tölt a Bastille foglyaként. A Bastille-ból kikerülve, egy époszt hoz magával és az Oedipusz című színdarabjának a bemutatója után egycsapásra kitárlnak előtte a legelőkelőbb arisztokrata szalónok ajtái. Még az udvar számára is írhat mulattató darabokat s aztán ennek a nyolc évig tartó nagyvilági életnek véget vet egy személyes összeütközése, melyben a polgári önérték ütközik össze az uralkodó osztály képviselőjével, az ifjú Arouet, a polgári gyermek, az arisztokrácia képviselőjével Rohan lovaggal. Egy operai előadáson szólalkoztak össze, mert Voltaire nem mutatott köteles tiszteletet a születési kiváltság iránt. Rohan lovag erre néhány nappal később kihívhatja Voltaire-t, aki Sully hercegnél ebédel és ott az utcán, a herceg palotája előtt a maga szolgálival megbotoztatja. Voltaire párbajozni akar, de hiába dédelgetett kedvence az arisztokrata szalónoknak, mégis csak polgár, akinek lovaggal szemben nincsenek jogai, párbaj helyett nem a lovag, de Voltaire az, aki megint a Bastille-ba kerül. Ez hozta meg Voltaire életében talán a legdöntőbb fordulatot, mert pártfogóinak sikerül kijárni, hogy Voltaire a Bastille-t száműzetéssel cserélhesse fel — száműzetéssel Angliába.

Arcán, testén a még alig beheggedt, lovagi szolgálattól kapott botütések nyomaival, az ifjú Voltaire a győztes polgárság, az alkotmányos monarchia földjére, Angliába kerül, a polgári szabadság, a polgári egyenlőség, a vallási türelem országába. Háromévi angliai tartózkodás után, mely három évet rengeteg munka és új ismeretekben való gazdagodás és főleg az ő polgári öntudata teljes kialakulása jellemez, 1729-ben Voltaire visszatérhet Franciaországba. Drámáin kívül történetírással és fizikai laboratóriumában természettudományos kutatásokkal foglalkozik. Közben állandóan füllábbal a börtönben van, mert egy-egy könyvét az egyház parancsára Páris piacán nyilvánosan égeti el a hóhér. Mindig menekülésre készen, évente két-három színdarabot írva, Párist röplapokkal árasztva el, barátjánőjénél, a cireyi-kastélyban, ahol a fizikai és kémiai kísérleteit folytatja, színházat is rendez be, ahol meghívott vendégeivel együtt a saját darabjait játssza. 1750-ben Frigyes porosz király udvarába kerül, hogy aztán három évvel később, akkor már mint európai személyiség, Ferney-be vonuljon vissza, a határterületre Bern, Genf és Franciaország között, úgy, hogyha menekülnie kellene, három határ között lehessen választania. Egy filozófusnak,

mondta Voltaire, mindig két-három búvóhelyet kell magának biztosítania — a kutyák miatt, akik üldözik. Voltaire a névtelen falut tekintélyes községgé alakítja át, óragyárat létesít és izgalomban tartja a világot a kifogyhatatlan termékenységgel. Ferney attól kezdve, hogy Voltaire költözött oda, a nemzetközi szellemi életnek középpontja lett. Közel negyedszázadig Ferney-ből kormányozta Voltaire Európa szellemi életét. Ferney Voltaire udvarává vált, nincs nap, hogy legalább 40—50 vendég ne fordulna meg ott. Ferney volt Voltaire nagy életének utolsó állomása, ott élt 1754-től 1778-ig, amikor Párisba ment meghalni.

VI.

Míg Voltaire nagy harcostársainál, Diderot-nál, mindazoknál akiket általában francia materialisták gyűjtőneve alatt szoktunk összefoglalni, van a gondolatoknak egy iránya, mely már a polgári osztálykereteken túlra, az utópista szocialisták felé mutat, Voltaire maga megdöbbenő egyértelműséggel a maga osztályának s csak a maga osztálya forradalmi akaratának a képviselője. S annyira csak az, hogy bármily különösen hat is ez a szó vele kapcsolatban, nem volna túlzás ép Voltaire társadalmi ideológiájában naivitásról, a polgári önzés skrupulus nélküli naivitásáról beszélni.

Senki jobban nem ismerhette a parasztság nyomorának méreteit mint Voltaire. Ő egész sereg cikk, röplap, beadvány szerzője, melyekben a saint-claude-i káptalan éhező és megkínzott jobbágyaiért emel szót. Ezeknek a nyomorát saját szemével látta, de ott voltak figyelmeztetőül a koldusok szemmeláthatóan félelmesen szaporodó tömegei és a parasztok egyre gyorsabb ütemben terjedő, mind fenyegetőbb méreteket öltő éhséglázadásai. S mégis, mikor XVI. Lajos uralomralépése idején Turgot a meggyőződéses polgár, a parazita arisztokrácia ellensége miniszter lesz és megszünteti a városokban a céheket, behozza a szabadkereskedelmet, eltörli a főurak vámszedőjogát, Voltaire ezúttal nem szatirikusan, hanem őszintén kiált föl: „Itt az aranykor!” És 1767-ben D'Alembert-hez intézett levelében nála szokatlan pátozzsal így tekint vissza hosszú életére: „Van okunk áldani a szerencsés forradalmat, mely az utolsó 15—20 év folyamán ment végbe a lelkekben; fölülmúlta várakozásaimat... Istenemre beköszöntött az ész nagy korszaka. Elégedeteknek kell lennünk azzal a megvetéssel, mellyel Európában minden tisztességes ember a gyalázatos (az egyház) iránt viseltetik. Ez volt minden, amit akartunk és amire szükség volt. Soha sem igényeltük, hogy a susztereket és a cselédlányokat felvilágosítsuk...

Nemsokára itt lesz az új ég és az új föld a mi számunkra; úgy értem, a tisztességes emberek számára; mert ami a csőcseléket illeti, a legbutább ég és a legbutább föld éppen, ami neki kell."

Voltaire, aki Ferney-ben, a birtokán, „alattvalói” számára saját költségén épített templomot, csupa ellentmondás. Ezek a belső ellentmondások azonban nem a Voltaire szellemi strukturájából, pszichológiai adottságaiból, hanem annak a társadalmi osztálynak a társadalomhoz, a fölötte és alatta álló társadalmi osztályokhoz való viszonyából következnek, melynek ő a szószólója. Ami Voltaire-ben ellentmondás, következtelenség, az csak tükrözése annak az ellentmondásnak, mely objektíve fennáll a polgári és az emberi szabadság, a polgári és emberi jog, a polgári és emberi emancipáció célkitűzései között. A Voltaire következtelenségei, bármily paradox módon is hangzik ez, az ő osztályosztone következtelenségéből erednek, onnan, hogy ő végsőkig következetes előharcosa a *polgári* szabadságnak, a *polgári* jogegyenlőségnek, a *polgári* emancipációnak, ha ő maga „polgári” helyett „emberiről” beszél is.

Innen kell kiindulni az ő művének elemzésénél. Goethe-hez hasonlóan Voltaire is mindig alkalmi költeményeket írt. De Voltaire-nél nemcsak a biográfikus hanem a mű szempontjából is érdekes felidézni az alkalmat, mely egy-egy művét életrehívta. Nála az alkalom megismerést — a kortársak számára ehhez nem kellett semmiféle kutatás, az alkalom mely a műveket szülte, a kortársak előtt ismert volt — az alkalom megvilágítja a mű tendenciáját s ez különösen érvényes a *Candide* esetében.

A *Candide*-ot voltaképpen az a földrengés váltotta ki, mely 1755-ben Lisszabon városát és 30 ezer lakosának életét pusztította el. A *Candide* 5. fejezetében ez a földrengés már csak epizód, egyike a számtalan kalandnak, de jellemző, hogy még itt is nem annyira a természeti katasztrófa méretei azok, amik az írótl foglalkoztatják, hanem az emberek magatartása a katasztrófa alkalmával. Alkalmával — mert város és 30 ezer lakosának pusztulása az életbenmaradtak számára csak alkalom, kivételesen jó alkalom, hogy egyébként meg nem szerezhető vagy túlkockázatos, brutális élvezetekhez jussanak.

A késői, a már öreg Voltaire-re rendkívül jellemző a *Candide*-nak ép ez a kis fejezete, nemcsak tartalmát, hanem a megírási módszerét is tekintve. Rousseau és minden más író is a színeknek, hangulatoknak micsoda bőségével, pátosznak, érzelmeknek micsoda áradásával időzött volna el a természeti katasztrófa méreteinek és részleteinek ecsetelésénél, milyen odaadással elevenítették volna meg a földrengés áldozatainak sikolyait, a hirtelen támadt tűz-tenger borzalma! Ezzel szemben Voltaire-nek nincs esztétikai viszonya a természethez, ő városi ember, akár csak Plátó Szokratesze,

csak emberi társaságban van otthon és — mint Szokrátesz mondja — nem szeret elidőzni a természetben, mert a madaraktól semmi okosat nem lehet tanulni.” Voltaire még csak a kísértést se érzi, hogy leírja a természeti katasztrófát, csak megnevezi fogalmilag, jelzők nélkül, valósággal jegyzőkönyvi tárgyilagossággal, látható sietséggel, hogy az erkölcsi szempontból közömbös természeti katasztrófáról áttérjen arra, ami érdekes: az erkölcsi, az emberi problémára. Az első emberi szó, ami a katasztrófa színhelyén, még a katasztrófa idején felhangzik, a tengerész szava, aki „fütyürészve és átkozódva így szól: — Itt, barátom, akad majd jó zsákmány.” S a következő mesteri mondat thukidideszi hidegségével, a felindulás minden akcentusa nélkül, egy lélegzetvételnél festi meg az embert úgy, ahogy Voltaire látja:

„A tengerész a romok közé siet, szembeszáll a halállal, hogy pénzre találjon; talál, elveszi és miután leitta magát, megvásárolja az első önkéntes ringyó kegyeit, akire ráakad az elpusztított házak romjain és a haldoklók és halottak között.”

Voltaire mielőtt a *Candide*-ot megírja, Lisszabon pusztulásával hosszabb költeményben foglalkozott. Ez a költemény felháborította Rousseau-t, akiben — mint ő maga mondja el a „Vallomásai”-ban — „az esztelen terv fogamzott meg, rávenni Voltaire-t, hogy szánjon magába, bebizonyítani neki, hogy minden jól van úgy, ahogy van” — és ezzel a szándékkal levelet ír Voltaire-nek. A levélben — folytatja Rousseau — „bebizonyítottam neki, hogy nincs a világon semmi rossz, amiért a felelősség a Gondviselést terhelné.”

Nemcsak a Voltaire impulzitása, de a Voltaire gazdagsága kell hozzá, hogy valaki egy ilyen levelet — egész könyvvel s olyan könyvvel válaszoljon meg, mint a *Candide*. Mert a *Candide* erre a levélre való válaszként született meg.

VII.

Goethe beszéli el, hogy neki az akkor hatéves gyermeknek a jó Istenhez való viszonyát milyen mélyen megrendítette a lisszaboni földrengés. Voltaire azonban ezidőben hatvanéves s az ő számára voltaképen sose voltak élményszerűen valóságosak a metafizikai problémák; ő tüneményesen, egészen, maradéktalanul földi.

Rousseau tehát félreértette, tökéletesen félreértette Voltaire-t, mikor azt hitte, hogy a lisszaboni földrengéssel kapcsolatban Voltaire számára élményszerűen elevenné vált az Isten és az ördög, az Isten és a rossz eredetének theologiai, metafizikai problematikája. A természeti katasztrófa valójában Voltaire számára csak jól ki-

használható aktuális bizonyítékul szolgált minden *metafizikai* optimizmus ürességére.

Rousseau-nak a Gondviselés védelmében hozzáintézett levele Voltaire-t arra indítja, hogy a lisszaboni földrengésről szóló költeményénél is félreérthetlenebbül neveltségessé tegye a Gondviselés fogalmát, a metafizikát a maga egészében. Erre a célra legal-kalmasabbnak látta neveltségessé tenni a metafizikának akkor legmodernebb, legtekintélyesebb képviselőjét: a Theodicea szerzőjét, Leibnizet.

Ez az, amit Rousseau nem értett meg s amit Voltaire a Candide-dal tudomására ad a világnak: őt semmiféle álláspont az Isten és a földi rossz viszonyának kérdésében nem érdekli, ő magát a problémakört teszi neveltségessé. Ez az ami annyira forradalmian újszerű Voltaire-ben. Voltaire nemcsak azért nevet Pangloss-on, mert az a metafizikai optimizmus szellemében akar értelmezni minden eseményt, hanem még inkább azért mert Panglossnak **legfőbb** gondja, hogy értelmezze a valóságot. A Voltaire humanizmusának a főjellegzetessége, hogy a szemlélődés helyett a tevékenységben s csak a tevékenységben lát értéket. A Candide nem a metafizika egyik képviselőjének, hanem annak az egész addigi filozófiának a kegyetlen kipellengérezése, mely — Marx szavára kell gondolnunk — feladatát nem abban látta, hogy a világot megváltoztassa, hanem abban, hogy értelmezze.

Itt szükségszerűen felvetődik a kérdés: miért áll a filozófiának e fajtája ellen való harc annyira előtérben Voltaire egész művében és a Candide-ban különösképen? Mért nem fárad bele Voltaire, hogy a gúnynak minden leleményével üldözze azt a szerencsétlen Panglossot, aki úgylátszik, senkinek sem árt, csak ép földrengés közben, a szent inkvizíció máglyáján sülvé, majd megbilincsel gályarabként csupán azt a mondókáját hajtogatja, hogy minden jól van s hogy ez a világ minden lehetséges világok legjobbika? Nem túlságosan ártalmatlan, túlságosan jelentéktelen személyiség rovására hangzik-e fel a Voltaire harsány nevetése?

Voltaire művészete abban nyilvánul meg, hogy a legsúlyosabb témákat is olyan könnyedséggel veszi kézbe, hogy az olvasó észre se veszi, micsoda sötét és veszedelmes hatalmakkal való leszámolásnak a szemtanúja. Az olvasó szinte elfelejti, hogy nem a harc a könnyű, melynek szemtanúja, hanem hogy az, aki a harcot vívja, olyan kitűnő vívó, hogy maga a hétfejű sárkány se látszik komoly ellenségnek, ha ilyen vívó áll vele szemben.

Ha Voltaire azt gondolta volna, hogy Pangloss csak egy helytelen elmélet képviselője, nem állította volna minden ütése céltáblájával, hisz őt, a par excellence gyakorlati cselekvő szellemet elmé-

letek csak annyiban érdekelték, amennyiben előrevivői vagy gátjai a tevékenységnek s amennyiben rajtuk ütve, ellenük küzdve tényleges materiális hatalmakra mérhetett halálos csapást.

Voltaire, a szkeptikus, azért szkeptikus, mert hisz az emberi haladásban. Ha ő az emberiség történelme mozgatójának az eszméket, az eszmék harcát is látja, mégis meglátja a történelemben, hogy összefüggő folyamat s hogy az emberiség haladásának a folyamata. Magát a történefilozófia fogalmát Voltaire teremtette meg.

Candide: leszámolás az emberi haladás legrégebb, legősibb ellenségével. Kezdve az ó-testamentumi istentől, aki hat nap alatt teremtette a világot s minden nap munkája után, az Írás szavai szerint elégedetten állapítja meg, hogy — „látta hogy jó” — hogy aztán az utolsó nap; miután az embert megteremtette, fokozza a világával való elégedettséget — „látta, hogy nagyon jó” — egész a tételes vallások modern folytatásáig, a metafizikáig, mely az ember jobbert lázadó akaratát túlvilági álmokképekkel, fenyegetésekkel s mindig a pillanatnyi világállapot elméleti igazolásával köti gúzsba vagy ringatja el — az elégedettségnek ez a hallelujája mindig az emberi haladás útját állja el.

A teológusok, skolasztikusok és metafizikusok szellemi akrobatamutatványai és látszólag öncélú logikai szörszálhasogatásai végső fokon azon kérdés körül forognak: ha isten mindenható és jó, mért teremtett oly tökéletlen világot, mért van akkor annyi kín, rosszság és igazságtalanság a földön? Aquinoi Tamás, akit „doctor angelicus”-nak is neveznek, csak naívan fejezi ki, csak szemérmertlenebb az embertelenségében, mint a leibnitzi metafizika. „*Beati in regno coelesti viderunt poenas damnatorum, ut beatitudo illis magis complaceat*” — írja, ami szörszerinti fordításban azt jelenti, hogy jogosult a pokol, mert az üdvözülteknek van rá szükség, hogy jobban élvezhessék a maguk kiváltságos állapotát. Leibnitz ugyanezt a gondolatot finomabban úgy fejezi ki a Theodiceában, hogy „a rossz csak mint a jónak sine qua non feltétele” nyert bebocsátást és szolgál a harmónia épületében. Teológusok, skolasztika és metafizika mindig istenből indulnak ki és soha az emberből. Voltaire nem látja, hogy az isten itt az uralkodó társadalmi hierarchia képviselője, de látja, hogy az élő ember szenvedése ellen való harc háttérbe szorul, látja, hogy egy fantom detronizálja az embert. Az előtte való, teológiai szempontokból vezetett Bossuet féle történetírásra céloz, mikor azt írja: „A történetíróknak az emberi nemzetségre kellett volna figyelni, minden történetírónak mindenekelőtt azt kellett volna mondania: *homo sum*; de a legtöbbször csak csatákat írtak le és csodákat.” A csoda elleni harc az emberért való harc, mert minden rosszat eddig csak értelmeztek és mindig istennel, természetfölötti elvek nevében igazoltak.

Voltaire ebben az esetben sem holmi elvont meggondolásokból indul ki. Mint minden művét mindig konkrét alkalmak szülik, a nézetei is aszerint alakulnak, ahogy szembekerül egy-egy konkrét esettel. Ő minden esetben pontosan tudja, hogy milyen természetű, mennyire materiális természetű földi hatalmak ellen harcol, ha a tételes vallás elméletei ellen indul rohamra. A Jean Calas esetétől, akit az egyház kerékbotóret, s akiért aztán Voltaire fáradhatatlan harcot vív, míg hivatalosan a toulouse-i parlament ki nem nyilvánítja, hogy Jean Calas ártatlan volt, egészen a két 17 éves ifjú, La Barre és D'Étalond esetéig, akiket azért mert a kapucinusok processziója alkalmával állítólag nem vették le a kalápjukat, sőt illetlen dolgokat énekeltek, halálra ítélnék éspedig halálra úgy, hogy D'Étalondnak a nyelvét vágják ki, a jobbkezét levágják és aztán a piacon élve elégetik, míg társának fejét veszik s aztán égetik el — mindezek a kínvallatással együttjáró pörök azon a felfogáson alapultak, hogy az istennek nevezett fantom fontosabb az élő embernél, hogy ember nemcsak ember, de isten ellen is követhet el bűnt s hogy az isten ellen elkövetett bűn a szörnyűbb.

Voltaire egyik legszebb levele abból az időből való, mikor a két fiatal ember pörének revíziójáért harcol. Voltaire ennek érdekében Franciaországot és Európát elárasztja a maga cikkeivel, leveleivel, röpirataival. S a levél, melyet erről D'Alembertnek ír, megrendítő emberi dokumentum:

„Nem értem, hogy bírhatják ki az életet gondolkodó lények ilyen majmok földjén, akik oly gyakran válnak tigrisekké. Ami engem illet, szégyelem még azt is, hogy ennek az országnak a határára lakom. Nem, most nincs idő tréfára; nem illenek tréfás szavak a mérsárlásokhoz. Hogyan? Abbeville-ben bírói talárba öltözött Buziriszok tizenhatéves gyerekeket ítélnék halálra, az ítéletet jóváhagyják és senki se tiltakozik. Alig egy percig beszélnek róla s aztán elmennek az operába. Bizonyosan szégyen, hogy öreg létemre még mindig mindig ennyire érezni tudok. Én síratom a fiatal embereket, akiknek kitépik a nyelvét, míg ön, barátom, arra használja a nyelvét, hogy rendkívül szellemes dolgokat mondogasson. Ön tehát jól emészt kedves filozófusom, én meg nem tudok emésztetni. Ön még fiatal, én meg beteg öreg ember vagyok; bocsássa meg nekem a szomorúságomat.”

Ennek a levélnek a hangulatához jól illik a pápa lányának, a szerencsétlen öreg asszonynak a meséje és végső következtetése *Candide*-ban:

„Százszor akartam magam megoldni, de még mindig szeretem az életet. Ez a nevetséges gyöngeség talán a mi legkárosabb hajlamunk mert van-e ostobább mint az akarat, hogy állandóan hordjunk egy terhet, melyet mindig le akarnánk rázni; irtózni létünkötől és ragasz-

odni ahhoz, hogy legyünk; végül is simogatni a kígyót, mely bennünket egész addig emészt el, míg a szívünket is föl nem falja? ... Szólitson fel itt minden utast, hogy mondja el a történetét és ha csak egyet is talál, aki már gyakran el nem átkozta az életét, aki már gyakran nem mondta magában, hogy nincs nála szerencsétlenebb a földön, akkor dobasson engem fejest a tengerbe."

Azoknak, akik azt mondják, hogy ez a világ minden világok ehető legjobbika, Voltaire a kérdéssel felel: milyen volna akkor egy világ, mely nem a lehető legjobb, ha már ez a ti szörnyű világtok is a lehető legjobb?

Ez a lázadó keserűség, ép az a romboló pesszimizmus volt a forradalmi erő, a haladást szolgálta, mert szembezállt a metafizikai optimizmussal. Ez a pesszimizmus a maga harcával a metafizikai optimizmus ellen történelmi hatásában forradalmi optimizmusba csapott. Voltaire útja messzebbre mutat, messzebbre visz, mint maga Voltaire vélte, messzebbre mint az az állomás, ameddig őt magát vezették el a következtetései. Az istenhívő optimizmus ellen az istentelen pesszimizmus harca egyértelmű az ember felszabadításáért, az ember emberré, a világ emberivé válásáért való harccal.

II. ének

Mi volt az éj nagy leple alatt? ...
Suhanc álmodta, hogy táncolt ...
Gyöngye női karok, végzetes láncok
szorították testét, duzzadó nyakát —
emlékszik tisztán egy asszonyarcra,
amely őrjítő illatba hajtva
olyan mint a virágzó akác ...

Elmélkedett az álom fölött ...
mely zsibbasztó még a melegével.
Kutatta már Freud álom-elméletében
a misztikus, igaz, hogy Okot,
s az mindig két egyenlő részre válva,
úgy tűnt, eredmény nélkül, mindhiába
ökleli magát, mint egymást a kosok ...

Mondom, elmélkedett az álom fölött ...
Az alvás számára mindig újat hozott —
mint számozott, fürge szerencse-dobok,
pörögtek lassan az éjek,
de akár a szerencsejáték szeszélyében
fordulatukkal remény, váratlan vészjel
színezt egy-egy álomképet ...

A képletek sose zavarták meg:
nem illesztett példát következményre
a titok háttérébe lépve
álmodó-laikusnak maradt —
nem élt benné Cagliostrónak szenvedélye:
kutatni fényévnyi-mélységbe érve —
mit rejtenek a tudat alatti-tavak ...

Ő ormoknak volt az imádója —
szimbólum nélkül, amit a természet adott;
mellbetegek, vérnyomásos-aggok
ahová gyógyulni menekülnek —
ahol a lég mint könny oly tiszta
mikor a Nap lelkét issza,
s miriád hókristály égve lüktet...

Borzadva gondolok én a hegyoromra,
amelyen kánikulában kecske
legel (ritkás szőre vörösre festve
a völgyből alighogy ködlik)
amit, úgylátszik, nem vigyáz pásztor —
körülszökken, cserjésből tisztásra gázol
rágcsálva, tavasztól kora őszig...

Bosznianak, Szlovénianak hátán
rengeteg ilyen vak-fároszt
látni — miként bőrön a pattanások,
hajnalban rőten fölizzanak — fájnak —
s midőn egyik felén a völgybe esve
a Nap — másik felén már öreg este
szállja meg a tájat;

Az örökös hűvösség is bánt,
amely folyton zúdul alá a hegyről,
s az esős-évszak, amikor megjön
élessé teszi a követ, enyvvé az agyagos rögöt,
s a ború, mely gyakran jó e tájra,
maga a pokolnak tátongó szája,
mely örjögő robajjal röhög...

Nem tudom miféle varázsa,
kelleme van a hegyitájnak mégis...
nyugtalanít a vadság, zaklat a lég-iz
mely vadmézre, szederre, mentára lelve
szűz-humuszról, erdők lombjáról sodort
harcával olyan, mint könnyű borok
erős, megríkató lelke...

Suhanc Bácskának összültötte —
rég, földtűró családja-ág...
korán kapott, átkos tudóbaját
(mint sírből föl-fölkelők),

vitte mint kiáltó, nagy vádat
letenni irigyelt Szlovéniának
varázsló lábai előtt...

(Kisebb lehetett siráma Jeremiásnak
mint (az újabb tudós-korok
vihara mit eddig sodort
változó, titkos horizonton
ide kelő Nap, fekete Bolygó-
ként) a bánat, mely rontó
inségből támad, s újuló nyomorokból...)

Ahova barátom gyógyulni ment föl:
Golnik a neve a szanatóriumnak.
Kis faluból szekér- és gyalogutak
kigyóznak föl a hegyre bozót
és fák között, hová lélekben visszatérve
gondol, im, a kísértetes-télre,
s a lázra, mely vérében föl-föllobog...

Kísérti élete nagy-nagy eseménye:
a t. b. c. s az első női lélek,
mely halállal már-már megpecsételt
lényének lett bánata-reménysége —
amelynek ama szürke, darab
zuzmárás, acél egek alatt
ma is otleng még szent, nagy fénye...

Szerelmes lett a jóbarátunk —
(szerintem, elemi-természet-fogoly)
ahogyan régi „művelt-polgári módon”
a vágyat megnevezni szokták —
mivégezt Ádám törvényt bontott,
latrok estek el s erős trónok
vázát zúzták szét, mint törékeny ostyát...

A női szó, mely fuvola hangján
a kígyót is megbűvölte volna,
nem volt Marilyn sem Gioconda
szép szájából édes, hívó ének...
kínozta Suhancot, égette orozva —
a pusztatűz nyáron ahogy szokta
perzselni a száraz sík-vidéket...

„Egyszerű, átlag-szépség” volt Lona;
 kék szemei mint korunk
 nőinek szeme sokat borult
 be csalódástól, férfi hűtlenségtől —
 találkoztak, mint fény és homály:
 hogy higgyen néki, ahhoz korán —
 s hogy néki legyen — már-már későn...

A válásnak megjött fájó perce...
 a búcsú rövid volt, kemény, szókott...
 Mely emlékében néha föl-föllobog,
 nyújtotta forró, sápadt kezét: —
 „csókoljon, fiú, ma utoljára csókol...
 a férjem, a gyerekem vár otthon...
 feledjen... játék volt... semmi egyéb”...

Az asszonyt bosszú vezérelte: —
 fölszítani tüzét a férfi-kínnak...
 Rossz író, mely valóbb képet hamisíthat
 asszonyi szeszélyről-furcsaságról:
 (nem lehetne jobb tárgyat magának) —
 melyben a nő lakik, azt a házat
 megkeresheti Novi Sadon...

Suhanc az álmára gondol mostan.
 Első, kihülő nagy szerelme
 a sivár szétomló képkeretbe
 illik, melyet az álom csinált —
 a játékos asszony mintha integetne,
 s ő indul egy sirszerű-kerévetre
 mint megbúvölt, remegő diak...

De melyekből végzetes szenvedély alakulna:
 őt a töprengő-magány fiát
 hitvány szerelmi-komédiák
 meg nem tévesztik többé — látja —
 kitépte szívéből a szennyet,
 s szíve úgy zeng, mint a gyermek
 nyugodt kezében a hárfa...

Gondol az ifjúságra mely
 (sírját zsegen, fiatalon ássa
 már, a züllés-mocsarába mártva
 korcsul; embertelen és hideg) —

szemét-könyvek, filmek, alkoholok
 örületéből megrázó fogalmat hozott
 magával s alázó természet-hitet...

A jövődő tisztaságnak áldozott már...
 A múltja fölemelő-kin volt —
 (Ég veletek kéj-rabnői, szabados-odaliszkok,
 fizetett Margitok, fizető Tecák!)
 Az erőt, amit más balgán szerte csókol,
 ösztönös, mélyülő transzmutációkon
 ő termő szellem-erővé tesz át...

Láttam én tükröt, amelyet
 a Nap gyújtott föl: lángolt —
 két szememben, im, lélek-zsarátnok,
 ősvilágosság fényel —
 szűz pirosságban, mit alkony kevert,
 ott áll a tisztaság: a gyerek,
 túl minden aljas szenvedélyen...

Itt van az ember, a szemeiben...
 Iriszében tűz gyul, fölcsap tenger,
 ölelő bús hullámmelvel
 átfog, magához szorít —
 néma világában zavart,
 megvert gonoszság-hadak
 örülete már magával viaskodik...

Néz rád a szempár...
 Vissza se néz a törzsre,
 amelyet öröklött önzés tört be,
 alázó-hagyomány nyomorított —
 amely csillagtalan, szürke estet
 jelképez; éjt, amelyben lesnek
 rád kórok, kegyetlen nyomorítók...

Szelíd fényesség van benne —
 A csöndje ölel, csöndje szeret...
 És nincs idő, nincsen emlékezet,
 s az agy terméke a rideg —
 A szív zsong a sejtés alatt,
 mint kígyók és üvöltő vadak
 nélkül trópusi-liget...

Novella

A júniusi délután lustán lélekzett a kihalt város felett. A harangok utolsó csengései tétován és elnyújtva visszhangoztak. Elszállt a harangszó, elveszett a messzeségben, csak a két templom tornya maradt itt, ellenségesen bámulva egymásra, s mogorván és sértődötten ágaskodva a kék ég felé. A tűzoltó torony mellett úgy állt egy lombos fa a fülledt csendben, mintha örökre elátkozták volna, az álmos város pedig az elszállt harangzúgás után szinte anyagtalanná vált a hőség reszketeg fényében.

Homlokomat ketrecem üvegfalához szorítottam.

Földigérő sötétkék ruhába öltöztetett kislányok menete vonult az utcán, hasuk alatt összekulcsolt kézzel, lesütött tekintettel, mintha csak fejnélküli ruhák sétáltak volna. Amint azonban a szigorú és szikár felügyelők levették róluk egy pillanatra szemüket, az arcok megélnékültek, tekintetükben felvillant az élet utáni vágy s lábuk akaratlanul is kényesebben járt a formaruha hosszú szoknyája alatt.

Az orosz leányintézet növendékei vonultak előttem, mintha csak valami jelmezbál kísértetei lettek volna Nagy Katalin idejéből. A kislányok kicsit felkavarták az állott levegőt s bennem még ott rezgett titokban felcsillanó, vágyakozó tekintetük az életre.

Ez az az idő, mikor a polgárok délutáni álmukat alusszák odahaza s az ablakokon csukott spalettával védekeznek a kinti világgal szemben.

S ebben a tikkadt délutáni csendben a hőségben olvadó utcákon vonultak végig Simi és Tonka „leányintézetének” növendékei is. Rájuk nem vigyázott a felügyelők árgus szeme, őket senki sem kényszerítette arra, hogy drasztikus szeméremmel kulcsolják össze kezüket ártatlanságuk felett, csak mentek fáradtan és egykedvűen az orvosi vizsgálatra.

S azután még valószínűtlenebb lett a város.

A hűvös patikában alattomos illatok, s az édeskés szagokat túl-harsogó éterillat felhőiben az ember úgy érzi magát, mint valami foglyulejtett fenevad, akit a vidéki város nyugalma kedvéért zártak ketrecbe. Úgy éreztem, hogy valami rettenetesen erős hangon kellene elkiáltani magamat: Ébredjetek fel! Ez nem élet, csak unalmas ostoba álom! — S mintha engem is azért zártak volna ebbe az üvegfalú ketrecbe, hogy elrettentő példaként mindenki lásson.

Az üvegek latin feliratai gúnyosan néztek rám, s a mérekszék-reny tetejéről a halálfej vigyorgott a szemembe.

Bemenekültem a félhomályos fülkébe, ahol az egyik sarokban egy ódon íróasztalon nyitott könyv várt rám. Elfelejtettem a kisvárost és a nyári délután ájult nyugalmat, de akkor az udvar felől haragos lárma riasztott fel.

Az ablakhoz léptem és kinéztem.

Akkor lépett be az udvarra Feininger, a közvetítő, egy erős, testes, puffedtarcú ember s hangosan bevágta maga után az ajtót. S mindjárt utána kirohant öregesen előrelökött hasával anyja is, aki nek valami betegség fájdalma torzította el az arcát.

— Hát ha már öreg, beteg anyádat nem sajnálod, üssön beléd a mennykű, akkor legalább szánd meg ezt a boldogtalant! — rikácsolta az öreg varrónő a fia után, s aztán megjelent az ajtóban Feininger új feleségének törekeny, szánalmas alakja is.

S mivel Feiningeréssel szemben, a másik lakás ablakaiban kíváncsiságtól fényes szemek tűntek fel, az öreg Feininger né visszament a szobába és becsapta az ajtót. Az ember meg elment, s csak megvonta a vállát és duzzogva szorította össze vastag szájaszélét.

Most már az öreg varrónő függönyös ablakánál jelent meg két nyugtalan szempár. Mert az a Lopandicsné, ott szemben, most bizonyára elszalad mesélni, hogy az öreg Feininger né fia, ez a mihaszna csaló, már a harmadik feleségét is kiforgatta mindenéből, hogy végül elkergebbe.

Az volt az érzésem, hogy az udvaron vihar előtti szélcsend állt be, mint az ellenség harcvonalaiban támadás előtt.

Mert Lopandicsné és az öreg varrónő hadilábon állnak egymással azóta már, amióta egy házban laknak. Különbözn nagyon kedvesek egymáshoz, órák hosszat mesélnek egymásnak, de tekintük mindig vizslatva vigyázza: nem történik-e szemben valami? Egyszer Feininger né szeme villan győzedelmesen, mert a kövér, kékesen vörösarcú városi közgyám részegen jött haza, élvágódott lakásuk ajtaja előtt, s az összesereglett gyerekek fülehallatára szidta a feleségét. Máskor viszont Lopandicsné száján tört fel a gúnyos mosoly, mert látta, hogy Feininger néhez erőltetett könnyedséggel

bemegy egy úriember, aki aztán kijövet titokban nyugtalanul nézett körül. Ohó, vén kerítőtű! Szóval, ez a jómadár azért jött, hogy megérdeklődjön, lesz-e valami portéka!

De ez a két asszony nyomban szövetségre lépett egymással, amint másoknál történt valami az udvarban. Minden kapunyitásra kiszaladtak, hogy megnézzék ki az, s a szomszédos lakások legkisebb neszt is kiszínezték és teljes jólétesültséggel magyarázták ismerőseik előtt: „Hallotta, hogy a patikusék legkisebb lányát megoperálták? Vakbélle! Nem szóltam semmit, mondtam, hogy vakbélle.”

Micsoda kétségbeejtő ürességeket árulnak el ezek a minden eseményre, minden élményre kíváncsi szemek! A kattogó varrógép unalmát a konyha és gyerekszoba rabságát tükrözik vissza.

Elrévedéséből a patika éles csengője riasztott fel.

Egy száraz, sovány asszony lépett be azzal a hosszú recepttel a kezében, melyet a város szegényeinek adnak az orvosok. Balkezeiben tartotta a receptet s valami hangsúlyozott ügyetlenséggel nyújtotta át, míg jobbkezeit bekötve és ünnepélyesen tartotta szokatlanul magasan. Személytelenül elmosódott arcán a szenvedés kifejezése terült el, valami ősi fájdalomé, amelyet azonban most, szinte akarata ellenére igyekezett eltüntetni a megelégedettség mosolya.

— Mi a baj, Makra, ki beteg? — kérdeztem, mintha valóban érdekelne.

Az asszony csodálkozva s feddőleg nézett rám, aztán óvatosan megmozdította felkötött kezét s vizenyős szemével rámnézve jelentőségteljesen felelt:

— Én.

Savószinű, kifejezéstelen szemével így folytatta: „Igaz, én mindig a gazdámék miatt jövök, de most az egyszer magam miatt jöttem.”

Nehézkesen ült le, mintha egész testében elfáradt volna s még mindig ügyetlenül tartva kezében a receptet, a betegek hangján mesélte:

— A doktor egy nagy tüvel belefröccsentett valamit a kezembe. Mert úgy megdagadt, nézze, akkorára, mint a gyerek feje, s a doktor még meg is szidott, hogy azt mondja, mért nem vártam még tovább, akkor legalább mindjárt eltemethettek volna. Tudja isten, talán segített is, de már higgye el, most is inkább halott vagyok mint élő. És mikor beszorult a kezem az ajtóba és megkékült, mindenki megfordult, aki csak a szobában volt, és rámnézett.

Büszkeség öntötte el napégette arcát, melynek közepén vékonyan és hegyesen ágaskodott az orra. Kicsit lehunyta a szemét, mintha képzeletében akarná látni újra azt a nagy jelenetet.

— Tele volt a ház vendégekkel. Még Beográdból is ott volt egy miniszter, aztán tanácsosok és mind a legjobb uraságok egész Buzavárból. Mert tudja, a gazdámék éppen a védszentjük napját ünnepelték. Számontartják az ő ünnepüket, ha nem is valami nagy ünnep, de mindenki tud róla a városban, s csak jönnek a vendégek egymásután. Ennekem köllött vinni az ételt a konyhától a gangig, onan aztán már a lányok vitték be az ebédlőbe és kínálgatták a vendégeket.

Ránézett bepólyált kezére, igazított valamit a kötésen, aztán felsóhajtott: „Mintha bizony én nem tudtam volna kínálgatni őket. De nem baj, no!”

Elfásult arcán végigfutott az árnyék. Mintha egy pillanatra valami nagyon nagy gondolat mozdította volna ki a mindennapi élet észrevétlen folyásából, hogy egy megfoghatatlan, végtelen sívár és szürke úrbe lökte volna.

— Hát igen, soha énnekem semmit el nem ismertek, — mondta önfeledten s elferdült arcából színtelen szemei és félig kinyílt szája a bánat álarcát mutatták, a bánatét, amely nem vált ki részvétet, hanem szánalmat csupán.

Ránéztem a receptre, melyet még mindig magasan tartott me-rev kezében. Neve mellett ott volt életkora is.

— Maga negyven éves?

— A doktor számította ki. Azt mondják úgy valamikor születtem, mikor Rudolf trónörökös meghalt. Tudom is én! Ki jegyezte volna meg vagy írta volna föl, azt, hogy mikor születtem!

Megint az arcára néztem, amely fiatalabbnak is, de koránál idősebbnek is tűnt, mert valahogy időtlenül szürke arc volt. Rengeg apró ránc futott szét rajta s megzavarta annak a kifejezéstelen arcnak a nyugalmát.

Némán vallott ez az arc, arról, hogy szegény Makra életében nem történt soha semmi. Budimirovicsék házában nőtt fel, úgy-hogy idővel hozzátartozott ennek a gazdag vidéki úriháznak a leltárához. Kislánykorában libákat őrzött a nagy szérúskertben, később a konyhában és a szobákban forgolódott olyan észrevétlenül, mintha nem is lenne élő ember. Az úrnak sokszor kellett törni a fejét, hogy eszébe jusson a neve és rászólhasson: „Ejnye, Makra, miért vagy olyan ügyetlen.” Ez is csak olyankor történt, amikor néki kellett lekefélni az úron a kabátot, mielőtt elment. Néha a fiúk szóltak rá ilyenformán: „Büdös vagy, miért nem mosakszol!” Ennyiből állt a közvetlen érintkezés közté és gazdái közté, s ebből vette tudomásul, hogy tudnak létezéséről. A főbbi hozzáintézett szó már csak parancsolás formájában hangzott el személytelenül: tedd ezt vagy azt, tudod-e, hol van ez vagy az. Senki se vette észre, hogyan fejlődött nagylánnyá, hiszen ő mindig kicsi volt, hit-

vány, ha mindjárt nem is volt se csunya, se nyomorék, senkinek sem akadt meg rajta a tekintete, még a szolgálknak se jutott eszébe megcsípni, vagy ráhúzni egyet az üllepére abban a durva vágyakozásban, amely néha vak és csöppet sem válogatós. S ebben a színtelen, eseménytelen életben, mely a konyha és baromfiudvar között folydogált csendesen, Makra is mindig személytelen maradt, észre se vették. Nem voltak titkai, melyeket mások lelkére köthetett volna, mégcsak nem is panaszkodhatott arról, hogy valaki megtámadta, a szolgálk is vele küldték szerelmes leveleiket más cselédeknek, mintha tudomást se vettek volna arról, hogy ő is nő. Ha aztán néha véletlenül felsóhajtott előttük, az igen jó alkalom volt a tréfálkozásra. Szóval mellékes szereplője volt a háznak, amolyan szükséges rossz, akit azonban el lehetett szalasztani ide vagy oda, ha a többi cselédnek éppen dolga volt. Ő dajkálta mások gyerekeit vagy unokáit, amíg a szülőknek egyéb dolguk volt, ő tisztította meg tolluktól az ebédre levágott tyúkokat, s amikor elkészült ezzel a dolgával, már rá is szólt a szakácsné: „No add ide már, látom, hogy nélkülem nem boldogulsz!” Nem volt néki meghatározott munkaköre Budimirovicsék házában, mindig másoknak segédkezett, s mindig olyankor vették észre, ha ügyetlenül végezte a dolgát.

— Vittem a tálakat egymásután a konyhából. Pecsényéket, mindenféle mártásokat, süteményeket és madártejet, és mindig megálltam kicsit az ajtónál nézelődni és hallgatódzni. Anka még meg is szidott halkan: „Mit állsz, azt mondja, mit bámulsz ott az ajtónál?” De én megfeleltem ám neki: Mondom, már mért ne báméskodnék kicsit! Hát énnekem nem szabad látni, hogyan kocintgatnak egymással az urak?

Arcán először a rosszalás, aztán a büszkeség kifejezése futott át, mintha csak azt mondta volna: én is a családhoz tartozom!

— Volt ott felköszöntő is, pláne amikor a miniszter beszélt. Akkor mindannyian fölálltak, kezükben a pohárral, nagyokat hajlongtak, aztán a papkisasszony elkezdett a zongorán muzsikálni, a mérnök úr meg a villanytelepről belefogott abba a nótába: „Aludj, aludj én kedvesem!” — Igen, éppen ezt a nótát énekelte, s a nagyságos úr még föl is sóhajtott: „Hej, de szeretem én ezeket a mi nótáinkat, nem adnám oda őket semennyiért.” És azt mondják, a mérnök úr nem tudja, mellik lánynak kérje meg a kezét, a papkisasszonyét-e vagy a mienkét.

A patikába közben mások is jöttek. Egész kis közönség ülte körül az asztalt. Egy kövér asszonyság levetette lábáról a cipőt, nagyokat jajgatott, de félfülével azért figyelmesen hallgatta Makrát, majd odaszólt nekem: „Gyerünk, siessen már egy kicsit a fia-

talúr!" Egy legényke nagy zavarában jeleket adott nekem, hogy valami diszkrét természetű dolgot szeretne kérni, Makra viszont egyetlen tekintetével körülölelte a kis társaságot, mert néki nem volt nagyon sietős a dolga, mesélni akart még.

— Csak szolgálja ki őket fiatalúr, — mondta, — majd én várok. Megszoktam én a várakozást. Csak maga adja oda nekik, amit kérnek, átengedem én a soromat. Mert az egyszer tovább maradtan annál az ajtónál, — tért át a nagylelkűen siránkozó hangból a szélesen hömpölygő mesébe — és éppen, hogy egy kicsit megfogódzkodtam évvel a kezemmel ni, az ajtófélfába és előre dugtam a fejeimet. Csakhogy egyre nyitogatták mind az ajtókat, nem csoda, hogy jött a huzat, úgyhogy a polgármester úr is a fejéhez kapott, merthát aranyere van szegénynek, mire aztán a mi nagyságos urunk haragosan elkiáltotta magát: „Csukják már be azt az ajtót!” — Anka meg mintha csak arra várt volna, hogy bosszút álljon rajtam, bevágta az ajtót. Hüha, te magasságos mennybéli úristen! Becsípte mind az ujjakat a kezemen! Jaj nekem! A szemem szikrát hányt és hiába nem akartam én, hiába tartóztattam magamat, muszáj volt nagyot sikítani, merthát dagadt a kezem, szemlátomást dagadt, és olyan kék lett, mint a törökparadicsom. Mindenki megfordult, mindenki nézte a kezemet. A nagyságos úr igazán jó ember, csak egy kicsit hirtelen, elordította magát: „Mit akar itt ez az idétlen, ahol nincsen semmi keresnivalója!” — Ezt énrám mondta. Hanem a miniszter úr azt mondja, idehallgassanak, bizisten, azt mondta: „Szegény asszony, úglátszik fáj neki!”

Még ragyogott az arca amikor észébejutott, hogy fáj a keze és végül átnyújtotta nekem a receptet. Egészen közönséges borogatóvizet írt elő az orvos.

— És éppen a miniszter maga mondta ezt? — kérdezte a kövér asszony s egy pillanatra abbahagyta cipője felhúzását, miközben puffedt arcából bizonyos tisztelettel nézett fel Makrára.

— Hát ki mondta volna? Mondom, hogy ő szánakozott rajtam! Hanem idehallgasson, fiatalúr, jó keverje meg nekem azt az orvosságot. Mert a doktor először megszidott, hogy azt mondja, mért nem jöttem előbb mivel, ha még egy kicsit várok, azt mondja, megmérgeződött volna az egész karom és tán még az se segített volna, ha levágják. — Levágott karjának gondolata rémülettel, de ugyanakkor büszkeséggel töltötte el, hiszen az ő karjáról volt szó végre, s néki lehetett is meg nem is karja. — Tettem én rá, mondom, egy kis pókhálót és meglocsoltam, már megbocsásson a fiatalúr, a tehén vizeletével, hogy kihúzza a lázat belőle. Ez nagyon jó dolog. Csakhogy én olyan szerencsétlen asszony vagyok, hogy ami másnak használnál, nekem árt, és majd meglássa, nyomorék maradok én már világeletembe.

— Dehogy marad nyomorék Makra, dehogy. Ha vigyázunk öt-hat nap alatt elmulik az egész.

Kimondhatatlan rémület tükröződött az arcán. Öt-hat nap alatt? S aztán megint a régi Makra lesz, minden ismertetőjel nélkül? A régi Makra, akinek a nevét sem igen tudják?

Mintha valami elismert drámai színésznőnek azt mondanák: Csak néhányszor haljál még meg a színpadon, aztán megkímélünk, visszavonulhatsz a békés, nyugalmas életbe.

Csupa könnyörgés volt a tekintete, amikor rámnézett.

— Hát aztán maga a városi szegények számlájára hordja az orvosságot? Sz vagyonos ember a gazdája! — jegyezte meg egy munkás, akinek a torkán pillanatonként elakadt a lélekzet. — Be kellett volna jelentenie a betegsegélyzőbe...

Ettől aztán Makra nagyon megijedt s egy pillantást vetve a munkásra, elindult kifelé. — Isten áldja meg fiatalúr, talán majd jóra fordul a kezem... — s beteges léptekkel ment ki az utcára. Most még kisebbre és hitványabbra zsugorodott. Az iskola előtt a kútnál megállt és beteg kezével éppúgy hadonászva akárcsak azzal az ügyetlen egészséges kezével, mesélni kezdett a vízért sorukra váró asszonyoknak és inasoknak.

Két kócos, rongyos alak jött gitárral a kezében. A saroknál megálltak és viharvert hangszerüket pengetve először egy vékony és lágyan csengő tenor, majd egy érces, de kissé közönyös bariton dudolta a dalt: „Úgy szeretnék boldog lenni...”

Lassan, titokban kinyíltak az ablakok, a járókelők egy pillanatra megálltak a két lompos énekes mellett, akik valóban becsületesen és jószándékkal keresték a boldogságot, amely azonban nem volt sehol látható. S mintha meg is fordultak volna lopva az emberek, elnéztek volna a messzeségbe, hátha feltűnik valahol az a boldogság, amelyet olyan reménytelenül vártak mindannyian.

— Elmúlt már az az idő, amikor az ember kintornásokat, utcai énekeseket és cigányokat hallgatott az utcán! Én felcsavarom szépen a rádiómat és aztán hallgatom, amit akarok. Megállok egy állomásnál, s ha nem tetszik, keresek egy másikat. Okos találmány ez a rádió. Igaz, sok pénzt adtam érte, de legalább kifogástalan készülék. Éppen a napokban volt nálam Mihajlovics mérnök, tudja az a Menjou-bajuszú, aki gépkocsikkal kereskedik. Hát hallgatjuk mi a tánczenét, egészen Buenos Airesből, s erre Mihajlovics azt mondja: Bizony, ez az állomás nagyon kevés készüléken fogható. — A testes högy kínosan feszengett fűzőjében, s ülni is alig tudott a széken, de előrelökte hatalmas keblét, csábosan forgatta szemét, s vastag ajkát kerekre formálta, mintha csicseregni akarna.

„Úgy szeretnék boldog lenni” haltak el az utolsó hangok az utcai énekesek ajkán, s miután megszámozták az eléjük hullott pénzt, fáradtan mentek tovább.

Este a városi kávéház kirakatüvegében megpillantottam Martinovics doktort, amint vékony alakját kificamítva megcélzott dákójával egy billiárdgolyót. A kávéház udvarából tánczene foszlányai szálltak az utcára, míg a terem csaknem teljesen üres volt, de a doktor szerette volna kielégíteni erre a napra a billiárdszenvedélyét.

Nem volt vele semmi dolgom, nem szerettem ezt a csípőskedvű, s vidékiesen cinikus, beteges embert, de azért beléptem a kávéházba. Úgy tettem, mintha nagyon érdekelné a billiárd s időnként helyeslően mormogtam a fogaim között: Hm.

S mintha kevés figyelemre méltatott tehetsége a billiárd művészetében és közismert szenvedélyessége szívesen vette volna érdeklődésemet, mert olykor-olykor rámpillantott s tekintetében a szótlán megértés ilyesfajta kifejezése ült: „Mit csináljon két ilyen árva intellektuel, akiket még egy adag világfájdalommal is megvert az isten.”

A játék befejezése után kis ideig határozatlanul állt. A hajlott hátú adóhivatalnok felhúzta kabátját és mintegy maga elé mormolta: Elmegyek egy kicsit a kerthelyiségbe. A doktor elfojtott egy könnyű ásitást, maga is odament a kerthelyiség bejáratához, a táncolókat nézte, majd egy unott grimaszot vágva így szólt: „Majmok rángatózása! Nincs kedvem itt ülni. Nem akar sétálni egyet a hársak alatt?”

Elfogadtam ajánlatát, hogy a hársfák lombjai alatt sétáljunk. Elindultunk. Szokása szerint karonfogott, ami különben nem tette vonzóbbá számomra a hársfák regényességét.

— Sok dolga volt ma doktor úr? Az ingyenes betegek után ítélve azt hiszem...

— Ugyan kérem! A magánprakszis alig-alig mozog. Az ingyenes betegek pedig tömegesen jönnek. Csakhát az a megnyugtató tudat jár velük, hogy elsején a várostól biztos fizetésre számíthatok. Hja, ilyen az orvos élete a huszadik században. — Sovány, csinosnak mondható, de valahogy rosszkedvűen elgondolkozó arcára megint fintor költözött, amelynek sokat kellett volna kifejeznie.

— Ma nálam volt a patikában Budimirovicsék cselédje, az az öreg, de úgylátszik elpusztíthatatlan Makra.

— Hát ezt aztán jól mondta, hogy elpusztíthatatlan.

— Mégis csak nevetséges, hogy az ilyen vagyonos és tekintélyes ember a város szegény betegeinek terhére gyógyíttatja a cselédjét. Ez tulajdonképpen törvénytelen eljárás... — kezdtem érdekeltségemet előtérbe tolni, hogy így fordítsam figyelmét a tárgyra.

— Nézze^a uram, magunk közt szólva, csakugyan disznóság. De utóvégre mi közöm hozzá. Adtam egy injekciót annak a cselédnek és kezébe nyomtam a receptet. Egyébként mindig szememre vetik, hogy sok szérumot használok, de ez alkalommal biztosan szemet hunynak majd. Hahaha! Ha Budimirovicsékról van szó, lenyelnek nagyobb gombócokat is, nemcsak ilyen szérumot! — nevetett tovább rázkódó testtel a doktor.

— Ha terhére van ez az asszony, küldje el. Engem csak mint sajátos típus érdekel. Tudja, rengeteget mesél az az asszony... — vetettem oda könnyedén nem nagyon jelentős diplomáciai képességem tetőpontján.

— Hm. Hát az biztos, hogy sokat mesél, az ember alig tudja kituszkolni. S magát ez érdekli? Készségesen átengedem, nem fájdul meg a szívem érte, jöllehet a nőket már elvből sem szívesen engedem át! — nevetett ismét erőltetve, érdesen és színtelenül.

Másnap Makra újra eljött hozzám, úgy hozta bepólyált kezét, mint valami beteg gyermeket és sírásba forduló hangon mondta:

— A doktor úr kikergetett, azt mondta, jöjjenek magához.

És amíg a legnagyobb munkaidőben én rám várakozott, nap mint nap, míg sikerül időt szakítanom, hogy sebét átkösem, mindig újabb részletekkel bővítette balesetének drámai körülményeit, most már egyre ünnepélyesebben, s idővel a miniszter szavai is csaknem rokon mélységgel teltek meg.

S én a cinkosa voltam. Résztevő ebben a varázslatban.

A sebnek már régen be kellett volna gyógyulni. Maga Makra is tetteve sírdogált: „Meddig kínoz még engem ez a seb?” De már azt aényt, hogy a sebet az idő gyógyítja. Makra ijedten és szomorúan vette tudomásul. S bár minden jószándékú törekvésem oda-irányult, hogy minél lassabban gyógyuljon az a seb, most már alig látszott, Makra keze egészen rendbejött és ha levettem volna a kötést, egy nap alatt nyomtalanul eltűnt volna.

— Nini, mégcsak egy egészen kis ideig kell várni, s akkor levehetjük a kötést, — készítettem elő a szomorú színjáték utolsó jelenetére. Makra azonban görcsös rémülettel rántotta vissza a kezét és kétségbeesetten kiáltotta: „Nem, nem amilyen szerencsétlen én vagyok, sohse gyógyul meg az én kezem.” Úgy vitte sérült kezét, mint valami igen értékes dolgot, mintha élőlényt dajkált volna gondos és figyelmes szeretettel. Meddő álmainak nyomorék gyermeke volt ez a beteg kéz, s terhe alatt idővel egészen meggörnyedt, derékban meghajlott, sőt észrevétlenül rászokott egy kis sántításra is.

Elérkezett már az ősz, a fecskék költözködésükről zsinatoltak.

s a sárguló lombok közül egyenként tépdeste a szél a száraz leveleket. S ezek a zörgő falevelek egy ideig tűnődve hintáztak a levegőben, aztán leestek az utca porába.

Megmondtam Makrának, hogy ne jöjjön többé. A varázslatot már nem lehetett meghosszabbítani.

Valahogy úgy éreztem magamat, mint amikor az ember kénytelen bevallani egy nőnek, akinek sejtelve sincs semmi rosszról, hogy nem szereti már és mindennek vége.

Milyen nagy szemekkel nézett rám! Rám, az egyetlen férfire, akinek a kezébe letette boldogságát, s most kiderült, hogy az a férfi csak játszott a szívével, aztán hálátlanul porba taposta. Milyen csalódottan, milyen sértődötten nézett rám!

De bárhogy is védekezett, Makrának bele kellett nyugodnia a ténybe, hogy ez a dédelgetett beteg keze most már megint egészen egyszerű kéz s nincs rajta semmi, ami figyelmet érdemelne. Rendben van, ott volt a miniszter, ott voltak a tanácsnokok Budimirovicsék emlékezetes védszent ünnepén. De ez az emlék se tarthat örökké s nem állíthatja meg az élet folyását még Buzavárott sem.

De Makra rászokott a betegesen óvatos járásra s kifejezéstelen, a sorsát el nem áruló arcán ott ült a néma csalódás diszkrét fájdalma. S ez a baleset a kezével bizonyára szép és nagy emlékként maradt meg a szívében, a miniszter szavai pedig: „Szegény asszony!” pedig olyan emlék, amelyet sok asszony ápol észrevétlenül folyó és csaknem észrevétlenül eltűnő eseménytelen életében.

Utópikus regény

— A színházat bohócostul lomtárba dugjuk, a szobát üvegfalal rakjuk ki, ezer szín cikázik rajta végig, papírcsillámok, vér, vörösbőr. Szereted a futballt, Montagk?

— Szeretem.

Beatty úgyszólván láthatatlanná vált, egy hang volt már csak valahol a füstfelhők mögött.

— Hát ez mi? — kérdezte Mildred csaknem örömmel. Montagk hátravetette magát a párnán, s leszorította kezét. — Mi ez itt?

— Ül le már! — kiáltott Montagk. Az asszony üres kézzel lépett vissza. — Ne zavarj minket.

Beatty úgy folytatta, mintha misem történt volna. — Kapható vagy néha kuglira is, Montagk?

— Kuglira? Hogyne.

— Golfra?

— A golf is finom sport.

— És a kosárlabda?

— Az is.

— Hát a billiárd, a rugby?

— Mind nagyszerű játék, kétségtelenül.

— Hát igen. Minél több sport, hejehuja, zshivaj és társas élet, annál kevesebbet gondolkozik az ember, úgy-e? Minél több tömeglátványosságot rendezni, szakadatlanul újra s újrarendezni, mind több képregényt, mind több filmet. Csak minél kevésbé megterhelni az agyat. Csupa mozgás, rohangálás, nyugtalanság. Az utcán embertorlaszok. Népáradat hullámszik, maga sem tudja merre. Autószökevények mindenfelé. Egész helységeket megszállnak, egyik helyről a másikra csődülnek, valami belsődagály hajtja őket, ma már más alszik a szobában, ahol tegnap még te háltál, én meg tegnapelőtt.

Mildred kiment, becsapta maga után az ajtót. A nénik az üvegfalon elkezdtek vihogni a bácsikra.

— Nézzük most a kisebbségeket a civilizációban. Minél nagyobb a lakosság, annál több lesz a kisebbség. Jól vigyázz, nehogy túlközzel kerülj a kutyabarátokhoz, a macskakedvelőkhöz, az orvosok, jogászok, kereskedők, üzletvezetők klubjához, a mormonokhoz, baptistákhoz, quakerekhez, a meghonosodott kínaiakhoz, svéddekhez, olaszokhoz, németekhez, irekhez, a déli vagy északi polgárokhoz, keletiekhez vagy nyugatiakhoz. A könyv, a színdarab, a televíziós futóregény alakjai költött figurák, az élő festőkhöz, a mozgóképrajzolókhöz, mechanikusokhoz való hasonlatosságuk pusztá véletlen. És jegyezd meg, Montagk, minél nagyobb a vásár, annál kevésbé szabad vásárra vinned kétkedő gondolataidat. A legkisebb kisebbséget is meg kell kimélni. Gonosz írók, csukjátok le az írógépet! Le is csukták valahányan. A folyóiratok csupa ártalmatlan édeskés gicccsel vannak tele. A könyvek — mondták a felfújtt kritikusok — csak olyan mint a mosogató víz, nem csuda, hogy nem kellenek senkinek. Csak a képregényeknek kegyelmeztek meg, ez megfelelt a közönség egy jórésze ízlésének, és természetesen a háromdimenziós szépségmagazinoknak. Ezzel aztán a végére is értünk, Montagk. Pedig, hidd el, nem felülről indult ki a dolog. Nem rendeletekkel, cenzurával készítették elő, nem. A technika, a tömegkultúra hozta magával. Ennek köszönhetjük, hogy ma a boldogságunk tartós, hogy háborítatlanul olvashatjuk a képregényeket, önvallo-másokat és a szaklapokat.

— De hát a tűzörség? — kérdezte Montagk.

— Ó, — Beatty arca egy pillanatpa előtűnt pipája finom felhői mögül — hát van ennél érthetőbb és természetesebb dolog? Az iskolák mind több futót, ugrót, versenyhajtót, csatárt, kapust, repülőst és úszóbajnokot neveltek holmi kísérletezők, bírálókat, szakértőket és alkotók helyett. Könnyen megértheted, hogy az „intellektüel” szó hamarosan és megérdemelten szidalmazással lett határos. A különös mindig bizalmatlanságot, irtózatot kelt. Bizonyosan emlékszel te is olyan iskolatársadra, aki különösen „élesesű” volt, aki minden kérdésre tudott válaszolni, miközben a többi úgy ült mint a faszent, s mind arra gondolt, hogy óra után, hogy ellátja majd a baját. De hát nem maga hívta ki a bántalmazást? Világos, úgy-e? Egyformáknak kell lennünk. Nem születünk ugyan szabadnak, egyformának, ahogy az alkotmány mondja, de egyformává idomítanak bennünket. Ha mindenki hasonmása a másiknak, akkor mindenki boldog, megelégedett, akkor nincs többé kiváló, akitől félni kell vagy akihez a másikat szabni lehet. Tehát: egyetlen könyv a szomszédságban olyan, akár a töltött fegyver. Meg kell semmisíteni. Ki kell üríteni a puskát, kizárni a szellemet. Ki tudja, az az olvasó kit fog kiválasztani célpontjául. Talán éppen engem. Nem, köszönöm, nem kérek belőle. És így történt, hogy amikor a házak már az egész

világon tűzállókká váltak, feleslegessé lettek a tűzoltók. Más hivatást nyertek, a lelki nyugalom őreivá váltak, a kisebbségtől való félelem szemétkosarává, hivatalos cenzurává, egyszerre télő és végrehajtó hatalommá. Ez vagy te, Montagk, és ez vagyok én is.

A televíziós szoba ajtaja megnyílt, ott állt Mildred és rátekingett előbb Beattyra, aztán Montagkra. Háta mögött az üvegfalakon zöld és sárga és narancsszínű görögtűz sziporkázott, belesercegett és pattogott a zenébe, amely maga is csupa dobpergésből, tantamból és csindorattából állt. Mildred ajka is a zene ütemére mozgott, hátrahangja beleveszett a zsvájjba.

Beatty belerázta a pipáját a tenyerébe és úgy nézegette a hant, mintha valami titkot akarna megfejteni belőle.

— Értsd meg, Montagk, a mi kultúránk nem tűri a kisebbség nyugtalanítását. Hát mondd meg magad, mi a mi életcélunk? Minden ember boldog akar lenni, nem igaz? Halottál valaha más életéről? Boldog akarok lenni, ezt mondja mindenki. És mondd, hát nem boldog? Nem gondoskodunk-e folytonosan szórakozásról, mulatságról, hejéhujáról? Hiszen ezért vagyunk, nem igaz? Az érzéksiklandozó élvezetért. És, valdd be, ebben a mi kultúréletünk nem zűkölködik.

— Nem.

Montagk le tudta olvasni Mildred ajkairól, amit az ajtóban állva mond, de igyekezett nem nagyon odanézni, nehogy Beatty is urrafelé forduljon.

— A színészek megbotránkoznak a „Kis Sambó”-n, el kell hát égetni, a fehérek szemében viszont a „Tamás bátya kunyhója” a túske, azt is el kell hamvasztani. Valaki könyvet írt a dohányzás és a tüdőrák kapcsolatáról, s a bagósoknak kaparja a dohány a torzát? El kell égetni. Fő a lelki egyensúly, Montagk. Fő a kedélynyugalom, Montagk. Csak semmi bosszankodás, inkább a vödörbe vele. Zánt a temetés? Azt is el kell törölni. Öt perccel halála után már mindenki útban van a nagy központi hamvasztó felé, amelynek zívó csápjai az egész országot behállózzák. Tíz perccel halála után már csak egy marék fekete por. Nem vesztegetünk rájuk egyetlen zót sem, nem sírunk vissza senkit. El kell felejteni, el kell égetni. Mindent el kell égetni. Csak a tűz világos, csak a tűz tiszta.

A színek játéka Mildred háta mögött a lakószobában kialudt. Jgyanabban a pillanatban hallgatott el Mildred is, olyan csodálatos zletlenképpen, hogy Montagk lélegzete elakadt tőle.

— Itt a szomszédban lakott egy leány — mondta lassan, elgonfolkozva — de most odavan. Azt hiszem, meghalt. Nem is emlékszem már, milyen volt. De valahogy más volt. Hogy történhet ez neg mindezek után?

Beatty nevetett. — Az ilyesmi persze elkerülhetetlen. Clarisse McClellan volt, úgy-e? Nyilvánartjuk a családot, egész szigorú megfigyelés alatt álltak. Van valami rendkívül szívós az öröklésben és a környezetben, nem lehet a különcöket egy csapásra kiirtani. Az otthon, a családi környezet gyakran tönkreteszi mindazt, amit az iskola a fejébe vert valakinek. Ezért szállítottuk évről-évre lejjebb a kötelező óvodáskort, a gyermekeket most már úgyszólván a bölcsőből kiszedjük. McClellanéről egy csomó hamis feljelentés futott be, még amikor Chicagóban laktak. Sohasem találtak náluk könyvet. De a nagybácsi körül nem volt minden rendben, mindenki magánosan ismerte, mindig egyedül járkált. A kislány? Az meg naplopó volt. Iskolai magatartásából ítélve az ottani környezet rontotta meg. Sohasem azt kérdezte, hogy mi képp csinálnak valamit, hanem azt, hogy miért. Az ilyesmi pedig hovatovább nagyon kellemetlenné válik. Aki mindig azt kérdi, hogy miért, a végén halálosan boldogtalan lesz. Jobb is szegény kislánynak, hogy meghalt.

— Igen, meghalt.

— Szerencsére ilyen elrugaszkodott figurák ritkán akadnak már. Tudjuk mi, hogy kell az ilyesmit csírájában elfojtani. Ha meg akarjuk akadályozni, hogy a ház felépüljön, el kell venni a fát és szöveget. Ha pedig meg akarjuk akadályozni a politikai elégedetlenséget, gondoskodni kell arról, hogy az emberek ne ismerjék meg a kérdés mindkét oldalát, hanem csak az egyiket. Ne is jusson eszébe, hogy háború is létezik. Ha a felsőbbség tehetetlen, felfuvalkodott, telhetetlen zsebrák, okosabb, ha az ember nem csinál belőle gondot magának. Fő a lelki nyugalom, Montagk! Mindenféle versennyel foglalkoztatni az embereket — ki tud több slágerszöveget elmondani, ki tud több fővárost felsorolni, — meg ilyesmivel. Tele kell tömni a fejét mindenféle megemészthetetlen adattal, amíg csordultig meg nem telik és minden tudás alapforrásának nem képzelet magát. Akkor mind gondolkozó embernek álmódja magát, és azt hiszi messzire jut a tudományával, holott voltaképpen meg se tud mocnani. De boldog, mert a fejébe tömött adatok sohasem változnak. Egészen hibás dolog lenne holmi megfoghatatlan filozófiára vagy szociológiára oktatni őket, hogy valami összefüggéseket jusson eszükbe keresni. Az ilyesmi csak szellemi nyomorúságra vezet. Aki egy televíziós falat szét tud szedni és újra összerakni — már pedig ki nem tudja ezt manapság? — az százszor boldogabb annál, aki a világmindenséget méregeti és egyetlen képletté akarja sűríteni, amit különben csak embertelen egyedülvalóság árán lehetne véghezvinni. Én mondhatom, mert magam is megpróbáltam, vinné el az ördög! Gyerünk inkább az egyletekkel, a klubokkal, a kötéláncosokkal és bűvészekkel, a turboautó- és helikopterversenyekkel, gyerünk a kéjjátékokkal és bájmérgekkel, egyszóval mindazzal, ami az ösztönöket

feloldja. Ha színdarab rossz, a film gyenge, a hangjáték értelmetlen, csavard feljebb a hangerősítőt. Olyankor úgy érzem, mintha mégis csak megragadna a darab, holott csak a hang kábit el. De mindegy, nekem kézzelfogható szórakozás kell.

**

Beatty fölállt. — Mennem kell. Az előadásnak vége, remélem sikerült megértetnem magam. Ne felejtse el, Montagk, mi vagyunk a boldogság őrei, te és én, meg a többiek. Mi szállunk szembe azokkal a kevesekkel, akik ellentmondó gondolatokkal és beteg képzeletükkel meg akarják fosztani az embereket boldogságuktól. Mi védjük a gátat. Tarts ki! Ne hadd, hogy a világot elárasssa a gondolat és a bánat. Szükség van rád, Montagk. Talán nem tudod, milyen fontos vagy, milyen fontosak vagyunk mi, akik a világ boldogságát őrizzük.

Megrázta Montagk ernyedt kezét. Az még mindig úgy ült ágyában, mintha a ház rászakadóban volna, s nem mert megmoccanni. Mildred már előbb eltűnt.

— Még valamit — mondta Beatty. — Egyszer minden tűzőrbe megmozdul a kukac: mi is lehet azokban a könyvekben? Mi lenne, ha az ember engedne a kísértésnek, mit gondolsz? Nos, Montagk, tudd meg, volt egy idő, amikor magam is elővettem néhányat azokból az ócska könyvekből, hogy megtudjam, mi is van bennük. Hát tudd meg, nincs bennük semmi. Semmi az ég világán, amit el lehetne fogaćni vagy továbbadni. Soha sem létezett emberekről szólnak, az egész szépirodalom csupa agyrém. A szakirodalom még ennél is rosszabb, valahány tudós van, mind leszamarazza és túlharogja a másikat. Zűrzavaros elméletekkel dobálózna, kioltják a csillagokat, elhomályosítják a napfényt is. Az ember tisztára meghülyül a végén.

— És ha egy tűzőr egészen véletlenül, akaratlanul magával visz egy könyvet?

Montagk arca megrándult miközben ezt mondta. A nyitott ajtó üresen meredt rá.

— Érthető és megbocsátható hiba. Egyszerű kíváncsiság, -- felelte Beatty, -- nem vesszük tragikusan. Nála hagyjuk a könyvet egy napig. De ha huszonnégy óra alatt nem égeti el, akkor elmegegyünk hozzá és megégetjük mi.

— Természetesen — Montagk inye egészen száraz volt

— Nos, Montagk, bejössz ma szolgálatra, esetleg egy kicsit később? Mondjuk estefelé?

— Nem tudom -- dűnnyögte Montagk.

— Mit mondasz? — kérdezte egy kicsit megütődve Beatty.

Montagk lehúnyta a szemét. — Később majd bemegyek. Talán.
 — Nagyon nélkülöznénk — jegyezte meg Beatty miközben zsebrevágta a pipáját.

Sose megyek be többet, gondolta magában Montagk.

— Jobbulást — mondta még Beatty.

Aztán kifordult a nyitott ajtón.

**

Montagk figyelte az ablakon át, hogy száguld el Beatty tűzsárga autóján.

A túloldalon egymáshoz simulva sorakoztak a laposelejtű házak. Mit is mondott Clarisse egy délután? „Nincs már kiskert a házak előtt. Nagybátyám azt mondja, valamikor kiskert volt a házak bejáratánál, s az emberek esténként kiültek, és ha kedvük volt csevegtek, ha meg nem, hát csak úgy üldögéltek a hintaszékben szótlanul. Néha csak egyszerűen ültek, ültek és mindenféle gondoltak. Azt mondják, hogy az építészek azért nem csinálnak már, mert nem hat szépen. De nagybátyám azt mondja, hogy ez csak ürügy: valójában nem akarják, hogy az emberek csak úgy, mit se téve ott üljenek, hintázzanak és csevegjenek, ez a fajta szórakozás gyanús nekik. Azelőtt az emberek sokat beszélgettek, s volt idejük gondolkodni is. Ezért aztán eltörölték a kiskertet. Egyáltalában eltörölték minden kertet, ligetet. Már alig van itt-ott egy-egy park, ahol ücsörögni lehet. Aztán a bútor. A hintaszék egészen eltűnt, túlságosan kényelmesnek találták. Azt mondja a nagybátyám... és... a nagybátyám... a nagybátyám... Clarisse hangja elnémult.

Montagk megfordult, ránézett a feleségére. Ott ült a nappaliban és egy bemondóval beszélgetett. A bemondó egyenesen hozzáfordult. — Montagk asszony — szólította meg — ez meg amaz, Montagk asszony... megint mondott valamit. Egy pótkészülék — száz dollárjukba került — önműködőleg hozzátoldta a beszédhez a nevét, mert miközben a bemondó névtelen közönségéhez beszélt ki-kihagyott egy pillanatot, hogy a készülék pótolahssa a nevet. Egy másik különleges készülék meg a bemondó ajkát mozgatta úgy, hogy mindenki a maga nevét olvashatta le róla — hadd legyen tökéletes az illúzió. A bemondó igazi jóbarát volt, jóbarátja a hallgatónak. — Montagk asszony, figyeljen csak ide...

Az asszony csakugyan feléje fordult, habár látszott, hogy oda sem figyel.

Montagk megszólalt. — Ha ma kimaradok a szolgálatból, jó ok lesz arra, hogy holnap se menjek, az meg arra, hogy egészen elmaradjak.

— De hiszen elmégy ma este, úgye? — kérdezte Mildred.

— Még nem tudom. Kedvem volna szétütni, törni-zúzni.

— Ülj kocsira.

— Nem, köszönöm.

— Ott van a kulcs az éjjeli szekrényen. A száguldás mindig egít rajtam, ha rámjön a nemió. Ha száznegyvenre felviszed, úgy ltűnik a rossz hangulatod, mint a kámfor. Néha egész éjszakán át ohangálok, s te nem tudsz róla. Csuda muris az, különösen kinn, időken. Sorba gázolom a nyulakat, a kutyákat. Vedd csak a kocsit, nandom.

— Nem, nem akarom, ma nem. A végére akarok járni ennek furcsa hangulatomnak. Atyaisten, de elfogott! Nem tudom, mi lehet. Átkozottul nyomorultul érzem magam, az ördög tudja, honnan szorult belém a düh. Úgy érzem, mintha felfújna, mintha da- adnék. Mintha valami, nem tudom micsoda, áradna bennem. Ké- es lennék még könyvet is olvasni.

— Hiszen akkor börtönbe kerülsz — mondta Mildred. Úgy éezett rá, mintha üvegfal mögött lenne.

Montagk elkezdett öltözködni, s nyugtalanul mászkált föl-alá szobában. — Igen, még ez lenne a legokosabb. Mielőtt valami még osszabbra vetemednék. Hallottad, mit mondott Beathy? Odafigyvel- él? Ó aztán ért hozzá. Igaza van, a legfontosabb: boldog lenni. Uj- ongani, hejehujázni, tombolni. Én meg egész idő alatt csak ültem mind azt mondtam magamban: boldogtalan vagyok, ó milyen bol- logtalan vagyok.

— Én bizony boldog vagyok — Mildred valósággal ragyogott. — És büszke vagyok rá.

— Valaminek történnie kell — mondta Montagk. — Nem tu- lom minek, de valami nagyon nagynak kell történnie.

— Nekem már elegendem van ebből — mondta Mildred s újra a remondó felé fordult.

Montagk odakapott a fali „ki-be” kapcsolóhoz, és a bemondó elhallgatott.

— Millie — mondta elcsukló hangon. — Ez a te házad is, csak- így mint az enyém, s ezért illik, hogy elmondjak neked valamit. Már régen meg kellett volna tennem, de úgyszólván magam előtt is itkoltam. Van itt a házban valami, amit látnod kell, valami amit gy év óta idehordok és dugdosok, újra s újra, magam sem tudom niért, s eltitkoltam előled.

Megragadott egy széket s lassan maga előtt tolta a folyosóra az újto irányában, aztán fellépett s egy ideig ott állt, mint a szobor a alapzatán. Mildred csak nézte. Akkor felnyújtotta a kezét, félre- olta a szellőztető nyíláson a borítót, jól fölnyúlt jobbra, még egy

borítót félrehúzott, és egy könyvet szedett elő. Meg sem nézte, csak lecsúsztotta a padlóra. Aztán újra fölnyúlt, most két könyvet húzott elő és a földre ejtette. Újra s újra fölnyúlt, s ejtegette le a könyveket sorban, kisebbet, nagyobbbat, sárgát, pirosat, zöldet. Mire bevégezte vagy húsz könyv hevert felesége lábainál.

— Sajnálom, Mildred — mondta. — Nem gondoltam semmi rosszra, s most mindketten benne vagyunk a slamasztikában.

Mildred visszariadt, mintha egyszerre egy sereg egér bújt volna elő a lyukból. Nehezen lélegzett, holtápadt volt és tágra nyitotta a szemét. Néhányszorg az ajkán remegett a neve, aztán nyögve lehajolt, felkapott egy könyvet és futott vele a konyhába a hamvasztókályha felé.

Montagk utána iramodott, beérte és hiába sikoltozott, védekezett kézzel-lábbal, lefogta.

— Ne, Millie, ne, várj! Kérlek, várj! Nem is sejtetted... várj már — Lökdöste, szorította, rázta az asszonyt.

Az csak a nevét ismételte siránkozva.

— Millie, hallgass meg — kérte ő. — Csak egy percre. Ne te gyűl ez. Nem szabad elégetnünk. Meg akarom nézni a könyveket legalább egyszer lássam őket. Akkor, ha igaz, amit a kapitány mond, együtt elégetjük őket, hidd el, akkor csakugyan megsemmisítjük. Segíts rajtam. — Lenézett az arcába, fölemelte az állát, nem csak azért, hogy őt lássa, hanem magát is megtalálja a tekintetében, mintegy intést várva, hogy mit is tegyen. — Most már akár tetszik, akár nem, benne vagyunk a csávéban. Sohasem kértelel semmire annyi év óta, de most kérlek, könyörgök neked. Valahozzá kell fognunk és kibogoznunk, hogy kerültünk ebbe a hínárba te az altatóporaiddal és verseny-száguldozásoddal, én pedig a hivatásommal. Hiszen hanyathomlok a szakadék felé rohanunk, Millie. Én pedig nem akarok a szakadékba zuhanni. Nem lesz könnyű dolgom, nincs semmi támaszpontunk, de ha segítünk egymásnak, talán sikerül valahogy tisztába jönnünk. Most okvetlenül szükségem van rád, nagyobb szükségem mint valaha. Ha csak egy kicsit szeretsz hagysz nekem huszonegy órát, vagy mondjuk negyvennyolc órát. Többet nem kérek, Millie, ennyi elég, ígérem neked, esküszöm. Én ha kiokoskodunk valamit, a legcsekélyebbet is, talán továbbadhatjuk és máson is segíthetünk vele.

Mildred nem ellenkezett tovább, s ő elengedte. Az asszony egy kicsit odébb támolygott, a fal mellett lassan a padlóra csúszott, úgy ült ott a könyvekre meredve. Az egyiket véletlenül megérintette amikor észrevette, visszarántotta a lábát.

— Legutóbb az az asszony, ó Mildred, te azt nem élted át, nem láttad az arcát. Aztán Clarisse. Te sohasem beszéltél vele. Én beszéltem. Nem tudom felfogni, hogy ilyen meglett ember, min-

Beatty, hogy félhet tőle? Hogy lehet ennyire félni egy kis iskolás-lánytól? Az este az őrségen összehasonlítottam Clarisset a társaim-mal, és hirtelen rájöttem, hogy valamennyit utálok, sőt magamat is. Azt hiszem legjobb lenne, ha a tűzörök magukat is megégetnék.

— Guy!

Az ajtónálló készülék halkán megszólalt:

— Montagkné, Montagkné, jön valaki, jön valaki, Montagkné, Montagkné, jön valaki.

Megfordultak, s hol az ajtót nézték, hol a széthányt könyveket.

— Beatty — mondta Mildred.

— De hisz ez lehetetlen.

— Visszajött — hebegte az asszony.

Az ajtónálló újra jelentette. — Jön valaki.

— Nem nyitunk ki — mondta Montagk a falhoz támaszkodva, aztán egyszerre összecuklott, leguggolt és szórakozottan bökdöste a könyveket hüvelykujjával, mutatóujjával. Szerette volna visszadugni őket rejtekhelyükre, de tudta, hogy úgysem lenne képes még egyszer szembenézni Beattyvel. Remegve motozott a könyvek között, aztán leült, a készülék pedig újra megszólalt, most már sürgősebben. Montagk felemelt egy kötetet. — Hol kezdjük el? — Találomra felütötte, belenézett. — Mindegy akárhol, csak kezdjük el már.

— Bejön, bizonyosan bejön — nyögte Mildred. — Eléget benünkét a könyvekkel együtt.

Végre elnemtult a bejelentő készülék. Csend. Montagk érezte, hogy valaki az ajtó előtt áll, vár, hallgatózik. Aztán távozó lépteket hallott.

— Nézzük csak, mi is ez — mondta.

A szavak nehezen szakadtak ki belőle, kínos elfogódottsággal. Elolvasott néhány szót innen-onnan, végül ezekre a szavakra bukant.

„Különböző időkben hozzávetőleg tizennégyezer ember inkább választotta a halált, semhogy hajlandó lett volna a tojást a hegyes végénél feltörni.”

Mildred ott ült vele szemben a földön. — Mit jelent ez? Egyáltalában semmi értelme sincs. Igaza volt a kapitánynak.

— Hadd csak — intette le Montagk. — Inkább kezdjük újra.

**

Ott ültek a folyosón és egész délután olvastak, miközben kinn hideg novemberi eső verdeste a csendes házat. A nappali most szürkének, üresnek tetszett, a fal kopárnak, nem sziporkáztak rajta színek, asszonyok arany köntösben, férfiak bársony kabátban, s nem

varázsoltak elő köcsögkalapjukból életnagyságot meghazudtoló hatalmas házinyulákat. A nappali holt volt, s Mildred hiába nézett be időnként nagy tekintettel, miközben Montagk föl-alá sétált, aztán ismét lekuporodott és egy-egy oldalt tizszer is hangosan felolvasott.

„Nem lehet azt pontosan megállaptítani, melyik pillanatban kezdődik a barátság. Ha egy edényt csöppenként megtöltenek, végül egyetlen csöpptől kicsordul. Hasonlóképpen sok-sok baráti szó után elhangzik egy, amely csordultig megtölti a szíved”.

Montagk ültében hallgatta az eső kopogását.

— Vajjon így volt ez a szomszédlánnyal is? Sehogyse tudtam tisztába jönni vele.

— Ugyan hadd már azt, hiszen meghalt. Beszéljünk az ég szerelméért valakiről, aki él.

Montagk rá sem tekintve izgatottan ment végig a folyosón a konyháig, ott hosszan az ablak előtt állt s nézte, hogy csorog az eső az üvegen; amikor aztán a remegés megszűnt benne, visszatért a homályos folyosóra.

Felütött egy másik könyvet.

„A főtárgy: mit szeretek”.

Felpillantott és megismételte. — A főtárgy: mit szeretek.

— Ez legalább érthető — mondta Mildred.

— Clarisse-nál azonban nem ez volt a főtárgy. Ő legszívesebben másokkal foglalkozott. Velem is. Évek hosszú sora óta, ő volt az első ember, akit igazán kedveltem. Ő volt az első ember, aki komolyan érdeklődött irántam. — Fölemelte a két könyvet. — Ezek az írók már régen holtak, de amit írtak, közvetlenül, vagy közvetve mind Clarisse-ra utal.

Kinn az esőben, az ajtó előtt halk kapargálás.

Montagk megdermedt. Láttá, hogy Mildred levegő után kapkodva a falnak veti magát.

— Valaki... az ajtó előtt... miért nem szól a bejelentő...?

— Kikapcsoltam.

A küszöbön az ajtóhasadékon szimatolás, villamos lélegzet.

Mildred megkönnyebbülten nevetett. — Hiszen csak egy kutya. Elkergessem?

— Meg ne mocsanj!

Csend. A hideg eső kopogása. Az ajtóhasadékon át kékes áramszimat.

— Folytassuk — mondta Montagk nyugodtan.

Mildred odébbbrúgott egy könyvet.

— A könyvek nem emberek. Hiába olvasol, ha körül nézek, nincs itt senki.

Bepillantott a lakószobába, amely olyan holtzürke volt, akár a tengerveze, de rögtön élettől nyüzsgött volna, mihelyt az elektronnapot bekapcsolja.

— Az én családom viszont — mondta Mildred, — élő emberekből áll. Mesélnek nekem, ha nevetek, velem együtt nevetgélnek. És azok a színek!

— Igen, tudom .

— Ezenfelül, ha Beatty kapitány valamit kiszimatol a könyvekről... Elképzelte magában a következményeket. Megütközés volt az arcán, aztán borzalom. — Eljön, fölgyújtja a házat és a családot. Hiszen ez borzasztó! Gondold csak el, mennyi rengeteg pénzt beleöltünk a házba. Minek olvassak én könyveket? Minek?

— Minek? Minek? — kiáltott Montagk. — Nemrégiben egy átkozott ronda kígyót láttam, holtat és mégis élő, vakot és mégis látót. Szeretnéd látni? Megláthatod a kórházban, a baleset osztályon, feljegyzést is találhatsz mindarról a gezemicétől, amit ez a kígyó kiszívott belőled. Nincs kedved elmenni, s megtekinteni a nyilvánartó lapodat. Fellapozhatod Guy Montagk név alatt, talán „életfélelem” vagy „háború” címszó alatt. Vagy volna kedved fölkeresni azt a házat, amit a mult éjszaka megemésztettek a lángok? Megkeresni a hamu között annak az asszonynak a csontjait, aki a fejére gyújtotta a házát? Hát Clarisse McClellan hol van? A hullaházban. Hallod?

**

Bombázók hasították végig az eget a ház fölött, zúgva, bömbölve, süvítve, mint egy-egy legyező, ami végigrepeszi az űrt.

— Az istenit — kiáltott Montagk, — óráról-óra az a pokoli zenebona az égen. Hogy a pokolba szabadulnak el újra s újra ezek a gépdögök, anélkül, hogy valaki tiltakozna. Egy percre sem hagyják nyugton az embert. 1960 óta már két atomháborút indítottunk és nyertünk meg. Úgy látszik, mi élvhajhászásunk közben füttyülünk az egész világra. Az egész világra, amely olyan szegény, amilyen gazdagok mi, és amellyel senkisémm törődik mégsem. Mindenfelől hírlík, hogy éhenhalnak az emberek, mi meg belefulladásunk a zsirunkba. Igaz az, hogy míg mi dőzsölünk, másutt az emberek nyomorognak? Talán azért gyűlönek bennünket annyira mindenfelé? Sokszor hallottam már erről. Te mit gondolsz róla? Én nem tudom, mit gondoljak. Ezek a könyvek talán útbaigazíthatnak bennünket, talán segítenek rajtunk, hogy ne kövessük el újra s újra ugyanazokat a szörnyű hibákat. Azt az ostoba társaságot a te televíziós faladon még sohasem hallottam erről beszélni. Naponta egy-két órát könyvek között, s ki tudja...?

A telefon felrebbent. Midred odaugrott a készülékhez.

— Anna — mondta nevetve. — Igen, ma este a fehér bohóc megy.

Montagk kiment a konyhába, ledobta a könyvet. — Montagk, — mondta magának, — de ostoba is vagy. Mihez kezdesz most? Szolgáltassam ki a könyvet, s felejtsem el az egészet? Újra fölvette a könyvet s belelapozott. Mildred nevetése csengett a fülében.

Szegény Millie, gondolta magában. Szegény Montagk, te is elvesztetted a talajt magad alól. Hol találsz segítséget, hol lelsz most tanácsadót?

Megállj csak. Behúnyta a szemét. Ó, persze. Egyszerre eszébe jutott a zöld park. Hiszen olyan gyakran gondolt rá az utóbbi időben. Most egészen világosan ott állt szeme előtt az, ami egy évvel ezelőtt a városi parkban történt, amikor azt a feketeruhás öreget rajtakapta, amint valamit gyorsan el akart dugni.

Az öreg fölugrott, mintha el akarna futni. Montagk rászólt: — Várjon csak.

— Nem csináltam semmit! — kiáltott az reszketve.

— Hiszen nem is állítom.

Szóltanul ültek egy ideig egymás mellett az anyhe zöld fényben, aztán Montagk mondott valamit a szép időről, s az öreg hal-kan válaszolt. Különös halk találkozás volt. Az ősz ember nem titkolta, hogy valamikor az angol irodalom tanára volt, amíg egy szép napon, úgy negyven évvel ezelőtt, kitéték az utcára, amikor érdeklődés híján az utolsó szellemtudományi fakultást is becsukták. Fábernek hívták. Amikor végre minden gyanakvás eloszlott belőle Montagk iránt, csengő, dallamos hangon elkezdett beszélni, tekintetét az égen, a fákon, a zöld pázsiton jártatva, s nem telt bele egy óra, valamit mondott Montagknak, amiről az megsejtette, hogy valami rímtelen vers lehet. Aztán még inkább felbátorodott s még valamit mondott: ez most már kétségtelenül vers volt. Amíg azt a pár szót óvatosan elmondta, ott tartotta kezét a balzsebén, és Montagk tudta, ha kinyújtaná a kezét, egész bizonyosan egy verseskötetet tapogatna ki a zsebében. Ő azonban nem nyújtotta ki a kezét, ott tartotta a térdén, mereven, tétlenül. — Én nem a dolgokról beszélek — mondta Fáber — hanem a dolgok lelkéről. Itt ülök és tudom, hogy élek.

Ez volt az egész, akkor. Egyórás egyoldalú beszélgetés, egy vers, egy vallomásképe, és aztán minden célzás nélkül arra, hogy Montagk a tűzőrség tagja, az ősz ember reszkető kézzel felírta a címét. — A nyilvántartás számára — mondta — ha esetleg fel akarná használni.

— Hiszen nincs semmi kifogásom maga ellen — mondta Montagk megütődve.

(Folytatása következik)

Steinitz Tibor

Langevin sírjánál a Pantheonban

(Franciaországi jegyzetek)

Húnok Párizsban. Puvis de Chavannes kacagányos, vadarcú Attiláját és húnjait nézem a Pantheon falán. Odébb Genovéva pasztelszíneken biztatja a párizsiakat: ne féljenek, Attila nem tör be a városba.

A freskók alatt állva emlékek túlulnak fel bennem: Illyés Gyula könyve, és annak a Juhor-vidéki falusi asszonynak az arca, aki gyermekkorában látott először és utoljára színdarabot, Genovéva történetéről. A színpad üdítő hatását élveztem, amikor a nagydarab asszony karmozdulatokkal, arc mimikáival élénken utánozta a harminc vagy talán negyven évvel azelőtt látott színészeket, mint mentik, viszik a szerencsétlen és jószágos Genovává. A belécseppentett egyetlen adag költőiesség végigkíséri életét...

Puvis de Chavannes óriásméretű freskói nehéz ritmusukkal, mozdulatlanságukban fenséges figuráival falfestmények a javából. Mindig falra, a templomszerű Pantheon falára emlékeztetnek. A győzedelmeskedő impresszionizmus korában Puvis de Chavannes kivonta magát annak hatása alól és Poussin folytatta, hogy Gauguinnak adja át ecsetét. Egyenletes szórt fényt, szürke alapon, halványzöldek, világoskékek, és sok fehér pihenteti a szemet. Síma fal, fölös részletek nélkül, egyöntetű, tiszta, észszerű és világos megoldások. Talán nem remeklés, de feledhetetlen képek. Gondolatok klasszikus formában.

Viszont a szürrealizmus megfeledezett az észről, elvetette, quantité negligible-nak tartotta még Franciaországban is. Salvador Dali, a paraonikus festészet „apafeje” sorbonnei előadásán kifejtette, hogy észszerű folyamattal pergeti paranojás látomását, amikor almából tigrisagyat formál, és klasszikus raffaeli glazurral festi tér-

képpé a tigris agyának csatornáit. Nem tud megszabadulni az ész szerútól, a természettől sem, amikor irracionális dühvel hajszolja tudattalanságát? És mindez egyhelyben topogás a tőkés világ ketre cében, az objektív valóságban, amelybe beleszülettek. Megszabadulni tőle az igazi feladat, mert az élet megváltoztatása a történelem minden tanulsága. És kishitőség, ugyanakkor az egész elvetés is, amikor a mi meridiánjaink alatt a nyugatiakat utánozzák a festők és mások.

Puvis de Chavannes önálló úton mert haladni az impresszionizmus nagyszerű egyeduralma idejében. De kik azok a festők Franciaországban, akik a XVIII. század racionalistáinak bátorságáva szólalnak meg?

Az enciklopedisták példátlan elszántsággal megtagadták, leleplezték és porrázúzták a pusztuló hűbéri rendszert, politikáját, erkölcsét és metafizikáját, az ancien régime képtelen csalásait, létjogosultságának hazug igazolását. És akkoriban, a Lajosok uralma alatt, Diderotéknak még rettenetes erővel kellett szembeszállniok Hamisítatlan bátorság volt és becsületes harc az igazság és az ész hatalmáért.

De nem azért jöttem, hogy a falakat nézzem: Az ünnepség megkezdésére várok. Végre bevonulnak. A Pantheon kapui szélesre tárultak a koszorúkat hozó menetelők előtt. Elszakadok az emléket idéző gondolatoktól s a falaktól. A Konventot megszemélyesítő szoborcsoport előtt sorakoznak félkörben. Paul Langevin halálának kilencedik évfordulóját gyászolják. Joliot-Curie, Langevin nagy tanítványa, majd barátja, beteg, nem jött el. Ezért indul nehézkesen — mondják — a „Langevin-év”. Az idén ünnepségek sorozatával kívánják felidézni a világ egyik legnagyobb tudósának, a nagy fizikusnak emlékét és alkotását.

Professzorok lengő szakállal, vagy „mouche”-nak, légynek nevezett hófehér szakállpamacsával állukon. Mind a francia tudományos gondolat büszkesége. Fedetlen kopaszságukra színmozaikot rajzol a Pantheon kupoláján áttörő téli napfény. A tudománykar dékánjának méltatását hallgatják Langevinről. Kevesen vannak fiatalok. A kormány hivatalosan nem képviseltette magát, nem felejtí, hogy a tudós politikus is volt. Ellenben a francia kommunista párt elméleti agytrösztje teljes számban felvonult, közöttük: Prenant, Laberenne, Garaudy.

Egy fiatalember mesélte, hogy a kommunista egyetemi tanárok és tanársegédek, bármennyire kötötte is őket a pártfegyelem, nem tudtak és talán nem is akartak szabadulni Langevin hitvallásától: a gondolatot a világosan megállapított tények irányítják. Elmondta, hogy a politikai tudományok karán a jugoszláv gazdaság-politikai

Iméletről és gyakorlatról írt értekezésében szembeállította a jugoszláv szocializmust a keleti államok valóságával, és kommunista professzora elfogadta fejtegetéseit.

Lenin és Langevin kölcsönösen hatottak egymásra. A fizika krízisének" korában, 1907-ben Lenin Langevin kutatásait idézi a *Materializmus és empiriokriticismus* című filozófiai művében. Langevin kutatásaival is igazolta, hogy „a természettudományok az anyag egységéhez vezetnek”. A nagy fizikusban a materializmus olytatóját látta Lenin. Langevin viszont a maga részéről Leninig érkezett el, amikor 1938-ban kijelentette: „Marx, Engels és Lenin (Sztalint nem említette!) tanában a dolgok olyan megvilágítását találtam, amit a magam tudományával soha sem értettem volna meg”.

Langevin az ész hatalmát hirdette és azt a világ megváltoztatásának szolgálatába állította. A társadalmat bátran olyanak látta, milyen, és nem mint sok értelmiségi, aki a tényeket úgy értékeli, milyennek szeretné őket. Bizonyára megszólalt a tudósban plebejus elke is, nem szakadt el osztályától, lakatos öregapjától és építőnester apjától.

Fizikusnak kell lenni, hogy értelmeset mondjon valaki a magnetizmus, a jónok, a relativitás és az ultrahangok területén folytatott kutatásairól és eredményeiről. Azonban a fizikán és a matematikán túl, a matematikai gondolkodás mögött, kutatásainak számdaiban és formuláiban Langevin meglátta a gondolat vonulatát, az emberi szellem attitűdjét is, és ezért nemcsak fizikus de filozófus is volt.

Einstein, aki a világmindenséget és mozgását mesterien néhány algebrai hieroglifába sűrítette, de ugyanakkor elképesztően naív társadalompolitikai elképzelései voltak — sírva fakadt, amikor tudomást szerzett Langevin haláláról. „Jobban megrendített, mint az elmúlt tragikus évek eseménye” — írta amerikai emigrációjából. „Kevés ember van egy korosztályban — írja tovább levelében — akik a dolgok lényegének világos intuícióját oly behatóan egybevetik az igazi humanizmus követelményeivel és a cselekvéssel. Ha ilyen ember távozik közülünk az élők számára elviselhetetlen ürámad”.

Langevint humanizmus vezette az aktív politika terére. Társadalmi munkát vállalt. Fizikai kutatásaiból és életéből sok időt szentelt egyebek között a francia közoktatás megreformálására. Politikai tevékenységéért a megszállás alatt, 1941-ben letartóztatták. A Gestapo félt a tudóstól, hatásától. „Mi nemcsak a Führert szeretjük — mondta, Langevinnek az SS ezredes — de a fűhrereket is, magáig pedig a franciák egyik fűhrere”. Svájc, Anglia, Svédország, az Egyesült Államok menedékjogot kínáltak fel a tudósnak, és diplomáciai

úton kérték szabadonbocsátását. A 70 éves Langevin 1944 májusában megszökött, Svájcba ment. De már a felszabadulás első napjaiban hazatért, hogy mint „tiszteletbeli partizán” folytassa kutatásait fizikai intézete élén és résztvegyen a francia kulturális és politika életben.

A tudós és a filozófus teljes vértetében akkor lépett fel Langevin, amikor az idealizmus a determinizmus csődjét hirdette.

Planck quanta elméletével a tudomány mélyebben hatolt az anyagismeretbe. Matematikai ésszel nem tudták kísérni az elektronok mozgását, sem helyét és sebességét meghatározni, mint korábban a bolygók és csillagok járását. Egyesek filozófiai térre terelték a fizika tehetetlenségét. Az elektronok „szabad akaratáról”, a természet „szabad választásáról” beszéltek, mert az atomok elektronjai ellentmondtak a világ mechanizmusának.

Langevin becsületes következetességével kijelentette, hogy nem a determinizmus, hanem a mechanika válságáról van szó. Az atom világára nem alkalmazható a mozgás ismert mechanikája, az atomokat nem szabad összehasonlítani a klasszikus mechanika korpuszkuláival. Újabb kísérleteket kell folytatni és új elméleti erőfeszítéssel megtalálni a törvényt. „Mély meggyőződés — írta — hogy erőfeszítésünket abban az irányban kell folytatnunk, amely már messzire elvezetett bennünket. Bizonyos vagyok abban, hogyha lemondunk a determinizmusról, akkor a tudományt lényeges rugójától fosztjuk meg, amely eddig erőnket képezte és sikerre vezetett a világ megismerésében. A felmerült nehézség nem azt igazolja és nem arra készített bennünket, hogy megváltoztassuk álláspontunkat ez véleményem szerint csak lemondást eredményezne”.

Arra ösztönözte a tudósokat, a kibontakozó nukleáris erő kutatóit, hogy új eszközöket alkalmazzanak, amint azt fizikusok előde tettek, amikor elkészítették a klasszikusnak ismert mozgás tételét. Nem dogmák kellene — mondta — hanem új módszer.

És valóban az idealisták akkor beszéltek indeterminizmusról amikor mindinkább determinálták a dolgok lényegét. A tudománytagadók a determinizmus fejlődését csődnek kiáltották ki, pedig csak a determinizmusról alkotott felfogást kellett megújítani. Elavult bölcséletet csempésztek vissza a tudományba.

Az idealista filozófusok hivatlanul a fizikusokra hivatkoztak elsősorban de Brogliera. Voltaképpen saját korlátoltságukat aggatták a természet kutatóira. Az értelmet nem a tényeknek, de a dogmáknak vetették alá, és tagadták, hogy az ész felemelkedhet a világ megismeréséig.

Újabbban azonban éppen Louis de Broglie, a tudós fizikus, mérőerőtlen csapást az idealistákra. Kérlelhetetlen becsületességgel vi

szonozta korábbi állítását és bátran megtagadta tévedését. Kutatásai és kísérletei alapján elhamarkodottnak nyilvánította korábbi véleményét. A hullám-mechanika nagy tudósa Langevin hatása alatt visszafért a determinizmusához.

Langevin következetessége és Broglie becsületes revíziója nemcsak a francia tudományos kutatás erkölcsi hagyományából táplálkozik. A tudósok erkölcsé nem hermetikus elkülönülésben jön létre, amikor bűvös elzárkózottságban egyesül kutatása tárgyával. Ebből az egybeforrottságból születik meg a tétel, a tan. Azonban a tudós erkölcsét a fejlődő korok humanizmusa hozza létre. Jóllehet a felépítmény túléli a társadalmi viszony változását, de meddig?

Franciaországban még él Diderot és Dalambert hagyománya. Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a racionalisták kérlelhetetlen becsületessége és hatása élteti ma is a francia szellemet, a tudósok erkölcsét. A hagyományok keresésében messzire lehet visszanyúlni, de hol van a francia társadalom újabb humanisztikus hajtóereje? Az országban hatalmas, nagyszerű munkásosztály, sok és értékes értelmiségi van. De a társadalmi és erkölcsi válság szinte tapintható. A fejlődés el-elakad, mintha az ország elvesztette volna forradalmi hagyományait.

Langevin a Panthéon egyik sírkamrájában, a francia halhatatlanok között pihen. Perrin fizikus, Berthelot vegyész és Painlevé matematikus társaságában, Hugo, Zola és Jaurès közelében. A koszorúkat elhelyező szakállas, öreg tudósokat nézve felötlik az emberben: milyen az új tudós generáció, ki lép örökükbe?

Bori Imre

Pszihogógia és pedagógia*

Az esztétika mögött az élet áll mindig. Bár annyira elvonttá, annyira absztrakttá vált, hogy ma már külön problémát jelent az élet és az esztétikák kapcsolatának vizsgálata. Tovább menve ettől a kérdéstől, felvethetjük rögtön itt a bevezetőben a másikat is: van-e egyáltalán esztétika a szó nem mai, hanem jöbevált polgári értelmében, amely gondolkodásunk igen sok rég megfogalmazásával egyetemben még mindig ott fészkel tudatunkban. Ilyer régiveretű esztétika nem létezik és a maguk idejében is csak mondva csinált valami volt; filozófiai spekulációk eredménye elsősorban és csak másodsorban általánosított megállapítások rendszere, amely konkrét művek elemzéséből teremtett meg közös tulajdonságokra alapított törvényszerűséget. Megmaradhatott volna a még ma is másképpen a szépség legalább ezeréves balhiedelemben fogant elmélete, amely a görög irodalmi állapotok és jellegzetességek félreértésén alapult, és még ma is a népirodalom fogalmába balzsamozva hirdet egy áligazságot: hogy az irodalom „szép” irodalom és bizonyos köze van ahhoz az abszolút széphez, amelyet mércének használtak az esztétikai elemzésben? A művekkel táplálkozó szemlélet régen tudta már, hogy az irodalom nem a szépnek, hanem az emberinek a hordozója és bizony az emberiség története folyamán az emberi nem volt mindig kapcsolatban a széppel is. Jellemzően végighúzódik a szépnek ez az esztétikai problematikája a filozófiában Kanttól (szép az, ami érdek nélkül tetszik) egészen a kortárs Timofejevig (szép ez a mi életünk). Így keletkezhetek elméletek az abszolút szépről, az abszolút esztétikáról. Holott az esztétika, ha a rövidség kedvéért így hívjuk az irodalomelméleti problémák összességét, (temészetesen mentesen az évszázados hordaléktól), aligha tűri meg a kanonizálást, mert koronként, sőt esetenként is változik, mert együtt születik meg a konkrét tartalommal és jelleggel bíró irodalmi alkotással, amely, mint tudjuk, szoros kapcsolatot tart fenn a társadalom tudatával és azon túl annak valóságos anyagi és szellemi életével.

* Anica Szávics Rebac: Antik esztétika és irodalomtudomány. Belgrad 1955.

Korunk esztétikai problémáinak ez a felvetése, amely bizonyos mértékben az esztétika tagadását is jelenti, csak bevezetésképpen szól annak a könyvnek az ismertetéséhez, amely nemrég jelent meg Anica Szávics Rebac tollából és az antik esztétika problémáit tárgyalja. Ugyanis Szávics Rebac elemzése nyomán az antik (elsősorban az ógörög) irodalmi problémák egész sorát vetik fel azoknak a kérdéseknek, amelyekkel ma még hadakozunk vagy hadakoztunk a közelmúltban. Szó sem lehet természetesen a közmondás igazsághirdetéséről, hogy semmi sem úja nap alatt, de távoli analógiák nyomán is, közvetve bár, de némiképpen irányt és útmutatást nyújt ez a kétezeréves antik örökség, amely nemegyszer volt már az emberi társadalmak kultúrájának felszabadítója, tikkadt szellemi tájak felett termékenyítő zápor.

Anica Szávics Rebac nyomán így vethetnénk fel az antik irodalompolitika problémáját: pszichológia vagy pedagógia? E két elv küzdelmét látjuk a Homerosszal megindult irodalmi fejlődésben, amely azután továbbra is megmaradt döntő problémának minden olyan kor művészetében, amelyben az írótól határozott kiállást, társadalmi szerepvállalást követelt meg a társadalom. Az irodalomnak ezek a progresszív szakaszai lökték el hozzánk is e problémákat és a ruhacserében, a másfajta megfogalmazásban e kétezeréves probléma mosolyog felénk.

A problémák első csoportja a Homeros körüli művészetet érinti. Azt a pillanatot őrzi ez a kor, amikor a primitív ember vallásba torzult szellemi élete ledobja magáról a mágia béklyóit, önmaga tudatára ébred, megteremti az autonóm irodalmat, amelynek már semmi köze, vagy alig van köze rituális szertartásokhoz és olyan fejlődés első szívdobbanásává vált, amelyben az írói tevékenység teljes mértékben kiélhette az anyag és a mód nyújtotta formai és eszmei gazdagságot. Szó sem lehet természetesen itt még tudatos irodalmi vizsgálódásról, az irodalom öntudatáról, amelyet az esztétikának jelenlennie kell. De az öntudatosodás megindult már, sőt Homeros alkotásaiban nyomát találjuk a differenciálódó műfajoknak a különböző jellegű alkalmi dalok elnevezésében. Sokkal jelentősebb azonban a homerosi eposzokból kicsengő szabadság, amely a vallási mithoszokkal való szabad és kötetlen bánásmódban nyilvánul meg. Ez a függetlenség pedig, ez az önálló és bátor bánásmód a kínáló témával (ebben az esetben a mithoszok anyagával) előresegítette és mintegy az individualizáció irányába lökte az egész későbbi fejlődést. A Homerosból felbukkanó szabad szellem és az ebből következő autonóm irodalom tette lehetővé a későbbi korokban, hogy megjelenhessék az önállóvá váló irodalom önvizsgálata, a görögök világfelmérésével együtt induló esztétikai vizsgálódás is.

Homeros naív irodalom-tudata felvetett két fogalmat: a fikcióét és az illuzióét. Mind a kettő határozottan modern probléma. A kettőből pedig az elbűvölés ered, a homerosi költészet jellegzetessége. Mert fikció és illuziókelés nélkül elképzelhetetlen az autonóm irodalom, az anyagtól való elemi függetlenség megteremtése. A következmény pedig, az irodalom szerepének kikövetkeztetése, amely Erastotemosz szerint a lélek elvarázsolása, a lélek ve-

zetése, szemben ez olyan felfogásokkal, amelyek a homerosi pszihológia helyett a pedagógia irányába akarták terelni az irodalom funkcionális szerepe fejlődését. Ez a műbe zárt esztétikai koncepció jellemző problémákat rejt magában. A homerosi esztétikai felfogás magasabbrendű, mint gondolni lehetne és a görögség sem tudott, legalább is legjobb alkotóiban nem, továbbjutni ennél, sőt a lényeglátásban Plátó egyenesen visszaesést jelent. Végeredményben az igazi realizmus problémájával állunk szemben, amely, ha már fel-emelte a művészet síkjára, „megnemesítette” a valóságot, önmagáért beszél és a belőle kicsengő pszihogógia vállalik a legjobb pedagógiává, mert már nem csak az író egyénisége, egyéni álláspontja hat, hanem a valóság vállalik döntőfontosságúvá a „lélek elvarázsolásában”.

A görög társadalom további fejlődése megszülte e homerosi koncepció reakcióját is. Hesiodusszal fogant ez az elképzelés és Platonban nyeri a tökéletes megfogalmazást. Ez a pedagógiai irány az irodalom, az igazi irodalom döntőfontosságú jellegzetességeit igyekezett háttérbe szorítani és olyan módon igyekezett társadalmi célok szolgálatába állítani, amely akkor is idegen volt az irodalmi alkotás belső törvényszerűségétől. Hesiodus már pedagógus volt, szólamköltészetet művelt Homeros művészi magasságai nélkül. Csodálkozunk kell-e hát, hogy tanköteményt írt? Ez pedig bizonyos mértékben az eszményítés fokmérője is. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy Homeros nem volt politikai. Ismét csak a módon múlik minden.

Jellemző a pszihogógia és a pedagógia vitájában a kérdéses kalos (szép) sorsa. Homerosnál még ez sem probléma. Itt még a szépség az élet levegője, annyira az, hogy természetesnek tűnik (azon túl, hogy az irodalom nem mindig foglalkozik a szépséggel), hogy a véres trójai háború a legszebb asszonyért folyik, és a kalos szó, ha nem is gyakori Homerosnál, ugyanazt jelenti, a valóság megnemesítését, mint a theos (isteni), mondja Anica Szavics Rebac. Ime egy idézet ezzel kapcsolatban: „Ona ostaje kod njega (Homera) u toj manje-više nesvesnoj sferi; još je uvek, samo vodilja pri umetničkom stvaranju, i element uzdizavanja stvarnosti; tek tad postane problem, kad se postavi pitanje njene suprotnosti — ili istovetnosti — sa dobrim, bilo korisnim, bilo etičkim, počinje istorija reči kalos, lep. Kod Homeru odgovarata lepota koja još nije problem.” Az irodalom hasznossága, erkölcsi vonatkozásainak felvetése megint csak pedagógiai eszmék sugallatára merül fel. Itt már a filozófusoké a szó és az alkotóírók (Homerostól kezdve végig a hellénizmus koráig) hallgatólagosan továbbra is a Homeros teremtette irodalmi lehetőségekkel éltek. Jellemző paradoxon keletkezett itt az V. század művészetében, amikor is a legtöbb nagy görög alkotó élt és működött. A két irány képviselői átvették egymás célkitűzéseit és éppen a legnagyobb írók hirdetik, hogy a művészetnek az ember szolgálatába kell állnia, természetesen távolról sem azzal a kálcáncsomókereséssel, amellyel a művészet antik ellen-

ségei próbálták a maguk szűk céljainak alárendelni e sokhúrú hangszert. Tudatos pszihológiával állunk szemben itt, amely még ekkor is, a pedagógiai iránytól átvéve az irodalom társadalmi funkciójának szükségességét, a szükségyszerűségnek egyetlen helyes megoldási módját találták meg, azt az igazsághirdetést, amely olyan jellemző lesz a későbbi világirodalom minden nagy alkotójánál. Ezt hirdeti Aristophanes is, aki a költészet védelmére kel olyan korban, amelyet athéni demokráciának nevezünk.

Az irodalom a demokráciában, ilyen cím alatt taglalja az író is az aristophanesi védelmet, amely előre mondja el a Platon által felvetett problémákkal a feleletet. Az athéni uralkodóosztályon belül végbement demokratizáció élesen vetette fel, éppen az irodalom fénykorában, az író, az irodalom politikai szerepét és jelentőségét. Az író vállalja ezt a most felkínált szerepet és a maga módján hozzájárult az aktív politika, társadalmi tevékenység problémáinak felvetéséhez és megoldásához. Az irodalomnak be kellett törnie a politikába és ezt úgy tette, hogy önmaga vált éppen legnagyobb képviselőiben politikussá a szó legszorosabb értelmében is. Mert a demokrácia újból felvetette az irodalom erkölcsi értékének milyenségét. Ha eddig csak a szépség hasznosági és etikai oldalát vizsgálták, most hazafias-politikai szempontok jelentkeztek. És nem volt kevés azok száma, akik az autonóm irodalom pszihológiájának kétségbe vonták azt a hatalmát, hogy erkölcsi hatást gyakorolhat az állam polgáira. Ennek az irányzatnak szószólója Plátó, aki kétségbevonja, hogy a költészet, és külön a tragédiák, értéket jelentenek ezen a téren. Ő megy legtovább és kimondja, hogy az államban a költőknek nincs helyük, mert megrontják a népet és rossz példával szolgálnak. Aristophanes kel védelmére a később Platon által annyira támadott irodalomnak. A védelem lényegét Anica Szavics Rebac szavaival így foglalhatnánk össze: ovo je odbrana poezije (Aristophanes Békák című komédiájára gondol) kao dela političkog organizma atenske demokratije učvršćenje njenog položaja u tom organizmu, i to nasuprot svakako postojećim utilitarističkim shvatanjima u masama, s jedne strane, a s druge, u „antimuzičkom” intelektualizmu nekih filozofskih krugova, u prvom redu Sokratova, koji su poeziji stavljali nasuprot dijalektiku.”

Plátó, láttuk, pedagógus volt, szemben a tragédiaírók lélekbűvölő eljárásával. E korai korban ő az antidemokratikus polus, amely köré azután csoportosul minden irodalomellenes irányzat. Érdekes ellentmondássort találunk Plátónál. Bár ő volt az első, aki határozottan kimondta, hogy az irodalomnak nincs helye az állam életében, mégis az ő esztétikája, külön a szépről alkotott és Erosként megfogalmazott elmélete igen sokáig hatott, sőt még ma is hat és minden idealisztikus irodalom-felfogás legbensőbb gyökerét neki köszönheti. „Posle mnogo stoleća — írja Anica Szavics Rebac — ova Platonova koncepcija našla je vrlo značajno umetničko ostvarenje u estetskim principima i delima ranijeg kubizma „Pikasa, i savremene geometrisko-apstraktne

umetnosti, naprimer Mondrijama. A to se ne odnosi samo na njihov „geometrizam” već i na ostale principe kojima se rukovode: odbijanje svakog podražavanja prirode, svakog iluzionizma, zajedno sa perspektivom, pored odbijanje prikaza strasti i afekata.” Plátó, látszólag modern, igazolását látjuk a következő idézetből is: uostalom prelaženje pojma lepog i estetske oblasti u etičku i danas je aktuelno kao pre više od dva hiljadugodišta; njegovu opravdanost zastupaju tako značajni današnji umetnici-misliloci kao Thomas Man i Žan Pol Sartr.”

Mindez azonban még nem Plátó igazolása is. Tény az, hogy Plátó igen sok téves eszmének volt ősatyja, olyan eszméknek, amelyek, láttuk, döntően befolyásolták igen sok nemzedék irodalomról alkotott felfogását, míg az írók csakhamar túltették magukat ezen a pedagógián és a való élet sokkal izgalmasabb parancsaira figyelmezttek. Hogy mennyire nem volt igaza Plátónak, amikor etikai síkra vitte át az esztétikai problémákat és onnan célozta az irodalmat, arra Aristohteles felel meg a katharexis elméletével, amely a tragédiák hatásának tömeglélektani viszonyaival foglalkozott. Az etikai tanítás az irodalmi alkotás autonóm hatásából következék, ne pedig az író nevelői tevékenységéből eredjen. Így magas művészetet kapunk, amúgy, mai meghatározással: szólamirodalmat.

Ez az inkább irodalomtörténeti, mint „esztétikai” elemzése Szavics **Repac** könyve nyomán az ógörög irodalom problémáinak, elsősorban tanulságtételül szolgál. Felbukkanó problémák, eredeti környezetben felvillanó jelenségek és a kérdések eredetét, első megfogalmazások tárháza ez a könyv elsősorban az irodalmi, amelyről szól. Nem az író és a könyv hibája, hogy nagyon kevés szó eshetett „esztétikai” problémákról és igen sok az irodalompolitikáról, amely, a görög irodalom józan és világos fejlődési periódusaiban határozottan hirdette a kettőnek azonos, az esztétikának nem elvont, hanem konkrét irodalmi műhöz, társadalomhoz tapadó voltát.

Problémák ezek, amelyekre az író művekkel felelt már kétezer évvel ezelőtt is. És igen jellemzően alig maradt ránk örökségként irodalomelméleti tanulmány e korból, de remekművek egész sorával rendelkezünk, amelyek az esztétikai problémákon túl emberi viszonyokban szemléltetik az ógörög élet valóságát. És talán ebben van a legnagyobb tanulság is.

Pósthumus könyvvel állunk szemben. Így is azonban gondolatokban, reflexiókban gazdag ez a könyv. Az antik esztétika és irodalomtudomány eredményei gyér töredékekben maradtak ránk, mint tollbafajtott félszavai annak a valamikor bőséges és alapos elméleti és kommentáriróadalomnak, amely az ógörög irodalom klasszikusainak minden alkotását övezte. A tudósnak a rekonstrukció megkísérlése szinte elkerülhetetlen, ha e gyéren látott területre téved és ott teljességre törekszik, és nem elégszik meg a töredékek sokszor

semmitmondó, vagy halvány fényt gyújtó utasításaival. Hanem bennük és főleg mögöttük a lüktető életet, a napi irodalmi, irodalompolitikai, társadalmi, művészi problémáit kutatja, amelyek igyekeztek a maguk korában nemcsak közönséges kommentárjai lenni a már akkor tökéletesnek és mértékadónak hitt alkotásoknak. Ezek aktív tényezői voltak egy gazdag irodalmi életnek, melyben különböző társadalmi erők és irodalmi megnyilvánulásai folytattak harcot nemcsak az irodalmi gyakorlat, hanem az irodalomelmélet síkján is. Csak a nemesis ujját láthatjuk a tényben, hogy a töredékekben egészet, fejlődést, hús-vér életet látó író könyve szintén töredék, csonk maradt. Így tehát várunk kell, míg egy újabb nagyigényű ember befejezi azt, amit a tragikus-sorsú író, Anica Szavics Rebac, kezdett meg ebben, a most ismertetett könyvben.

Sherwood Anderson:

WINNEBURG, OHIO

(*Novo Pokolenje kiadás*)

Sherwood Anderson érdekes alakja az amerikai prózairodalomnak. Nem anyyira a közvetlen irodalmi eredményeivel, mint inkább hatásával foglalja el helyét az irodalom történetében. Valósággal forradalmi változásokat visz be az amerikai prózába, és Faulkner közvetlen mestere, de hatással van Amerika többi nagy alkotójára is. Ez a hatás azzal magyarázható, hogy ő fedezi fel először a modern kapitalizmus problematikáját, embert deformáló hatását.

Annak a kornak írója, amelyben a kapitalizmus tulajdonképpeni gyors fejlődése megkezdődik. A csendes kisváros egészen megváltozik. Az iparosítás, az Európából beáramló emigránsok miliói, a közlekedés gyorsíramú fejlődése nagy változást idéz elő Közép-Amerika életében és gondolkodásában. Elsősorban az élet tempója gyorsul. S ebben a gyorsabb tempóban új emberek alakulnak ki. Eddig beleveztek a reggeltől estig tartó munkába, eldurvultak, most kissé felszabadulnak, a gazdasági viszonyok alapot nyújtanak a belső élet kibontakozásához, megjelennek a könyvek, méghozzá a rossz könyvek. „Könyvek, talán életünk nagy sietsége miatt rosszul elképzelt és rosszul megírt könyvek, ott vannak minden házbán, a folyóiratok. milliós példányszámban keringenek és az újság ott van mindenütt.” Mindez sajátos embertípust termel ki. A lármában, a gyors tempójú életben, a szabad idő és a rossz könyvek hatására eltűnnek a régi emberek és helyüket a fejlett kapitalizmus típusai, a törtető, tempótartó, de gondolkodó és — ebből a kettőből — ideges és kicsit hisztérikus emberek foglalják el. Ezeknek az írója Anderson.

Írásaiban a paraszti élet primitív megkötöttségéből való felszabadulás utat nyit az elégedetlenségnek és a lázadásnak is, ahova a reggeltől estig dolgozó ember nem tud és nem is mer eljutni. A felszabadulás az egésznapos

munka alól lehetővé teszi az elégedetlenség megszületését, a régi étellel és az új negatívumaival szemben egyaránt. (El nem mesélt hazugság című elbeszélésében például ott van az egész emberi lázadás és letörés. Hőse rádöbben arra, hogy az egész élet nem más mint megkötöttség, hogy aztán kitörjön: „Nem tudta tovább elviselni. Egyszerre csak elfelejtette, hogy békés öre, farmermunkás, ledobta magáról elrongyolódott kabátját és rohanni kezdett a mezőn át. És így rohanva kiabálni kezdett élete ellen, minden élet ellen minden ellen, ami az életet csunyává teszi.” És ezt követi a letörés, amikor barátja vállalja a megkötöttséget is, csak hogy megkaphassa az élet apró kis örömeit.) Ez az elégedetlenség teremti alapot a kivételek, a különcök, a groteszk emberek kialakulásához. Mert furcsák az emberek. Eddig a paraszti életforma, a durva, fárasztó munka nem engedte, hogy helyzetük tudatára ébredjenek, hogy az elégedetlenség kifejlődhessen, most pedig — mivel a kapitalizmus még csak a vágyak megszületéséhez ad alapot, de nem megvalósításukhoz is — önmaguk teremtik meg a lefojtás egész mechanizmusát. Ők maguk valamilyen formában leveztetik az étellel szembeni tiltakozásukat, és összefognak az ellen, aki lázadni, kitörni akar. Így lesz életük tülekedés, pénz-hajszolás és kiközösítik azt, aki más, mint ők. Ilyen helyzettel állnak szemben Anderson groteszk emberei. Mindenkit megfeszítenek, — mondja egyikük. Ezekről a kiközösítettekről ír Anderson.

Sokan közülük önkéntesen vállalják ezt a kiközösítést, büszkéek arra, hogy mások, mint a többiek. Amikor arról van szó, hogy vagy olyanok lesznek, mint általában az emberek: pénzért keresnek, „hasznos polgári” foglalkozásokat üznek, „jó házból” nőülnek, vagy pedig inkább mások lesznek, elszakadnak, akkor az utóbbi lehetőséget választják. Ne légy csinos fiú, akinek minden sikerül — mondja az anya a fiának. De az igazi kiskadók kora még nem jött el. Anderson alakjai még nem számolhatnak le teljesen és fenntartás

nélkül a kapitalista világgal, mint az egzisztencializmus, mindenre kiterjedő székszisük nem téphet szét minden illuziót, mint Huxlét, nem tehetik túl magukat minden szabályon és sablónon, mint Faulkner alakjai. Ehhez a kapitalizmusnak, az emberi kiszakadásnak magasabb foka szükséges. Nála azok, akik tudatosan akarnak elkülönülni, csak látszólag, szubjektíve állnak kívül a pénzkeresők világán, objektíve részét alkotják, hozzátartoznak, kiegészítik ezt a világot. Akik pedig tényleg kívülállnak ezen a világon, azok nem azért szakadtak ki, mert leszámoltak az emberi kicsinyességekkel, a pénzkeresők világával, hanem azért, mert születésüknél, fogyatékoságaiknál, jellemükénél fogva groteszk alakok. Ezeknél teher ez a kiszakadás és szeretnének beolvadni. Ott van a hallgatag ifjú, aki szeretne olyan lenni, mint a többi, megnyugodni, de nem tud; a furcsa ember, aki mindenáron be akarja bizonyítani, hogy olyan mint a többiek és épp ezzel árulja el különállását; az idegenből a városba költöző ifjú, akiből hiányzik a beolvadás képessége, hogy aztán részegségben próbáljon feloldódni; és a legérdekesebb közülük a festő, aki nem tud beszélni, képzeletének alkotásaival veszi körül magát, házassága szerencsétlenné lesz és végül kidobja szobájából azt a nőt, aki megérti.

Ezeknek a groteszk alakoknak ábrázolásában van Anderson igazi értéke. De hatásának gyökere is. Ez ugyanis az emberi kiszakadás történetének kezdete. Első lépés a kapitalizmus fejlődésében.

Az új mondanivaló ábrázolására képessé teszi formáját is. A régi, nyugodt hullámzású formát hajlékonyabbá teszi, finom árnyalatok felismerésére képes történések helyett embereket viszszaad, sűrített, szaggatott formává alakítja és lebeszélései remekül megszerkesztett, de a régi értelemben látszólag sok feleslegeset tartalmazó apró történetek, amelyek mindig többet sejtetnek, mint amennyit mondanak. Ez te-

szí képpé sajátos alakjainak és még inkább az őket környező légkör bemutatására. Micsoda nagyszerű módon tudja látszólag odavetett vonásokkal megrajzolni, hogyan mérgezi meg ez élet az embereket környező levegőt. Ebben az alkotásmódban minden más jelentőséget kap. Még a konvencionális szerelem is többet mond nála: a fiúnál vágy, hogy utat találjon az emberek felé, a nőnél pedig csalódás a prózai, szürke világban.

Egészében: tartalmi és formai elemeivel Anderson egy mozzanat a mai, élő irodalom kialakulásában.

BÁLINT István

PARNAS — ZBORNIK
SRPSKE I HRVATSKE
ZBORNIK LIRIKE

A szerb-horvát líra antológiája. Összeállította Bozsidar Kovácvics. Bratstvo-Jedinstvo kiadás, Noviszád, 1955.

Mint általában minden antológia összeállítója, Bozsidar Kovácvics is előszóban igyekszik megmagyarázni, miért lett könyve olyan, amilyen lett; milyen elveket követett az antológiába került versek kiválogatásában, melynek tehát költői és esztétikai nézetei. Lényegében keveset tudunk meg az előszóból ezekről a nézetekről, mert Kovácvics inkább az egyes költőkről alkotott véleményét mondja el, mérlegeli, ki nagyobb költő, ki értékesebb, s nem közli az olvasóval, vajjon voltak-e általánosan érvényes, nem relatív, hanem minden költőre egyenlően alkalmazott mércéi. Az egyetlen, következetesen betartott kritérium az volt, hogy ebbe a kötetbe csak halott költők kerültek. Így szabadult meg Kovácvics attól a nehéz feladattól, hogy az élőket halhatatlanná tegye.

Mindaz, amit Kovácvics az egyes költőkről mond, egyetlen tételének jegyében áll: „A lírának saját törvényei vannak, a legfontosabb pedig így hang-

zik: az igazi költő közvetlen kapcsolatban van a világmindenség általános összhangjával, ezt keresnie kell, és éreznie kell az élet teljességét." Ez a túlságosan általánosított szemlélet részben meg is magyarázza, miért lett olyan tarka, kiegyensúlyozatlan ez a könyv, azt azonban már nem magyarázza meg, hogy miért kerültek bele olyan költők is, akik, szemelláthatóan, egyáltalán nincsenek „közvetlen kapcsolatban” „a világmindenség általános összhangjával”. De lehetőséget ad ez a megfogalmazás Kovácsévicnak, hogy a maga szubjektív, téves és maradi esztétikai felfogását érvényesítse ebben a jobb sorsra érdemes gyűjteményben.

Kovácsévic szerkesztői eljárását legjobban példázza Ducsis és Rákics esete. Igaz, hogy Rákics utólréhetetlen művész volt a *maga idejében*, igaz, hogy az ő költészete európai színvonalra emelte a szerb költészetet, mégha néhány évtized késéssel is, igaz, hogy Ducsis mestere volt a formának, de azt állítani, hogy Rákics a XX. század legnagyobb szerb költője, amikor utána jön egy Crnyánszki, Dusan, Mátics, Davicsó, Popa — nem csak irodalomtörténeti tévedés. Van Kovácsévic nézeteiben egy jó adag gyermetesség is, mint pl. amikor a Rákicsról tett megállapítása után hozzáteszi: Rákicsnak csak egy nagy hiányossága volt: nem tudta felfogni a világmindenség célszerűségét és teljességét. Ezért, abszolút mértékkel mérve, Ducsis győz! — Mint egy box-mérkőzésen, amikor az egyik fél ökle „abszolút mértékkel mérve” erősebb, s ezért győz.

Különb, ezek után az olvasónak nem szabad csodálkoznia azon, hány verssel szerepel a Parnasban Ducsis és Rákics...

Amikor az előbb azt mondtam, hogy Kovácsévic nézetei sok mindenben maradiak, nem csak arra gondoltam, hogy a Ducsis- és Rákics-féle költészetet annyira dicsőíti. Azt írja előszavának XII. pontjában, hogy „a költészet, a nagy, legtökéletesebb költészet...

egy megtisztult vallás elemeit tartalmazza.” Ezt a vallást „egy szellem vég-ső kifejezésének” tartja. Itt van a magyarázata annak, miért nem tudta Kovácsévic a szerb és horvát költészetből a legnagyobb, igazi költeményeket gyűjteményébe sorozni. Metafizikai, a való életől, sőt még a költészet anyagától, a nyelvtől is elvonatkoztatott szempontjai lehetetlenné tették, hogy realisan nézze, vizsgálja a válogatásra szánt anyagot, s így lett ez a gyűjtemény teljesen félresikerült könyv.

Nekünk, magyaroknak, Kovácsévic néhány érdekes adatot nyújt épp az előszóban. Még emlékszünk arra, hogy amikor 1953-ban megjelent Zsiván Miliszávac könyve Dusan Vaszilyevről („Pesnik poraza”, Matica Srpska kiadás), amelyben a szerző azt állítja, hogy Ady hatott Vaszilyevre, Mladen Leszkovác kifogásolta Miliszávacnak ezt a tételét. Mi inkább Miliszávacnak adunk igazat, mert Vaszilyev életében és költészetében magunk is gyakran bukkantunk Ady nyomaira, de azért is, mert ez Vaszilyev költői értékét egyáltalán nem csökkenti. Most Kovácsévic is csatlakozik az Ady-hatás felismerőhöz, avval a megjegyzéssel, hogy Vaszilyev megszabadult a befolyástól, mégpedig aligánem Crnyánszki segítségével; számunkra az is fontos, hogy Kovácsévic Ady-hatást lát Crnyánszki költészetében. Avval azonban nem tudunk megegyezni, hogy Crnyánszki Ady-féle költő-típus volt. Különösen, ha tekintetbe vesszük Crnyánszki későbbi, háborúalatti megalkuvó álláspontját, láthatjuk, mennyire ellentétes típusok voltak ők ketten. Itt csupán esetleges hatásról lehet tehát szó, semmi egyébéről.

A továbbiakban könnyebben megértjük majd Kovácsévic válogatási elvét, ha tekintetbe vesszük, mit mond ő pl. a szürrealizmusról. Szerinte ez az irodalmi mozgalom a lehetetlenségbe fulladt, s a régi Jugoszláviában nem volt más szerepe, mint a burzsoá művészeti előítéletek lerombolása; evvel tehát Ko-

vácsevics tagadja a szürrealista költők (Mátics, Risztics, Davicsó) eredményeit a költői nyelv és technika fejlesztésében; márpedig a háborúelőtti szürrealizmus nélkül a jugoszláv költészet aligha érte volna el mai, rendkívül magas színvonalát. S aztán jön a természetes következtetés: Nem látjuk, miért létezik (ti. a szürrealizmus) az új Jugoszláviában. — Kovácsevics ügylátszik, nem ismeri az újabb jugoszláv költészetet, amelyben ma már nincs szürrealizmus. Néhány költő, szükségszerűen és helyesen, továbbfejlesztette a szürrealisták költészetét, s viszi tovább az értékeket. Kovácsevicsnak ez a megállapítása pedig híven jellemzi konzervatív irodalmi nézeteit. Még azzal sem segít magán, hogy az előszó végén alapos támadást intéz a dilettánsok ellen.

Magára az antológiára nem érdemes sok szót vesztegetni. Sisko Mencsetics-től (1457—1527) Rade Drainacig (1899—1943) itt van majdnem mindenki, aki jelentős volt a szerb és a horvát költészetben és sokan, akik egyáltalán nem voltak jelentősek. Egy antológia sohasem lehet eléggé objektív, Kovácsevicsé meg különösen nem az. Rákics húsz és Ducics huszonnyolc verse mellett például A. B. Simics öt és Momcsilo Nasztaszijevics két verse Kovácsevics válogatásának egyoldalúságát bizonyítja. Vannak itt periodizációs tévedések is. Az antológia négy időszaki részre oszlik. Kovácsevics Rákicsot és Názort a harmadik részbe sorolja, Láza Koszticsot pedig Ducicscsal együtt, a negyedikbe — a legújabb költők közé. Mindez arra utal bennünket, hogy Kovácsevics versgyűjteményét sikertelennek ítéljük.

TOMÁN László

SLOBODAN MARKOVIĆ:

SEDA M PONOĆNIH KAZIVANJA

Versek. Narodna prosvjeta kiadás,
Szarajevó, 1955

Van a mai szerb költészetben egy irány, amely jellegzetesen érzélgős, pesszimizmusban tetszeleg, de felületes, és ritkán lépi át a megszokott kifejezések határát. Slobodán Markovics tipikus képviselője lehetne ennek a csoportnak, ha nem írna időnként egy-egy olyan verset, amellyel kitör önmagából, és a hozzá hasonló költők fölé emelkedik.

Ebben a legújabb könyvében, húsz vers közül csak egyetlen az igazi; csak egyetlen, árva vers a versek között, éli tovább a múalkotás életét, a többi meg, mint a hétköznapiasság, unalom, megállapodottság kifejezését, elsodorják a költészetünkben viharzó új szelek.

A „Hét éjféle szó a kulcslyukba” egyetlen vers könyve: ez a vers a „Káromkodás és bánat érette”. Ha csak ezt az egy költeményt írta volna meg Markovics, azt mondhatnánk: jól van. Ez költészet. De ha a „Káromkodás és bánat” után elolvassuk azokat az annyira émelyítő, annyira együgyű verseket, beteges slágerszövegeket és költőietlen síránkozásokat, akkor még a kötet első és legjobb versét is elfelejtjük, s az oldalak egyhangú, síma útján alig vesszük észre egy-egy sor, versszak, esetleg, nagyritkán, egy egész vers néha mégis izgató, furcsa ösvényét.

Markovics mindig megtorpan az élet előtt, s hogy elkütyülje a megtorlást, sírvafakad. Evvel pótolja verseinek tartalmát. Könnyen fűzi, halmozza, szinte ontja a szavakat, a meleg, bágyasztó kifejezéseket, néha szuggesztív is, olyankor felvillant, élénkvarázsol egy-egy képet, de aztán, visszatér egy nagyon egyvonalú, konvencionális megoldásokra hajlamos, és konvencionális megoldásokat használó költészet útjára.

Ez azonban nem a legmaibb művészet. Így nem lehet eredeti költészetet adni, legfeljebb szomorkás hangulatokon kérődzni, pózolni, részegen járni az utcákat, bokémkedni, életben és verselésben utánózni, ki tudja hányadszor már, Jeszenint.

A „Káromkodás és bánat érette” és, engedjük meg, még egy-két vers Szlobodán Markovics új kötetéből, marandó érték. A többi múlandó az olvasó s talán a költő számára is.

TOMÁN László

GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN

1

Habent sua fata libelli...

A könyveknek is sorsuk van, akár csak az embereknek. Emberek irányítani próbálják a könyvek sorsát, de ez csak bizonyos fokig lehetséges. Az emberi hatóerőn túl van még valami ismeretlen, amelyet egyelőre nem tudunk másnak nevezni, mint sorsnak. Lehet, hogy nem egyéb ez véletlennél, vagy véletlenek sorozatánál. De van-e egyáltalán véletlen?

Ilyen gondolataim olyankor támadnak, amikor valahol meglepetésszerűen találkozom valamely könyvvel. Az elmúlt évek folyamán kétszer volt részem ilyen meglepő találkozásban. Négy évvel ezelőtt átutazóban bevetődtem a zombori Petőfi Sándor Kultúrkör-be s annak ablakpárkányán megtaláltam Barabás Bélának, szülővárosom egykori 48-as képviselőjének emlékiratait. Két évvel ezelőtt pedig Vénácon láttam Németh László „Alsóvárosi búcsú”-ját, mégpedig a tüdőbetegszanatórium magyar könyvtárában.

Azóta is tünődöm rajta, hogy a sor mely szeszélye vetette őket ide —, mindegyiket más országból —, de feleletet nem kaptam rá, hacsak azt nem, hogy „habent sua fata libelli”.

A magam kis könyvgyűjteményébe szeretettel pihen meg a szemem Vere Péter „Paraszi jövő”-jén, melyné szebb és apolitikusabb utópiát senki sem álmódott meg a magyar parasztságról. Lám, ő is idetalált, pedig Vere Péter aligha gondolt rám, amikor írt — és nem is mentem utána. Aztán elnézem a „Májusfá”-t, a „Bors és fahéj”-t, meg a „Viharban”-t, és tovaszálló képzeletemben látom ezeknek egy-egy példányát egy Bázélben élő magyar asszony könyvespolcán sorakozni a Híd néhány számával együtt Jernej szolgálgegy és Szofka társaságában. De látom ott Tamási Abélet, „Puszták népét” és „Himfy szerelmeit” is. Cseregyerekük ők, akiknek heijéb Ramuz, Alain-Fournier, Gide és Aymé sorakoznak az én polcomon. Ezek is tények.

Az írók illúziókban ringatják magukat, amikor azt hiszik, hogy a parasztságnak, vagy az ifjúságnak, avagy „Vajdaság népei”-nek írnak. A valóság az, hogy nem tudják kinek írnak. A világ szeme rajtuk a jelenben és a jövőben. Könyveik sorsát csak addig tartják kezükben, amíg a kéziratot ki nem adják belőle. Szellemi gyermekeiknek csak titkos fogamzása az övék. A könyvembrió, mire a rotációs gépből — az embrionális fejlődés fázisain átmenvén — újszülöttként kipottyann — már nem az övék.

A könyv elindul életútjára, sorsára. Elindítója a könyvkiadó, aki bizonyos irányban ellődítja. A könyv további sorsát maga a könyv irányítja, olvasói

itján. A könyv barátai egyengetik, elenségei determinálják útját. Mennyi érték esett vandál pusztításnak, papírnalomnak, kalmárszellemnek! De a könyvbarát a könyvet olyan megilletődéssel veszi kezébe, mint egy steril ijszülöttet és minden könyv ígéret, de csak a jövő mutatja meg, hogy mire viszi.

Vannak már fiatalon elnyútt, agyonapozott könyvek, és vannak olyanok, amelyeknek korát nem a nyomdafa-
lék szaga, hanem dohosság árulja el. A lemondanivalójukat még nem mondták el, mert senki sem olvasta el őket. A könyvek tanúságot tesznek olvasóikról. Szomorú dokumentum számomra pl. ha egy könyvtárban látok rongyosra olvasott „Hadgyakorlat és szerelem” és ujjnyomoktól ragadós „Öfensége szereleme” köteteket, szüzi érintetlenség-től ropogós „Korunk kérdései” sorozat mellett. Hogy ez nem nagyon ritka jelenség, az is tény.

A könyvek sokszor osztoznak gazdájuk sorsában. Szerencsecsillagának fényváltozásait mutatják az antikváriumok könyvforgalmának változásai. Nagyobb kataklizmák alkalmával rendszerint a könyveket sodorja szerteszét a vihar. De viszont mily váratlanul juthat kincsekhez is a szegény könyvbarát egy-egy hagyaték kiárúsítása kapcsán!

A könyvek szeretnek vándorolni. Vannak körforgást végző könyvek és vannak, amelyek örökre elkóborolnak gazdájuktól, s fájó emléket hagynak maguk után hűtlenségükkel. De ki tudná megmondani, hogy a könyv hol teljesíti be hivatását? Régi, avagy új gazdájánál-e?

Vannak, akik aggódnak a kivándorló könyvekért. Én nem túlságosan.

S ha egyszer Sartre-ért cserébe a Zrinyiászt kérné tőlem — elküldeném annak a bázeli magyar asszonynak, még ha postaelenőrök potyognának is az égből. Aki pedig üzletszerűen szállítja a könyvet kilózámra, nylonrongyokért, azt hiába oktatjuk a könyv nagyobb megbecsülésére. Kárbavesztett fáradság lenne. Ezekről nem lesz semmi haszna a vajdasági magyar irodalomnak. Sem a réginek, sem az újnak.

Én hiszem, hogy még nagyon sok értékes magyar könyv hever olvaatlanul és megbecsületlenül a Vajdaságban. De ennek a sorsnak nem engedhetjük át őket passzívan. Értük kellene nyúlunk, mert maguktól sohse fognak megjelenni az antikváriumokban. Régóta és gyakran hangoztatják, hogy a vajdasági magyar könyv sorsa elsősorban szervezési kérdés. A könyvterjesztés megszervezését kellene erősíteni és szélesíteni. Az olvasótábor megszervezése a „Könyvbarátok Köre” megvalósításával szép eredményeket könyvelhet el. Ehhez képest viszont elmaradottnak mondható a könyv eljuttatásának és eladásának megszervezése. Értelmetlennek találom, hogy pl. miért nincs Palicson a fürdőszезон alatt újság- és könyvbizományos? Ez csak egy csekélység ugyan e kérdéskomplexumban, de nem maradhat megemlítettlenül.

Tudtommal nem én vagyok az első, aki arra gondol, hogy vándor könyvesboltokat kellene útnak indítani a falu felé — de miért nem került ez még megvalósításra? Mint egyes áruházak reklámautóit, nem lehetne-e teherautót könyvesboltoknak berendezni és azzal jární faluról-falura? Ezzel kétféle akciót is lehetne folytatni. Egyrészt pénzürt árusítani az új könyveket, másrészt

cserébe ajánlani fel régi, irodalmi értékű könyvekért. Azt hiszem meglepés lenne, hogy mennyi érték kerülne elő padmalyokról, ócska ládákából, amelyeket ott senki se olvasott. Ezek helyett megfelelő értékben új könyveket lehetne adni a nép kezébe, s hárman nyernének egyszerre. A falu olvasótáborra gyarapodna, a Testvériség-Egység raktára megfogyatkozna, és végül az így napvilágra került régi irodalmi értékeket szervezeten lehetne felkínálni

az iskolai, szakszervezeti, szövetkezeti stb. intézményes könyvtárának, állományuk gyarapítására. Nem hiszem hogy visszautasításra találnának. A pénz is és a könyv is forogna, és mindkettő helyére jutna.

A könyveket tehát ne adjuk át egészen sorsuknak. De inkább bürokratikus intézkedések nélkül próbáljuk menteni kultúrértékeinket.

G. Dr. Czimmer Anna

XX. évfolyam, 1956 január—december

Tartalommutató

TANULMÁNYOK, CIKKEK

<i>Bálint István</i> : Camus Pestis — — — — —	274
<i>Bálint István</i> : Sherwood Anderson: Winnesburg, Ohio — — — — —	350
<i>Bálint István</i> : Könyvkritikák — — — — —	813
<i>Bálint István</i> : A kiszakadás tragikuma — — — — —	898
<i>Baranyai Júlia</i> : Egy ősi magyar iskola ujjáéledése — — — — —	140
<i>Begovics Imre</i> : Egy fényképkiállítás margójára — — — — —	637
<i>Bori Imre</i> : Költők a vajdasági ég alatt — — — — —	177
<i>Bori Imre</i> : A szavak bővületében — — — — —	291
<i>Bori Imre</i> : Pszihogógia és pedagógia — — — — —	344
<i>Bori Imre</i> : A költő, aki nem találta meg Éden boldogságát — — — — —	411
<i>Bori Imre</i> : Kritikai napló — — — — —	542
<i>Bori Imre</i> : Írástudók a történelem viharában — — — — —	647
<i>Bori Imre</i> : Elkeszélések az abszurdum határán — — — — —	652
<i>Bori Imre</i> : Meztelenek és halottak — — — — —	728
<i>Bori Imre</i> : Radomir Konzstantinovics: „Mišolovka” — — — — —	811
<i>Bori Imre</i> : Illyés Gyula: Kézfogások — — — — —	898
<i>G. Czimmer Anna</i> : A Luminát lapozgatva — — — — —	95
<i>G. Czimmer Anna</i> : Aszonyi dolgok Kupuszinán — — — — —	241
<i>G. Czimmer Anna</i> : Zilahy Lajos: L'ange de la colére — — — — —	272
<i>G. Czimmer Anna</i> : Gondolatok a könyvtárban — — — — —	354
<i>Damjanov Adrienne</i> : Két világ között — — — — —	111
<i>Debreczeni József</i> : Diárum (széljegyzetek) — — — — —	880
<i>Herceg János</i> : Naplójegyzetek — — — — —	161
<i>Herceg János</i> : A magányos Sztérija — — — — —	277
<i>Herceg János</i> : Sztérija mai hatása — — — — —	427
<i>Herceg János</i> : Milivoj Nikolájevics rajzai — — — — —	739
<i>Karle Ádám</i> : Vajdasági festők őszi tárlata — — — — —	816
<i>Karle Ádám</i> : Emlékezés Husvéth Lajosra — — — — —	902
<i>Kossa István</i> : Az anyanyelv kérdése napjainkban — — — — —	26
<i>Kucsera Ferenc</i> : Emlékezés Hegedűs elvtársra — — — — —	442
<i>Laták István</i> : Búcsú és emlékezés — — — — —	447

<i>Laták István:</i> Szemben a viharral — — — — —	459
<i>Miodrág Kujundzics:</i> Dobrica Csozics — — — — —	167
<i>Lévay Endre:</i> Ember és homok — — — — —	75
<i>Lévay Endre:</i> Egymillió egy könyvért — — — — —	253
<i>Lévay Endre:</i> Garcia véres menyegzője — — — — —	455
<i>Lévay Endre:</i> Polgári komédia — — — — —	560
<i>Lévay Endre:</i> Ádám és Éva — — — — —	736
<i>Lévay Endre:</i> Az erő forrásánál — — — — —	799
<i>Lévay Endre:</i> Tengerészek lázadása — — — — —	899
<i>Majtényi Mihály:</i> A poézis határtalan országútján — — — — —	1
<i>Majtényi Mihály:</i> Doktor Heinrich Heine ledöfi a romantikát — — — — —	357
<i>Majtényi Mihály:</i> Az évszázados csatorna — — — — —	794
<i>Muhi János:</i> A szabadkai cipő útja — — — — —	150
<i>Orosz Irén:</i> A vagongyáriak — — — — —	66
<i>Dusán Popovics:</i> Sztérija színpada — — — — —	563
<i>Dusán Popovics:</i> Kultúregyesületeink fogyatékoságairól és új távlatairól	565
<i>Rehák László:</i> Lényegtelen és lényeges dolgokról — — — — —	624
<i>Saffer Pál:</i> A bácskai árvíz — — — — —	452
<i>Saffer Pál:</i> A vajdasági írók Kanizsán — — — — —	725
<i>Saffer Pál:</i> Fratelli ungheri — — — — —	886
<i>Sésics Vera:</i> Csamil Szijarics: Bihorci — — — — —	271
<i>Sinkó Ervin:</i> Az istentelen hívő — — — — —	213, 302
<i>Sinkó Ervin:</i> A véres mitosz — — — — —	392, 490
<i>Sinkó Ervin:</i> Bankett Blitvában — — — — —	589
<i>Sinkó Ervin:</i> Páris 1956 nyarán — — — — —	643
<i>Sinkó Ervin:</i> A blitvai pirámis — — — — —	687
<i>Sinkó Ervin:</i> Blitvai monológok — — — — —	753
<i>Sinkó Ervin:</i> Vakáció — — — — —	850
<i>Sörös Mihály:</i> Egy epizód — — — — —	445
<i>Steinitz Tibor:</i> Langevin sírjánál a Pantheonban — — — — —	339
<i>Súlhóf József:</i> Tavasz utakon műkedvelők nyomában — — — — —	536
<i>Szirmai Károly:</i> A nagy káder írója — — — — —	84
<i>Szirmai Károly:</i> Két vajdasági író regénye — — — — —	89
<i>Szirmai Károly:</i> Havas Károly — — — — —	267
<i>Szirmai Károly:</i> Naseljeni svet — — — — —	555
<i>Iván Szkusek:</i> Valóságkeresés a mai szlovén irodalomban — — — — —	829
<i>Mirkó Tepavac:</i> A városok kulturális élete — — — — —	383
<i>Tomán László:</i> Gondolatok a regényről — — — — —	92
<i>Tomán László:</i> Amuletti — Primitív népek költészete — — — — —	92
<i>Tomán László:</i> Oto Bihalji Merin: Savremena nemačka umetnost — — — — —	94
<i>Tomán László:</i> Játék életre halálra — — — — —	261
<i>Tomán László:</i> Parnas — Zbornik lirike srpske i hrvatske — — — — —	351
<i>Tomán László:</i> Slobodan Marković: Sedam ponoćnih kazivanja — — — — —	353
<i>Tomán László:</i> Stevan Raičković: Balada o predvečerju — — — — —	556
<i>Tomán László:</i> Vlatko Pavletić: Sudbina automata — — — — —	557
<i>Tomán László:</i> Isidora Sekulić: Govor i jezik — — — — —	568
<i>Tomán László:</i> Könyvismertetések — — — — —	654, 733

Tomán László: Egy olvasó utólagos naplójából	— — — — —	891
Joszip Vidmár: Naplóból	— — — — —	461

ELBESZÉLÉSEK — REGÉNY — SZÍNDARABRÉSZLET

Börcsök Erzsébet: Bókai tél	— — — — —	745
Joszip Cazi: A forradalomra várva	— — — — —	363
Csépe Imre: Az üstökös hátán	— — — — —	207
Csépe Imre: Erőpróba	— — — — —	293
Csépe Imre: Vándor a pusztán	— — — — —	845
Herceg János: Terus	— — — — —	58
Ciril Koszmacs: Szerencse	— — — — —	499
Krlezsa Miroszláv: Bankett Blitvában	— — — — —	661
Kvazimodó Braun István: A kameleon	— — — — —	780
Kvazimodó Braun István: Különös főpróba	— — — — —	610
Láták István: Kis beteg fölé hajolva	— — — — —	599
Lévay Endre: Koporsók	— — — — —	413
Major Nándor: A falak még megmaradnak	— — — — —	471
Major Nándor: Naponta meg kell vívni a harcot	— — — — —	575
Major Nándor: Csillagfénynél nézem a várost	— — — — —	819
Majtényi Mihály: Egy ember átmegy a hídon	— — — — —	107
Majtényi Mihály: A nagy szerencse	— — — — —	707
Méhes György: A leszerelt káplár	— — — — —	10
Németh István: A harmincadik	— — — — —	189
Jován Popovics: Boldogság	— — — — —	317
Sárosi Károly: Hangverseny	— — — — —	103
Sárosi Károly: Két cigaretta	— — — — —	402
Saffer Pál: Orient buffet	— — — — —	285
Saffer Pál: Emlék	— — — — —	585
Saffer Pál: Szünetben esküvő	— — — — —	673
Súlhóf József: Nászút	— — — — —	834
Szirmai Károly: Pánik	— — — — —	124
Szirmai Károly: A feladat	— — — — —	606
Szirmai Károly: A kórházban	— — — — —	771
Ray Bradbury: 451 Fahrenheit	— 41, 132, 225, 327, 432, 518, 624, 715, 785, 866	

V E R S E K

Burány Béla: Alvó villamosok	— — — — —	574
Burány Nándor: Hol vagyok?	— — — — —	281
Burány Nándor: Versek	— — — — —	469, 778
Burkus Valéria: Munka után	— — — — —	584
Csépe Imre: Gödérzéli gondok	— — — — —	8
Csere György: Versek	— — — — —	222, 751
Davicsó-Ács: A szegény lázadása	— — — — —	481
Oskar Davičo: Pobuna stida	— — — — —	480

Dér Zoltán: Ha már így van	— — — — —	25
Dér Zoltán: Szépségek vándora	— — — — —	24
Dési Ábel: Szerelmi krónika	— — — — —	377
Dési Ábel: Versek	— — — — —	682
Dóró Sándor: Versek	— — — — —	391
Fehér Ferenc: Ének a nádasról	— — — — —	187
Gál László: Búcsú Szabadkától	— — — — —	56
Gál László: Versek	— — — — —	741
Galamb János: Magamról mesélek	— — — — —	425
Júre Kastelán: Gazdátlan lovacska	— — — — —	117
Koncz István: Két vers	— — — — —	843
Szrecksó Koszovel: Versek	— — — — —	603
Laták István: Csak föl!	— — — — —	65
Laták István: Az utas meg nem áll	— — — — —	193
Laták István: Három vers	— — — — —	767
Laták István: Verd örült hangszered	— — — — —	301
Mohácsi Imre: Ereszkedő éjszaka	— — — — —	206
Mohácsi Imre: Szomorú arató	— — — — —	224
Vasko Popa: Pesme	— — — — —	512
Popa—Fehér: Versek	— — — — —	513
Vasko Popa: Crni Djordje (Fekete Györgye)	— — — — —	398 399
Vasko Popa: Ruža nad Čegrom (Rózsa a Csegár fölött)	— — — — —	400, 401
Vaszko Popa: Messze önmagunkban	— — — — —	825
Sinkó Ervin: Versek	— — — — —	36, 97
Aleksandar Tišma: Pesme	— — — — —	530
Tisma—Saffer: Versek	— — — — —	531
Urbán János: Versek	— — — — —	669
Zákány Antal: Játék a tűzzel	— — — — —	210, 312, 701

